

Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

Erfgoed als hefboom

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL

Erfgoed als hefboom

REEKS

Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 325

AUTEURS

Arnout De Waele, Janne Vaes, Pim Van Reempts & Nathalie Casteels

JAAR VAN UITGAVE

2024

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Peter De Wilde

OMSLAGILLUSTRATIE

Erfgoed als hefboom
Copyright Atelier Romain

agentschap Onroerend Erfgoed
Koning Albert II Laan 15 bus 236, 1210 Brussel

T +32 2 553 16 50
info@onroenderfgoed.be
www.onroenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> om een kopie te zien van de licentie.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

<https://doi.org/10.55465/YIOE4857>
ISSN 1371-4678
D/2024/3241/126

Erfgoed als hefboom

EINDRAPPORT 21 DECEMBER 2023

IN OPDRACHT VAN HET AGENTSCHAP ONROEREND ERFGOED & TOERISME VLAANDEREN

COLOFON

Eindrapport

Opdracht

Erfgoed als hefboom

Opdrachtgever

agentschap Onroerend Erfgoed
Toerisme Vlaanderen

ONDERZOEKSTEAM

Atelier Romain

Arnout De Waele

Janne Vaes

Pim Van Reempts

Nathalie Casteels

Beeld en grafiek

Atelier Romain (tenzij anders vermeld)

Dendermondsesteenweg 50

9000 Gent

+32 (0) 9 233 69 76

info@atelierromain.be

www.atelierromain.be

1. Erfgoed als hefboom	5
2. Kansrijke uitdagingen voor onroerend erfgoed	10
3. Zes kansrijke verhaallijnen	13
Nieuwe en alternatieve woonvormen op kerngebonden locaties	16
Katalysator voor economische bedrijvigheid	26
Levendige platteland(schappen)	32
Groenblauwe dooradering behouden en versterken	42
Hoekstenen voor energietransitie	52
Toegankelijkheid en inclusie bevorderen	58
4. Kenmerken van erfgoedhefbomen	69
5. Conclusies	73
Bronnen	74
Onderzoek	82
Terreinbezoeken	94

Schachtbok C-Mine Genk (Foto: Atelier Romain)

1. Erfgoed als hefboom

Naar een nieuwe rol voor onroerend erfgoed

Vlaanderen kent een rijke geschiedenis. Onroerend erfgoedobjecten zijn hiervan waardevolle getuigen. Deze materiële getuigen maken integraal deel uit van onze leefomgeving, waardoor we dagelijks met dit erfgoed in contact komen. Hun aanwezigheid in onze snel veranderende leefomgeving dwingt ons de rol van onroerend erfgoed te herdenken. Hierbij zetten we de rol die het onroerend erfgoed kan opnemen in de maatschappij centraal.

Het agentschap Onroerend Erfgoed kiest er bewust voor om de komende jaren niet alleen te streven naar het kwalitatief behoud en beheer van erfgoed, maar ook actief in te zetten op een erfgoedbeleid dat de uitdagingen van de 21ste eeuw aanpakt.

Deze visie wordt gedeeld door Matthias Diependaele, Vlaams minister van Financiën en Begroting, Wonen en Onroerend Erfgoed in de Beleidsnota Onroerend Erfgoed 2019-2024:

“Ik wil de komende jaren overigens samen met mijn collega bevoegd voor Omgeving werk maken van een volwaardig en transversaal landschapsbeleid in lijn met de doelstellingen inzake landschappelijke kwaliteit in het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (BRV). Door krachten te bundelen, omgevingsuitdagingen sectoroverschrijdend op te lossen en samen te streven naar een betere omgevingskwaliteit worden er ook kansen gecreëerd voor onroerend erfgoed.”

Matthias Diependaele, Beleidsnota
Onroerend Erfgoed 2019-2024

Rekening houdend met de visie uit de beleidsnota, stellen we in dit onderzoek de ambitie om erfgoedlocaties een meerwaarde te laten leveren aan hun omgeving. Hiervoor kijken we specifiek naar de manier waarop onroerend erfgoed ook kan bijdragen aan de beleidsdoelstellingen van andere beleidsdomeinen. We zijn er van overtuigd dat het onroerend erfgoed ingezet kan worden als een ‘hefboom’. Erfgoedprojecten kunnen een bredere meerwaarde betekenen ten aanzien van maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen en trends. Erfgoedprojecten genereren daarbij gedeelde winsten. Deze projecten houden immers niet alleen een optimalisatie van het onroerend erfgoed in, waarbij zij zowel ruimtelijk als functioneel beter ingebed worden in haar omgeving, maar zij brengen ook een directe meerwaarde met zich mee voor die omgeving.

Dit onderzoek stelt een geïntegreerde beleidsaanpak voor waarbij nieuwe betekenislagen vanuit flankerende beleidsdomeinen gegeven worden aan erfgoed. Hierdoor vervult erfgoed een maatschappelijk relevante rol. Erfgoed verbinden met maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen, vergroot bovendien de maatschappelijke betrokkenheid van de bevolking met dit erfgoed. Deze betrokkenheid is essentieel als we willen komen tot een breed gedragen erfgoedbeleid in onze superdiverse samenleving.

Koppeling met 'Reizen naar morgen', Toerisme Vlaanderen

Het onderzoek vindt aansluiting met de huidige beleidslijnen van Toerisme Vlaanderen. De visie 'Reizen naar morgen' vat samen hoe Zuhair Demir, minister van Justitie en Handhaving, Omgeving, Energie en Toerisme, het toerisme in Vlaanderen duurzaam wil ontwikkelen. Reizen en toerisme worden vanuit de essentie benaderd door het aangaan van betekenisvolle relaties met mensen en plekken. De centrale figuur in dit nieuwe model is de 'florerende bestemming'.

Florerende bestemmingen zijn plaatsen met een meerwaarde voor de plaats zelf, voor de bezoekers ervan en voor de lokale inwoners en ondernemers. Al deze partners, alsook de plaats zelf, vertellen immers een eigen uniek en authentiek verhaal.

In 'Reizen naar morgen' staat de lindeboom symbool voor de florerende bestemming. Deze boom is kenmerkend voor veel Vlaamse dorpen, en is van oudsher een plek waar mensen samenkwamen voor verschillende gelegenheden. Net zoals een lindeboom staat een florerende bestemming in rechtstreekse verbinding met zijn omgeving en creëert zij meerwaarde voor die omgeving.

Het creëren van meerwaarde voor de superdiverse samenleving en omgeving vormt dus ook door deze visie heen de rode draad. Het streven naar florerende bestemmingen, waar meerwaarden voor de plek en verschillende partners ontstaan, is evenzeer van toepassing bij erfgoedhefbomen. Het verbinden van een superdiverse bevolking met hun erfgoed, kan alleen maar wanneer de erfgoedhefboom maatschappelijk gedragen wordt.

"Via toerisme willen we een bredere maatschappelijke meerwaarde realiseren: voor de inwoners, die de toeristische ontwikkelingen mee vormgeven en er tegelijk van genieten en voor de bezoekers, door hen een kwalitatieve en inspirerende reisbeleving aan te bieden. Het is zoeken naar de juiste balans. (...) Het succes van het toeristisch beleid en de toeristische activiteiten meten we af aan de gerealiseerde (netto) meerwaarde voor de verschillende betrokkenen."

Toerisme Vlaanderen
'Reizen naar morgen...' (2020) p. 38

Onroerend erfgoed als meerwaarde in zijn omgeving

Het onderzoek is gestart vanuit het idee dat erfgoed geen 'eiland' op zich is. Erfgoed is onlosmakelijk verbonden met haar omgeving of context waarin het zich bevindt. Hoewel onroerend erfgoed zich aan bijkomende regelgeving dient te houden om de aanwezige erfgoedwaarden te bewaren, is onroerend erfgoed tegelijk ook veel meer dan enkel 'die baksteen'. Door oog te hebben voor de hedendaagse uitdagingen kunnen projecten met erfgoedwaarde(n) hierop inspelen en een antwoord bieden op deze uitdagingen.

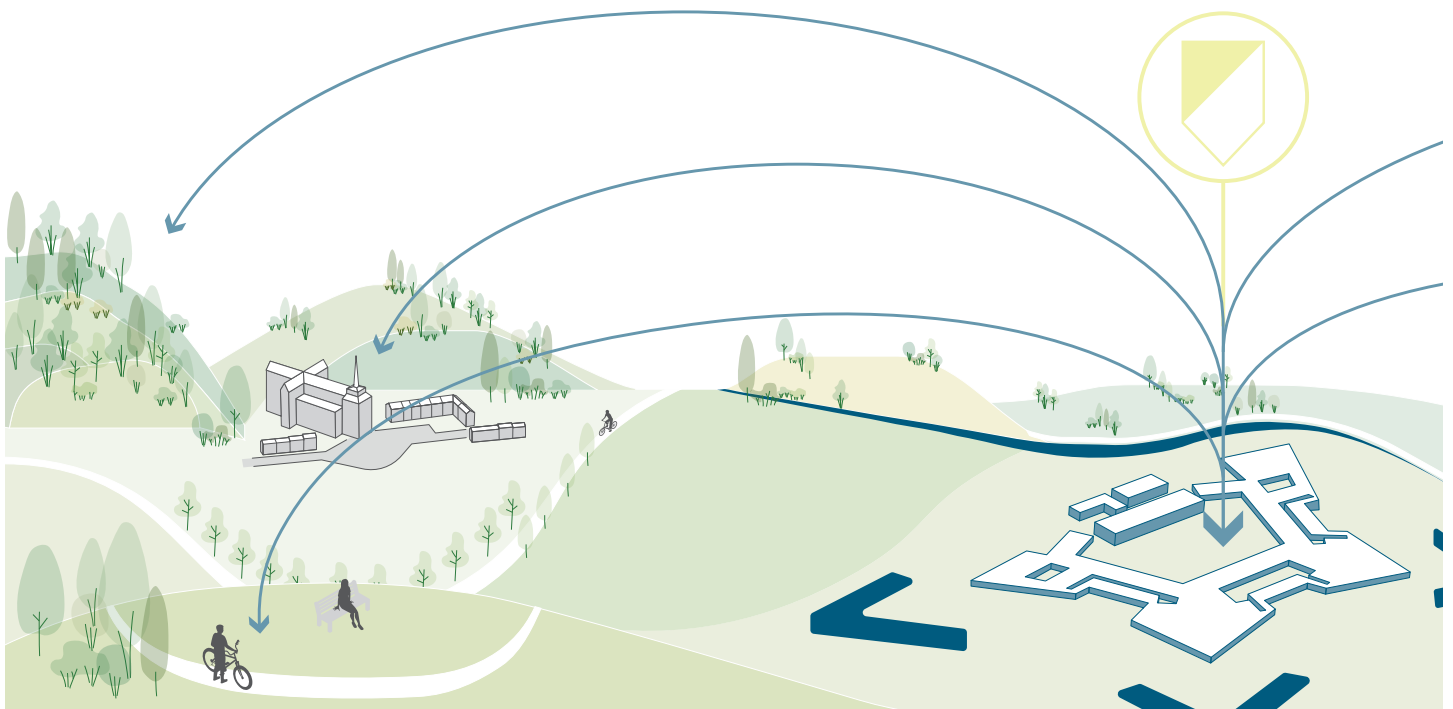
De onderzoeksvraag van dit onderzoek luidt dan ook als volgt:

"Hoe kunnen erfgoedlocaties een meerwaarde leveren aan hun omgeving door ook bij te dragen aan maatschappelijke en/of ruimtelijke uitdagingen voor de toekomst?"

Naast de onderzoeksvraag worden ook de volgende subvragen beantwoordt:

- Wat zijn de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen in onze leefomgeving? Welke uitdagingen zijn daarbij relevant voor het onroerend erfgoed?
- Welke verhaallijnen zijn kansrijk waar onroerend erfgoed een bijdrage aan kan leveren?
- Welke inspirerende voorbeelden van erfgoedhefbomen zijn aanwezig in Vlaanderen?
- Wanneer kan een project beschouwd worden als een erfgoedhefboom?

Om een antwoord te formuleren op de onderzoeksvraag wordt doorheen het onderzoek onderzocht wat de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen in onze leefomgeving zijn en welke van die uitdagingen relevant zijn voor het onroerend erfgoed. Om een goed beeld te hebben van de uitdagingen anno 2023 moet er breder gekeken worden dan de uitdagingen van de erfgoeddiscipline alleen. Indien we erfgoed willen laten fungeren als een 'hefboom' moeten de uitdagingen die zich opdringen in andere beleidsdomeinen ook in beeld gebracht worden.

Schematische voorstelling van een erfgoedhefboom

Naast het detecteren van kansrijke uitdagingen, wordt tijdens het onderzoek gezocht naar manieren waarop het onroerend erfgoed kan ingezet worden om een antwoord te bieden op de uitdagingen. Het resultaat hiervan zijn zes kansrijke 'verhaallijnen'. Deze verhaallijnen vormen een thematische groepering van uitdagingen. Per verhaallijn worden verschillende concrete strategieën geformuleerd.

Ter verduidelijking van de kansrijke verhaallijn en de daaronder behorende strategieën worden inspirerende voorbeelden van erfgoedhefbomen uit Vlaanderen toegevoegd. Deze inspirerende voorbeelden verbinden de bevolking, elk op hun eigen manier, opnieuw met het erfgoed.

Het onderzoek biedt handvaten om te bepalen of een project beschouwd kan worden als een erfgoedhefboom. De handvatten bestaan uit randvoorwaarden en kenmerken die gebruikt kunnen worden bij de beoordeling van concrete projecten.

Aan het einde van de publicatie worden de conclusies en aanbevelingen van het onderzoek voorgesteld. Deze aanbevelingen zijn het resultaat van terreinbezoeken. Tijdens de terreinbezoeken werden inspirerende voorbeelden van Vlaamse erfgoedhefbomen bezocht.

Het onderzoek is tot stand gekomen door achterliggend onderzoek. Dit achterliggende onderzoek van onder meer internationale voorbeelden van erfgoedbeleid, referentiekaders en de terreinbezoeken kunnen in de bijlagen teruggevonden worden.

Verhouding onroerend erfgoed en de bredere omgeving

Zowel het agentschap Onroerend Erfgoed als Toerisme Vlaanderen delen de doelstelling om in te zetten op een duurzame meerwaardecreatie. Deze meerwaarde overstijgt de erfgoedsite en doet plaatsen uitgroeien tot florerende bestemmingen.

Het onroerend erfgoed in Vlaanderen is divers. Erfgoedobjecten kunnen onderling van schaalgrootte erg verschillen. Rekening houdend met deze diversiteit, wordt er vanuit dit onderzoek ingezet op het belang van het erfgoed zelf en haar erfgoedwaarde(n). Daarnaast wordt aandacht besteed aan de context of de omgeving waarin het erfgoed zich bevindt.

Er kan niet eenduidig gesteld worden dat de verhouding tussen de contour van het eigenlijke onroerend erfgoed enerzijds, en het gebied waarbinnen een bepaalde uitdaging speelt anderzijds, altijd van een grotere schaal zal zijn dan het andere.

Concreet betekent dit dus dat: Een project een erfgoedhefboom kan zijn omwille van de meerwaarde die het project op haar domein creëert ten aanzien van een overstromingsproblematiek die zich in een veel ruimere vallei voordoet. Een project kan ook een erfgoedhefboom zijn omdat het gelegen is in een ruim erfgoedgebied en een meerwaarde creëert ten aanzien van een leegstandsproblematiek.

Beide verhoudingen tussen onroerend erfgoed en de bredere omgeving waarbinnen bepaalde maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen spelen, zijn dus mogelijk. De nadruk van dit onderzoek ligt uiteindelijk op het creëren van meerwaarde, eerder dan de juiste verhouding in schaal.

Co-housing in de vierkantshoeve Hof ter Beemt Kruisem (Foto: Kris Vandevorst via Portfolio agentschap Onroerend Erfgoed)

2. Kansrijke uitdagingen voor onroerend erfgoed

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen in onze leefomgeving en onderzoeken we op welke uitdagingen onroerend erfgoed slim kan inspelen. Daarnaast selecteren we zes kansrijke verhaallijnen waar onroerend erfgoed een bijdrage aan kan leveren. Bij elke verhaallijn zijn meerdere inspirerende voorbeelden van Vlaamse erfgoedhefbomen toegevoegd.

Kansrijke uitdagingen uitgelicht

De zoektocht naar kansrijke uitdagingen vraagt om een bredere benadering die verder reikt dan de huidige uitdagingen binnen de erfgoeddiscipline. We verruimen onze blik door ook te kijken naar de uitdagingen die zich afspelen in andere beleidsdomeinen. Hiervoor onderzochten we drie referentiekaders:

- 'Het onroerend erfgoed in Vlaanderen: Een toekomstverkenning tot 2023' (2016) agentschap Onroerend Erfgoed;
- 'Tendrapport: Toerisme en maatschappelijke veranderingen' (2021) Toerisme Vlaanderen;
- 'Tien kernkwaliteiten als basis voor een aangename gezonde en veilige leefomgeving' (2021) Departement Omgeving.

Aangezien de uitdagingen van deze drie referentiekaders minder relevant zijn voor dit onderzoek, zijn deze terug te vinden in de bijlagen.

De volgende vier uitdagingen zijn relevant voor onroerend erfgoed:

- Demografische uitdagingen;
- Economische uitdagingen;
- Klimatologische uitdagingen;
- Socio-culturele uitdagingen.

Iedere uitdaging wordt hieronder kort besproken.

Demografische uitdagingen

Vlaanderen staat de komende jaren voor grote uitdagingen: de bevolkingsgroei, de vergrijzing (toename 65+'ers) en ontgroening (dalend aantal jongeren). Ook de veranderende gezinssamenstellingen waarbij de huishoudensgroottes steeds kleiner worden, de groeiende eenzaamheid, de toenemende diversiteit van de bevolking en de ongelijkheid dringen een herziening van onze leefomgeving op.

Deze complexe uitdagingen dagen erfgoed uit om maatschappelijk en beleidsmatig relevant te blijven en een positieve impact te hebben. Erfgoed kan een waardevolle rol opnemen in het creëren van nieuwe woonvormen en het bevorderen van inclusiviteit.

Economische uitdagingen

Veranderingen in economische dynamieken zoals de wijzigingen in het consumptiegedrag en de evoluerende producent-consumentrelatie, maar ook het nijpend tekort aan ruimte om te ondernemen, vormen een cruciale context voor erfgoed.

In het licht van deze economische verschuivingen staat erfgoed voor de taak om zich aan te passen en een rol op te nemen als katalysator voor duurzame ontwikkeling en ruimte te bieden aan nieuwe ondernemingsmogelijkheden.

Klimatologische uitdagingen

De klimaatverandering, de transitie naar hernieuwbare grondstoffen en circulariteit, en de toenemende (verstedelijkings-)druk op de open ruimte, stellen erfgoed voor nieuwe opgaven.

Erfgoed kan een positieve impact hebben op zowel het milieu als de gemeenschap door actief in te zetten op klimaatrobuuste maatregelen en de overgang naar hernieuwbare en circulaire maatregelen te faciliteren.

Socio-culturele uitdagingen

De toenemende individualisering, een groeiende vraag naar authenticiteit en de voortdurende zoektocht naar betekenis in religie, spiritualiteit en zingeving, dagen erfgoed uit om een betekenisvolle rol op te nemen in de samenleving.

Het (opnieuw) verbinden van gemeenschappen met hun erfgoed is hierbij van belang. Door nieuwe betekenislagen te geven aan erfgoed, kan erfgoed bijdragen aan het versterken van sociale cohesie en het bevorderen van inclusiviteit in een diverse en dynamische samenleving.

Op dit moment zijn bovenstaande uitdagingen actueel, maar nieuwe uitdagingen voor onroerend erfgoed kunnen zich altijd voordoen in de toekomst. Willen we een pro-actief erfgoedbeleid, dan zal het zaak zijn om op de hoogte te blijven van de uitdagingen die spelen binnen andere beleidsdomeinen.

*Herbestemming van een elektriciteitscentrale naar avontuurlijk sporten, MICE, bedrijvencentrum, wonen en openbaar park
Transfo Zwevegem (Foto: Kris Vandevorst via Portfollo agentschap Onroerend Erfgoed)*

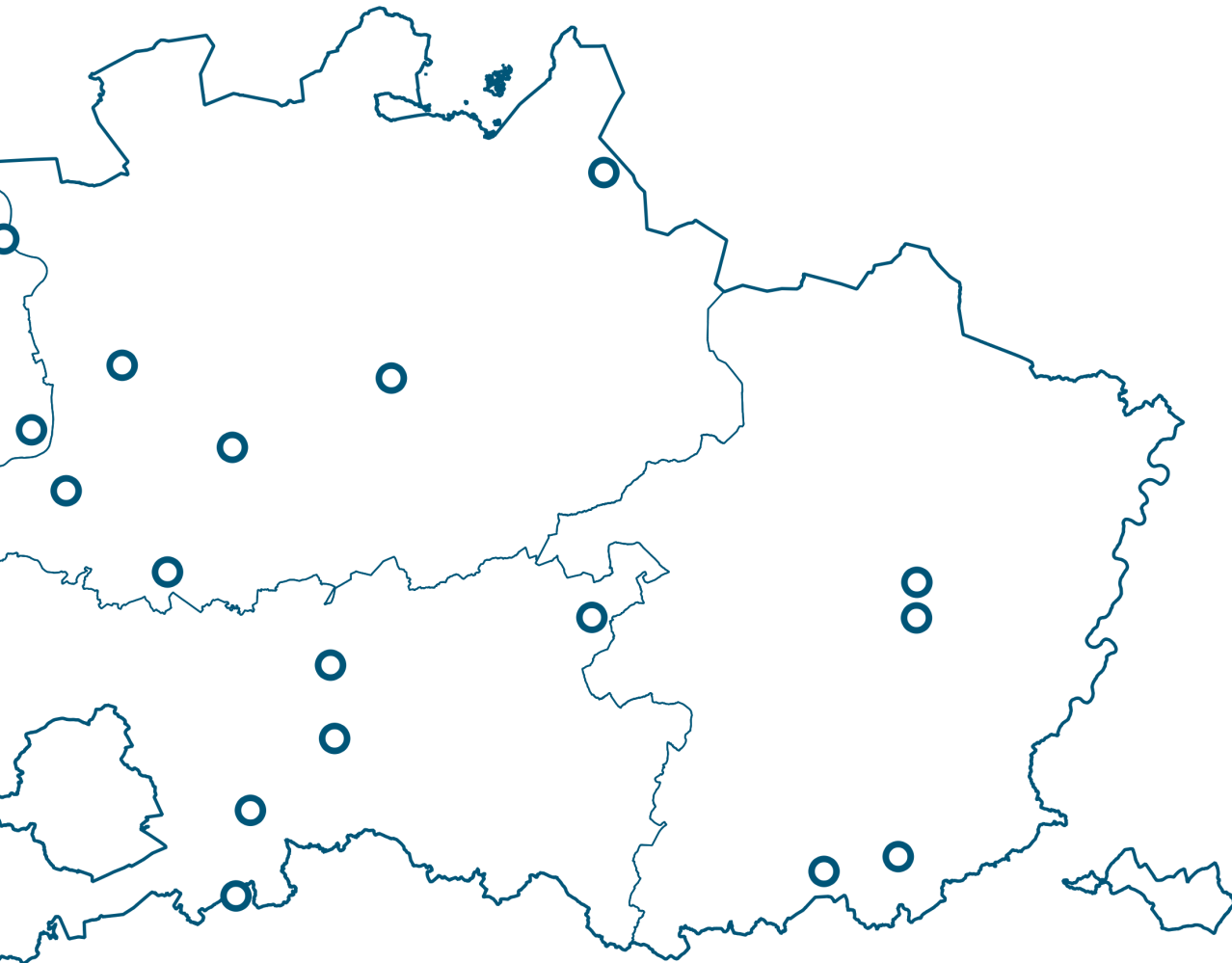
3. Zes kansrijke verhaallijnen

Met het oog op een pro-actief erfgoedbeleid dat de uitdagingen van de 21ste eeuw aanpakt, worden er in dit onderzoek kansrijke verhaallijnen naar voor geschoven. Door middel van deze verhaallijnen kunnen erfgoedlocaties een meerwaarde bieden aan hun omgeving door bij te dragen aan één of meerdere uitdagingen voor de toekomst. Erfgoed fungeert op die manier als een 'hefboom' omdat het erfgoed zich zowel ruimtelijk als functioneel beter inpast in haar omgeving.

De maatschappelijke betrokkenheid van erfgoed wordt vergroot door in te zetten op een verhaallijn. Een verhaallijn biedt namelijk een antwoord op de complexe uitdagingen. Aan de hand van strategieën worden de verhaallijnen concreet gemaakt.

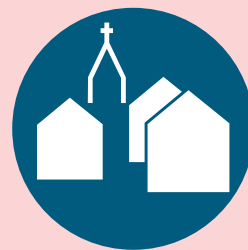
Per strategie wordt een inspirerend voorbeeld van een Vlaams project dat als erfgoedhefboom aangeduid kan worden toegevoegd. Elk voorbeeld verbindt op zijn eigen manier erfgoed opnieuw met de bevolking. De voorbeelden tonen de zoektocht naar evenwichten tussen onder meer publiek en privaat, toeristisch ontsloten en niet toeristisch ontsloten, toegankelijk en niet toegankelijk of behoudsgericht en vernieuwend.

Verhaallijn 1

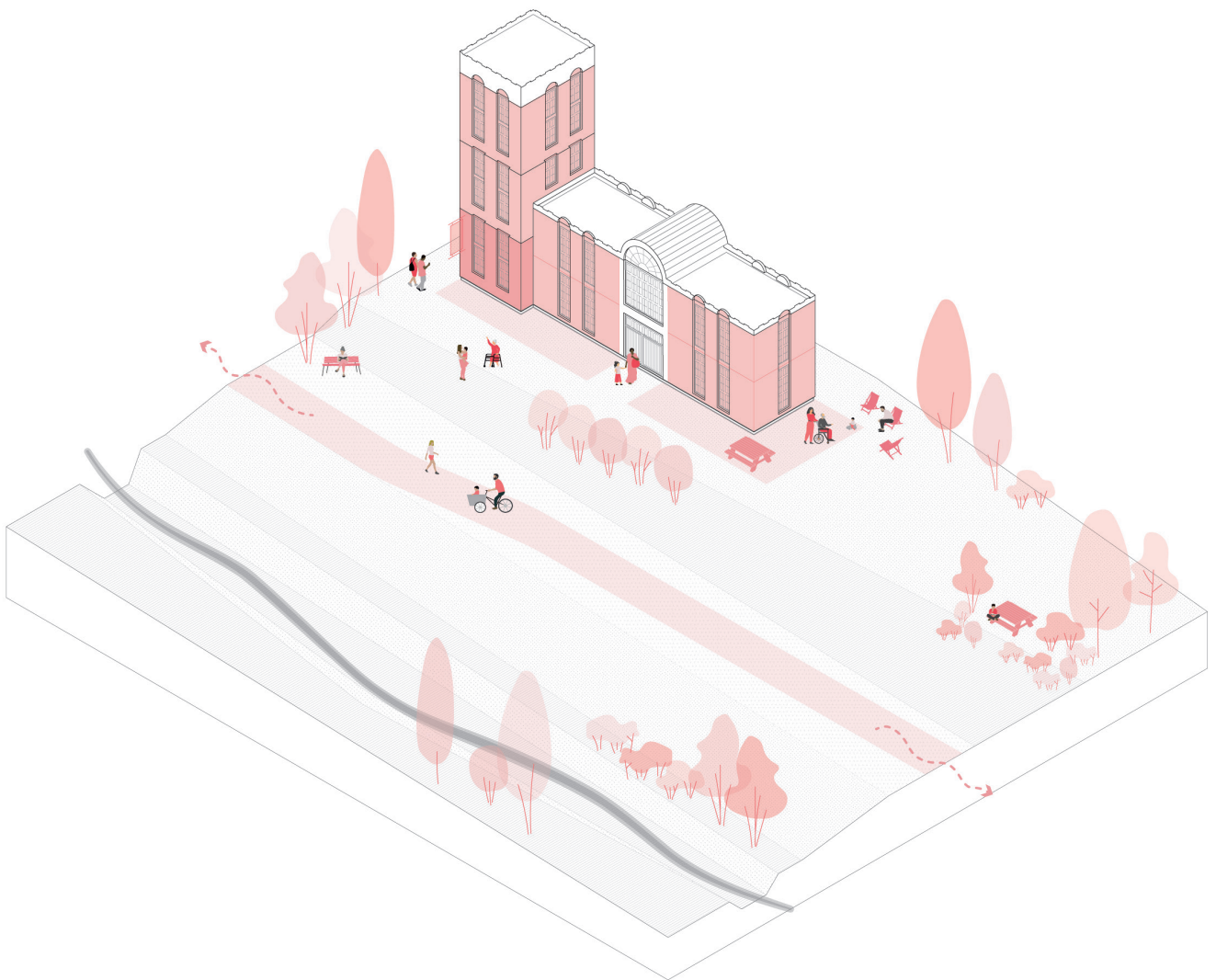
Nieuwe en alternatieve woonvormen op kerngebonden locaties

Nieuwe en/of alternatieve woonvormen bieden een antwoord op de woonnoden van een steeds diverser wordende groep gezinnen. Deze woonvormen onderscheiden zich van reguliere woonvormen door een graad van collectiviteit, door het voorzien van flexibiliteit in het wonen, door een focus op betaalbaarheid, door het proactief inspelen op de aanpasbaarheid van woningen,... Deze woonvormen zijn aantrekkelijke functies in stads- en dorpskernen. Dit zijn immers strategische locaties voor het wonen: nabij woonondersteunende voorzieningen en duurzaam of collectief vervoer. Onroerenderfgoedpanden lijken in functie van dergelijke woonvormen aantrekkelijke locaties, maar ook omgekeerd is een wooninvulling soms de meest geschikte oplossing voor het erfgoedpand in kwestie. Wanneer we met het onroerend erfgoed plaats kunnen bieden aan dergelijke woonvormen, dragen we bij aan kwalitatieve verdichting, aan de aantrekkelijkheid van onze woon- en leefomgeving, en aan de sociale cohesie.

Voorgestelde strategieën

1. Levensloopbestendig wonen faciliteren
2. Betaalbaar en sociaal wonen faciliteren
3. Woonondersteunende functies huisvesten
4. Woonvormen met een collectieve component faciliteren

Levensloopbestendig wonen faciliteren

Vlaanderen vergrijst en huishoudens worden kleiner. Willen we slim inspelen op de gezinsverdunding, vergrijzing en verzilvering moeten we ons woonpatrimonium aanpassen. Zo is er nood aan een levensloopbestendige woonvorm die aanpasbaar en toegankelijk is voor diverse gezinnen, mensen met verschillende leeftijden en mensen met of zonder een zorgbehoefte. Levensloopbestendige woningen zijn idealiter gelegen in en nabij stads- of dorpskernen: deze locaties bieden de meeste garanties om zorgbehoevenden en minder mobiele personen zo lang en duurzaam mogelijk zelfstandig thuis te laten wonen.

In het licht van de ruimtelijke uitdagingen omtrent vergrijzing, is er op heden immers een groot gebrek aan een levensloopbestendig woonaanbod. Binnen Vlaamse stads- en dorpskernen bevinden er zich echter heel wat erfgoedpanden die hiertoe potentieel hebben. Door onroerend erfgoed in te zetten voor levensloopbestendig wonen wordt niet alleen een woonaanbod gecreëerd dat op vandaag ontbreekt, maar wordt bovendien gebruik gemaakt van bestaande panden en reeds ingenomen ruimte. Hierdoor dragen we ook bij aan het gewenst ruimtelijk beleid.

Referentie: Pastorij Kleit, Maldegem

De Pastorij Kleit herbergt zeven seniorenflats. Deze woningen zijn aangepast aan de noden van kwetsbare ouderen. Binnen het project wordt de eigen woongelegenheid aangevuld met een aanbod aan collectieve voorzieningen. Zo wordt onder andere zorg op maat aangeboden en wordt ook begeleiding voorzien vanuit het nabijgelegen zorgbedrijf. Het wonen in een kleinschalig woonproject draagt bij aan een algemeen buurtgevoel en werkt sociaal contact in de hand. Het project werd specifiek met het oog op de woonnoden van deze doelgroep uitgedacht en ontworpen. Het woonproject biedt een aangepast woonproduct, gelegen in het centrum van een kleine dorpskern. Het voorziet in een noodzakelijk woonaanbod dat niet van haar bewoners vereist dat zij naar een voor hen onbekende woonomgeving verhuizen: in de kleinere kernen zijn dergelijke projecten net een enorme meerwaarde aangezien het sociaal netwerk van bewoners maximaal wordt behouden.

De voormalige pastorie, een neoclassicistisch dubbelhuis gelegen tussen de gemeentelijke basisschool en de kerk, maakt slim gebruik van een naastgelegen gebouw om een toegankelijke inkom te voorzien. Aan het exterieur van de pastorie zelf zijn quasi geen zichtbare wijzigingen aangebracht.

Bron: Zorgbedrijf Meetjesland

Betaalbaar en sociaal wonen faciliteren

Een oververhitte woningmarkt leidt ertoe dat de betaalbaarheid van wonen voor een steeds grotere groep mensen op de helling komt te staan. Toch is een kwalitatieve woning een essentieel element voor een gezond en gelukkig leven. Sociale huisvestingsmaatschappijen trachten geschikte oplossingen te bieden, maar de vraag naar mogelijkheden tot realisatie van bijkomende betaalbare woonprojecten blijft groot. Er is nood aan voldoende betaalbare en sociale woonvormen binnen de Vlaamse stads- en dorpskernen.

Onroerend erfgoedpanden en -sites in het centrum van een stad of dorp kunnen ingezet worden voor het creëren van betaalbare en sociale huisvesting. Hiervoor zijn zelfs bijzondere uitzonderingsregels opgenomen in de wetgevende kaders. Deze betaalbare en sociale erfgoedwoningen zetten bij voorkeur in op het nijpende tekort aan woningen in het huursegment. De uitbreiding van een betaalbaar en sociaal woonaanbod door het inschakelen van goed gelegen erfgoedpanden kan een gunstig effect hebben op de wachtlijsten bij sociale woonmaatschappijen. Door huisvesting te voorzien voor iedereen, en zeker de meest kwetsbaren, wordt de sociale integratie bevorderd, en wordt bestaand patrimonium uitzonderlijk zinvol ingezet.

Referentie: Gendarmerie, Lier

De gendarmerie in Lier en het bijbehorende koetshuis werd in opdracht van de Lierse Maatschappij voor de Huisvesting cvba gerenoveerd tot een woonproject met in totaal 26 sociale woonunits. Een publieke binnentuin zorgt voor aangenaam en ruim groen bij het wonen. De sociale huisvestingsmaatschappij en de stad Lier zetten met dit solidaire project in het stadscentrum in op betaalbaar wonen voor de meest kwetsbare bewoners.

In het gebouw van de voormalige rijkswachtkazerne zelf werden 10 sociale woongelegenheden voorzien. Deze woningen zijn bovendien ook ingericht om begeleid zelfstandig wonen voor mensen met een beperking mogelijk te maken, waar vzw De Lier bewoners in ondersteunt en begeleidt.

Bron: ontwerp Stramien cv

Woonondersteunende functies huisvesten

De Vlaamse overheid zet in haar ruimtelijk beleid in op kernversterking. Nieuwe woningen bouwen we binnen kernen en strategische locaties, waar voldoende woonondersteunende functies op een eenvoudige, bereikbare afstand aanwezig zijn. Op die manier kunnen we ook onnodige verplaatsingen met de auto vermijden. Kernversterking houdt het wonen nabij scholen, handel en diensten, horeca, groen, sportvoorzieningen en vrijetijdsfuncties,... in. Hiervoor moeten we echter ook zorgen voor voldoende ruimtes in deze kernen waar een aantrekkelijk aanbod van al deze functies mogelijk is.

In functie van kernversterking kunnen ook de aanwezige erfgoedpanden en -sites een belangrijke bijdrage leveren. Er zijn uiteraard heel wat woningen met erfgoedwaarde, maar ook voor het huisvesten van de andere functies dan het wonen zijn er mogelijkheden. Met name de woonondersteunende functies zijn hierbij interessant. Dergelijke functies zijn best gelegen in nabijheid van woningen, vereisen doorgaans geen overgrote oppervlaktes, en dragen bij aan het levendig karakter van een buurt.

Referentie: 't Groen Kwartier, Antwerpen

Op initiatief van de publiek-private samenwerking tussen Matexi, CAAAP en AG Vespa werd het voormalige Militair Hospitaal herbestemd naar een autoluwe woon- en werkplek waar vandaag bijna 400 gezinnen wonen. Om de site te ondersteunen, en met het oog op een aantrekkelijke functiemix in de nieuwe woonbuurt, werd ook ruimte voorzien voor ondernemingen, kantoren en handelszaken op buurtniveau. Zowel binnen als buiten de eigenlijke grenzen van deze beschermde site, zowel in de voormalige gebouwen van het militair hospitaal als in de naburige industriële panden, zijn op vandaag woonondersteunende functies en ontmoetingsplekken te vinden. Vandaag zijn op deze erfgoedsite een supermarkt, bakker, fietsenmaker,... terug te vinden, alsook horecagelegenheden, (dak) stadstuinen, een buurthuis en een dokterspraktijk. De aanwezigheid van woonondersteunende functies maken van 't Groen Kwartier een levendige stadswijk.

Bron: AG Vespa

Woonvormen met collectieve component faciliteren

Betaalbare woonvormen kunnen op verschillende manieren gerealiseerd worden. Het delen van bepaalde ruimtes met andere bewoners en gezinnen is daarbij een mogelijkheid. Door het inbrengen van een collectief component worden ruimtes en kosten gedeeld. Tegelijk zorgt een bepaalde graad van collectiviteit voor een kleinschalige woongemeenschap: mensen delen gemeenschappelijke voorzieningen, komen geregeld met elkaar in contact, en creëren als vanzelfsprekend ook een soort eigen kleinschalige buurt op schaal van het woonproject. Bovendien werkt het delen van ruimtes en voorzieningen ruimtebesparend, wat ook het ruimtelijk rendement verhoogt. De laatste jaren groeit het aantal woonprojecten met een zekere graad van collectiviteit.

Erfgoedpanden lijken vaak aantrekkelijk in het kader van collectieve woonvormen. Niet alleen grotere woongebouwen maar ook hoeves, pastorieën, schoolgebouwen, tot zelfs kastelen zijn panden die courant tot het Vlaams erfgoed behoren én waarvoor ook vaak collectieve woonprojecten worden voorgesteld. Door hun schaal en de aanwezigheid van een buitenruimte, en mogelijk ook door hun vaak hogere aankoopprijs, zijn deze panden des te aantrekkelijker om met verschillende gezinnen samen te bewonen. Wanneer deze erfgoedpanden dan ook nog gelegen zijn op strategische locaties in het bebouwde weefsel, kunnen zij met een collectief woonproject een zinvolle bijdrage leveren aan een diverser woonaanbod.

Referentie: Hof ter Beemt, Kruisem

Zeven gezinnen namen samen het initiatief om in de vierkantshoeve Hof ter Beemt een cohousingproject op te starten. Ieder gezin heeft binnen dit project een eigen private woning terwijl de binnentuin, een fietsenberging, parking en werkatelier gemeenschappelijk zijn.

De als monument beschermde hoeve is gelegen in de dorpskern van Zingem, met het kerkplein op wandelafstand en het open landbouwlandschap aan de achterzijde. Bij de noodzakelijke restauratiewerken werden de aanwezige erfgoedwaarden met veel respect opgenomen en werden nieuwe toevoegingen op een harmonische manier aangebracht. Ook de tuin werd meegenomen in de restauratiewerken. Bovendien werd bijzondere aandacht geschonken aan ecologische aspecten en het zuinig energieverbruik, wat bijdraagt aan het toekomstbestendig en duurzaam karakter van de woningen.

Dit (private) initiatief toont dat een collectieve woonvorm verenigbaar is met beschermd erfgoed. In 2019 werd dit project als laureaat geselecteerd voor de Onroenderfgoedprijs die dat jaar in teken stond van herbestemming. In een nieuwsbericht op de website van het agentschap Onroerend Erfgoed werd volgende vermeld: "Het project inspireert op het vlak van de omgang met het erfgoed, maar ook op het vlak van cohousing, ecologisch bouwen en sociale cohesie."

Bron: Portfolio agentschap Onroerend Erfgoed

Verhaallijn 2

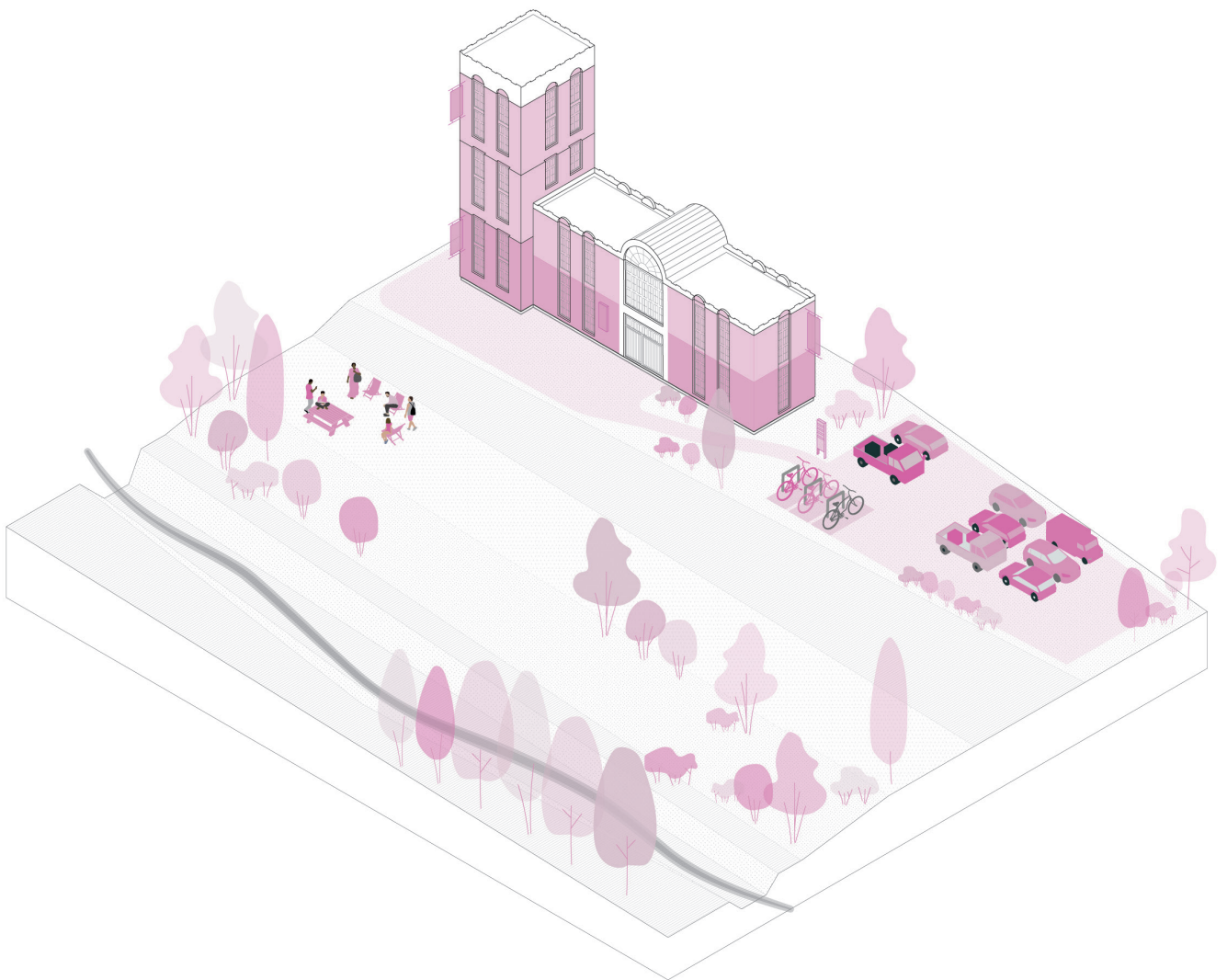
Katalysator voor economische bedrijvigheid

In Vlaanderen is er vraag naar ruimte voor ondernemen. Die ruimte is echter schaars. Het harmonisch verweven van economische activiteiten in onze woonkernen zal ook in de komende jaren in belang toenemen. Het onroerend erfgoed kan hierin een rol spelen. In onroerend erfgoed kunnen we plaatsen bieden voor economische activiteiten. Door erfgoedpanden op te laden met economische invullingen, maken zij niet alleen (opnieuw) deel uit van ons dagelijkse leven maar voegen zij ook een eigen dynamiek toe. Erfgoed kan hierdoor de nodige ruimte bieden aan ondernemingen en economische activiteiten die in andere situaties misschien veel moeilijker aan geschikte locaties geraken.

Voorgestelde strategieën

1. Ruimte voor creatieve beroepen en kennisindustrie
2. Ruimte voor tijdelijke invulling

Ruimte voor creatieve beroepen en kennisindustrie

Wanneer we onroerend erfgoed inzetten in functie van bedrijvigheid houden we hierbij steeds rekening met de draagkracht van erfgoed ten aanzien van de voorgestelde economische activiteiten. Het is niet evident om in erfgoedpanden ruimte te creëren voor hoogdynamische bedrijvigheid. Ten aanzien van bedrijfsactiviteiten die weinig eisen stellen aan hun omgeving, zijn er dan weer wel mogelijkheden te bedenken. Hierin liggen dus wel degelijk mogelijkheden.

In erfgoedpanden kunnen we ruimte creëren voor kleine ondernemingen, ateliers, kantoren,... Dit zijn tevens het type ondernemingen die het op vandaag niet altijd gemakkelijk hebben om een geschikte bedrijfsruimte te vinden. De creatieve sector en de kennisindustrie hebben veelal nood aan flexibele ruimtes op bereikbare en aantrekkelijke locaties. Erfgoedpanden vormen in deze context een opportuniteit. Het huisvesten van ondernemingen in onroerend erfgoed draagt bovendien bij aan het economisch en sociaal weefsel in de omgeving, wat op haar beurt weer resulteert in een levendige en aantrekkelijke buurt.

Referentie: Vleeshalle, Mechelen

Waar slagers vroeger hun goederen aanboden, bevindt zich op vandaag een smaak- en belevingsmarkt voor de Mechelaar. De eigenaars van het pand, zelf ook lokale ondernemers, bieden in de Vleeshalle een aantrekkelijke vestigingsplaats aan (culinaire) ondernemers. In de monumentale hal op de gelijkvloerse verdieping zijn standplaatsen voorzien voor culinaire bedrijven. De hedendaagse beleving blijft zo verband houden met de voormalige functie van het gebouw. Op de bovengelegen gaanderijen werd ruimte voorzien voor een bredere groep ondernemers. Hier werd ruimte gecreëerd voor vergaderingen, workshops, evenementen,... Het project van de Vleeshalle bracht opnieuw leven in het gebouw: de grote ruimte werd benut om ruimte te bieden aan tal van (kleine) ondernemers. Speciale aandacht gaat hierbij naar de culinaire ondernemingen, waarmee men dankbaar aantakt op de oorspronkelijke functie van het gebouw. Met haar ligging in het centrum van Mechelen sluit dit project enerzijds aan op het levendig stadswefsel en kan zij meegenieten van de vele passanten. Anderzijds betekent dit project op zich ook een sterk merk en een bruisende belevingsplek in de stad. Zelf voegt dit project dus ook meerwaarde toe.

Bron: De Vleeshalle (via Toerisme Vlaanderen)

Ruimte voor tijdelijke invulling

Het zoeken naar een permanente invulling, het voorbereiden en uiteindelijk realiseren van een project vraagt soms veel tijd. Tijdens die periode staat misschien de ontwikkeling niet stil, maar mogelijk wel het gebruik van het erfgoedpand. Dat is niet alleen zonde van de ongebruikte ruimte maar is ook kapitaalintensief. Bovendien getuigt het van een weinig doordacht ruimtegebruik. Een tijdelijke invulling biedt hierin antwoorden. Ruimtes waarvoor een langetermijnplan bestaat, worden op die manier ook op korte termijn benut.

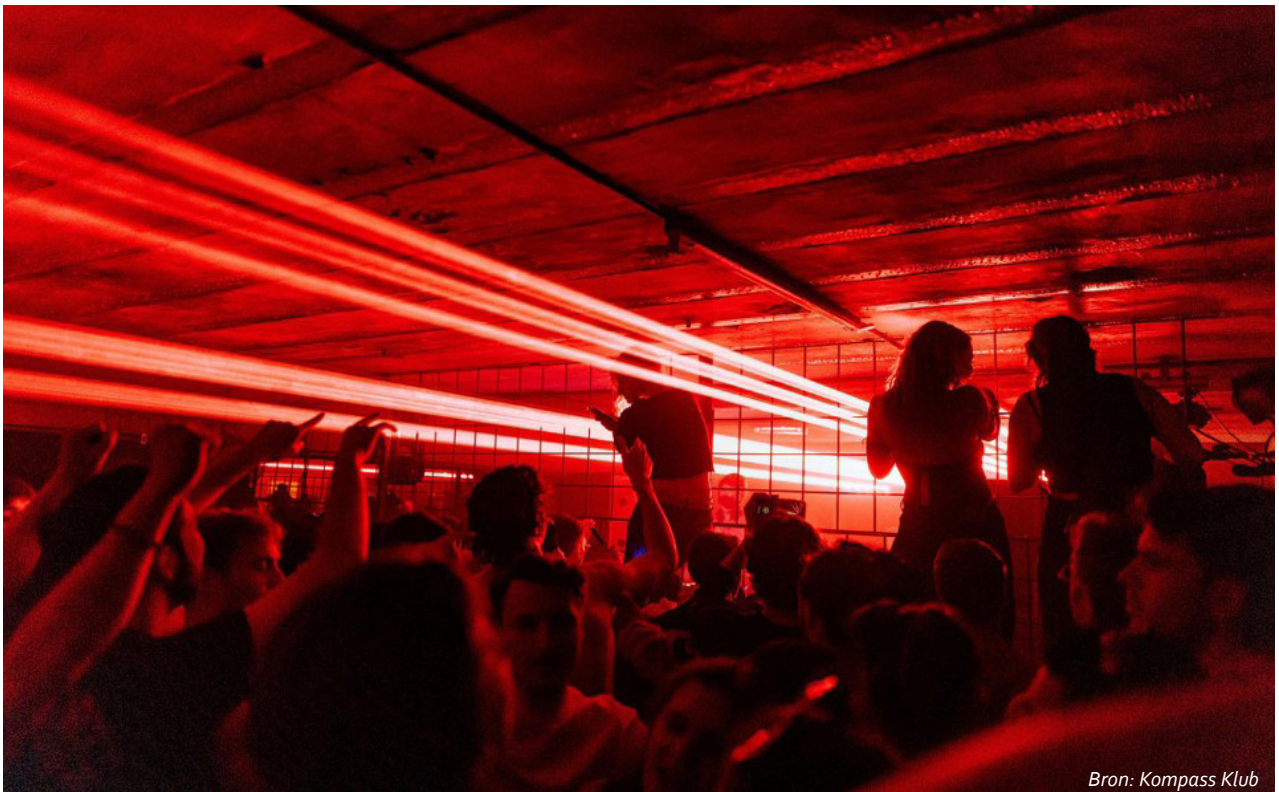
Het is echter niet evident om hiervoor geschikte invullingen te vinden. Zeker wanneer het panden betreft waar grote verbouw- en restauratiewerken noodzakelijk zijn, vormen zij niet altijd een aantrekkelijke vestigingslocatie voor ondernemingen. Tegelijkertijd kunnen dit net wel aantrekkelijke locaties zijn voor het tijdelijk huisvesten van culturele activiteiten, vrijetijdsfuncties, verenigingen,... Deze functies vereisen in sommige gevallen ook net ruimtes waarmee niet al te voorzichtig hoeft te worden omgesprongen.

Door erfgoedlocaties die wachten op een permanente invulling op te laden met tijdelijke invullingen, blijven zij in deze tussentijd actief deel uitmaken van hun omgeving. Bovendien bestaan er mogelijkheden om met tijdelijke invullingen ook doelgroepen aan te trekken die voorheen geen bijzondere band hadden met het aanwezige erfgoed. Een tijdelijke invulling met een economisch en/of sociaal initiatief draagt dus niet alleen bij aan de levendigheid van een buurt, maar stelt het erfgoed ook open voor buurtbewoners die er voorheen misschien eerder voorbij gelopen zouden zijn.

Referentie: Kompass Klub in Vynckiersite, Gent

De Vynckiersite ligt aan de rand van de historische binnenstad van Gent. De voormalige bedrijvensite bestaat uit een geheel van grootschalige, industriële gebouwencomplexen, waarvan verschillende oorspronkelijk deel uitmaakten van de 19de-eeuwse textielindustrie in deze stadswijk. Projectontwikkelaar Revive zal hier een economisch stadsontwikkelingsproject realiseren, maar in afwachting van de eigenlijke bouwwerken was er ruim tijd om ook een tijdelijke invulling onder te brengen op de site. Kompass Klub, een Gentse nachtclub, vond in deze grootschalige industriële panden een unieke vestigingslocatie. In enkele jaren tijd ontwikkelde de site zich door haar tijdelijke invulling tot een gekende trekpleister in Gent. Het industriële karakter van het gebouw vormde een meerwaarde voor Kompass Klub. De grote open ruimtes, met net heel hoge of lage plafonds, werden met relatief weinig middelen omgebouwd tot unieke ruimtes die plaats boden aan de vele bezoekers, en omwille van de robuuste industriële constructie tegelijk tegen een stootje konden.

Deze tijdelijke invulling was een slimme zet. In deze periode ontwikkelde de site zich tot een gekende plek in de stad. Bovendien trok de gekozen invulling jongeren aan, welke voor onroerend erfgoed een eerder moeilijk te bereiken doelgroep is. Op haar beurt vormt een nachtclub ook een erg moeilijke functie om in het stedelijk weefsel te huisvesten. Niet alleen de grote ruimtevraag maar ook de potentiële hinderaspecten maken dat het vinden van een geschikt pand hiervoor geen eenvoudige oefening is. De Vynckiersite bood niet alleen een geschikt gebouw, maar ook de ligging vlakbij het stadscentrum was vlot te bereiken met verschillende vervoersmiddelen. De ligging van het gebouw in een gebied waar voornamelijk bedrijventerreinen en industrie aanwezig zijn, maakt ook dat de overlast aan derden kon beperkt worden.

Bron: Kompass Klub

Bron: © Revive, fotograaf Rafaël Barak

Verhaallijn 3

Levendige platteland(schappen)

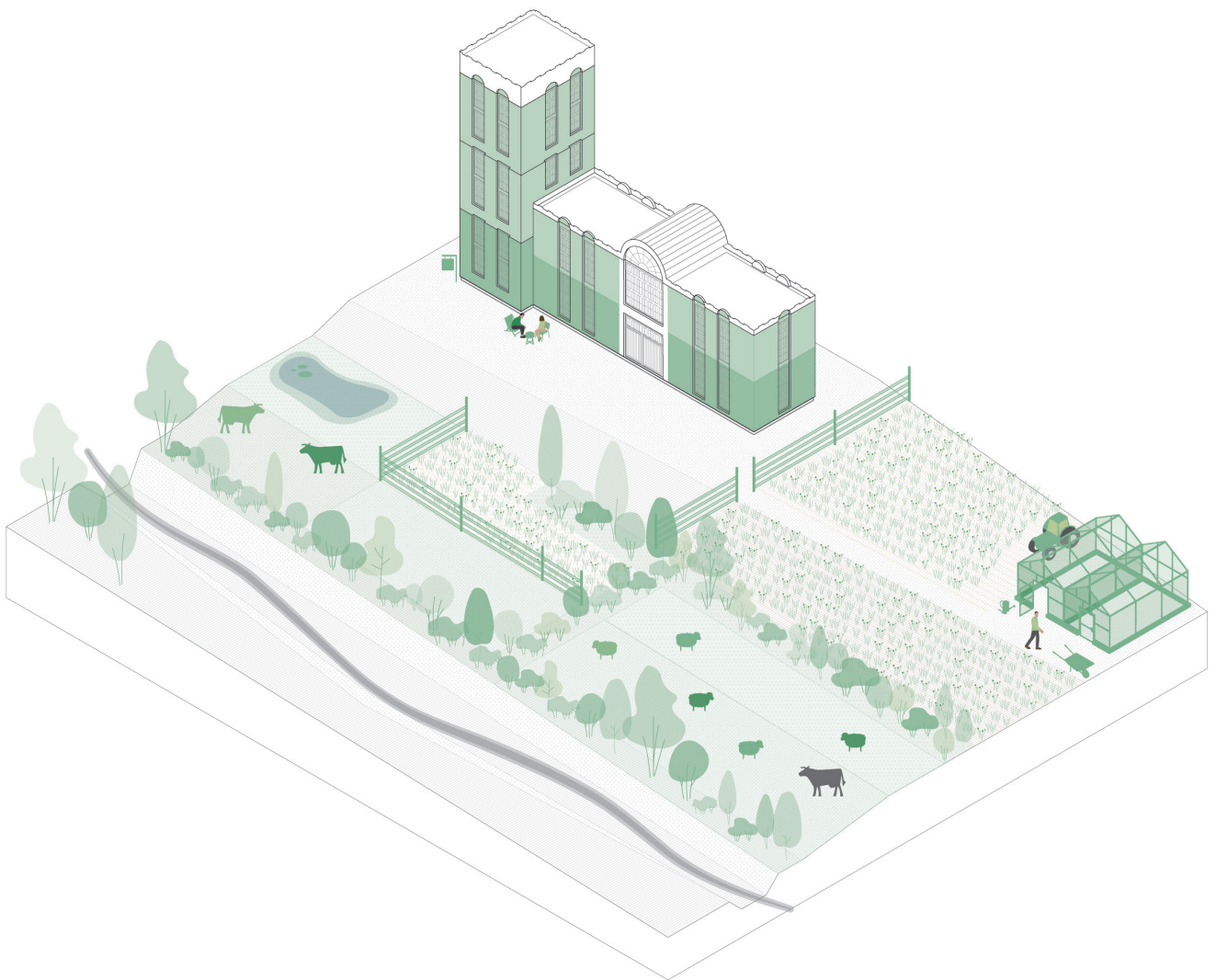

Het platteland en landbouwlandschap herbergen essentiële ruimtelijke kwaliteiten. Het landbouwlandschap is een hoogdynamische open ruimte waaraan een groot deel van de Vlaamse geschiedenis verbonden is. Traditionele en cultuurhistorische plattelandschappen verhalen hierover. Het fysisch systeem maar ook de menselijke activiteiten gaven onze Vlaamse landschappen vorm. De waardering voor (gaaf bewaarde) landbouwlandschappen groeit en mensen vertoeven in hun vrije tijd ook graag op het platteland. Niet alleen als landbouwruimte maar ook als landschap kent deze ruimte veel bezoekers die er wandelen, fietsen, en hoes bezoeken. Het landbouwlandschap maakt daarnaast ook deel uit van de open ruimte. Vanuit het Vlaams ruimtelijk beleid willen we deze open ruimte beschermen voor versnippering en aansnijding. Tevens wordt de landbouwsector als een essentiële economische actor benoemd om naar een economisch sterke open ruimte toe te werken en om deze open ruimte te beheren vanuit hun expertise.

In het landbouwlandschap komt zowel het bouwkundig als het landschappelijke erfgoed veelvuldig voor. Dit erfgoed kunnen we op een slimme manier inschakelen en ondersteunen, waarbij ook bredere meerwaarden voor deze productieve open ruimte ontstaan.

Voorgestelde strategieën

1. Landbouwverbreding ondersteunen
2. Ruimte voor onderwijs over landschap en landbouw
3. Erfgoedsites staan in voor duurzame voedselproductie
4. Erfgoedsites vormen schakels in het trage wegennetwerk

Landbouwverbreding ondersteunen

Landbouw blijft als hoofdactiviteit essentieel om de plattelandenschappen te beheren. Deze bedrijvigheid gaf immers mee vorm aan deze landschappen. Evenwel zijn er kansen om de landbouwbedrijfsvoering te verbreden en zo in te spelen op economische mogelijkheden. Met name de toeristische aantrekkingskracht van het landbouwlandschap speelt hierin een rol. Door op een actief landbouwbedrijf bijvoorbeeld ook een hoevewinkel te voorzien kunnen lokale landbouwproducten aangeboden worden en kan het bedrijf ook inkomsten genereren uit deze nevenfunctie. Onder de term 'landbouwverbreding' worden dergelijke nevenactiviteiten op actieve landbouwbedrijfszetsels begrepen.

Door landbouwverbreding in onroerenderfgoedpanden te ondersteunen, worden deze sites ook breder opengesteld voor buurtbewoners en bezoekers. Wanneer er in de nabije omgeving ook aantrekkelijke wandel- en fietsnetwerken aanwezig zijn, vormen deze nevenactiviteiten op landbouwbedrijven ook vaak een rustpunt en ontmoetingsplek. Tevens geven deze nevenactiviteiten ook vaak een impuls om restauratiewerken aan het onroerend erfgoed uit te voeren, met het oog op het realiseren van een aantrekkelijke plek in het open landbouwlandschap.

Referentie: Hoeve Ten Rooden Duifhuize, Zwevegem

De beschermde vierkantshoeve Ten Rooden Duifhuize functioneert vandaag als een actief gemengd landbouwbedrijf dat volop inspeelt op landbouwverbreding. Naast het vleesvee (80 dieren) en de akkerbouwactiviteiten worden de historische gebouwen vandaag onder meer gebruikt als een hoeveslagerij, vakantiewoningen en de ondersteunende faciliteiten voor een hoevecamping. Alle hoevegebouwen (inclusief duiventoren) werden gerestaureerd met respect voor de karakteristieke bouwkundige aspecten. Met de aangeboden recreatieve functies wordt ingespeeld op de toeristische aantrekkingskracht van de Leiestreek. Door deze verbredende activiteiten vormt de hoeve een dankbaar en aangenaam rustpunt in de omgeving, waarbij de landbouw als duidelijke hoofdfunctie centraal blijft staan.

Bron: Hoevetoerisme 'Ten Rooden Duifhuize'

Bron: Hoevetoerisme 'Ten Rooden Duifhuize'

Ruimte voor onderwijs over landschap en landbouw

Onroerend erfgoed in het agrarische landschap kan eveneens zinvol ingevuld worden met onderwijsactiviteiten gericht op de land- en tuinbouw, het landschap, het groen,... Hoewel onderwijsactiviteiten uiteraard in de bebouwde kernen behoren, zijn er ook heel wat praktijkopleidingen die een rechtstreeks band hebben met de open ruimte. Het aanwezige erfgoed kan voor deze activiteiten ruimte bieden. Dergelijke erfgoedpanden zijn immers gelegen in het studieobject in kwestie: de open ruimte zelf.

Onroerenderfgoedpanden in het platteland omvatten naast de hoofdgebouwen doorgaans ook heel wat functionele bijgebouwen. Deze gebouwen zijn allen potentieel dragers van kenmerkende bouwkundige elementen. Het zoeken naar een zinvolle invulling voor deze gebouwen, of het herbestemmen ervan, is niet altijd evident. Het type ruimte dat een onderwijsfunctie vereist, sluit echter goed aan bij de mogelijkheden die doorgaans in dergelijke gebouwen bestaan.

Referentie: Paardenstallen Sterrebos, Roeselare

Hoewel dit project niet gelegen is in het landbouwlandschap, omvat het toch verschillende aspecten die ook daar mogelijk kunnen zijn. Het Sterrebos in Roeselare is een van de weinige grootschalige groengebieden in deze stad. Tegelijkertijd is het onderwijsaanbod voor land- en tuinbouw in deze regio uitgebreid. Het Sterrebos fungeert daarom ook geregeld als leerplek inzake groen. In de paardenstallen van het provinciaal domein werden bovendien onderwijslokalen ingericht. Deze worden onder andere benut door het samenwerkingsverband Stadslandschap West-Vlaamse hart die hier educatieve activiteiten organiseren. Zij bieden educatieve pakketten aan omtrent de leefbaarheid en de omgevingskwaliteit van de open ruimte in Midden-West-Vlaanderen. Hierbij zetten zij in het bijzonder in op bewustwording over het zoeken naar een evenwicht tussen de hoogdynamische economische activiteiten in de regio enerzijds, en de landschappelijke kwaliteiten anderzijds. Het zoeken naar het moeilijke evenwicht tussen de verschillende belangen in de open ruimte is een maatschappelijke en ruimtelijke uitdaging. Met hun educatieve aanbod wil het West-Vlaamse hart in dialoog gaan over de mogelijkheden en impulsen die bestaan inzake landschap, natuur, recreatie, erfgoed,...

Bron: HLN

Erfgoedsites staan in voor duurzame voedselproductie

De landbouwsector ondergaat een transformatie: het aantal landbouwers neemt gradueel af terwijl de overblijvende landbouwbedrijven hun schaal vergroten. De grootschalige landbouwbedrijven hebben echter een impact op hun omgeving en produceren het voedsel niet altijd met aandacht voor het klimaat, bodem en de biodiversiteit. Binnen de landbouwsector groeit anderzijds ook de aandacht voor deze natuurlijke elementen en de kleinschaligheid van voedselproductie. Korteketenlandbouw zet actief in op het lokaal produceren van voedsel. CSA-boerderijen ('community-supported-agriculture) kennen soms lange wachtlijsten. Ecologische of regeneratieve landbouwvormen zijn in opmars. Daarnaast neemt het maatschappelijk bewustzijn over (de oorsprong van) voeding sterk toe en mensen consumeren steeds bewuster.

Op deze trends kunnen erfgoedsites in het landbouwlandschap handig inspelen. De meerderheid van de erfgoedpanden in de open ruimte vindt haar oorsprong immers in de landbouw: zij staan historisch in relatie met het landschap. Zij kunnen als waardevolle locaties worden ingezet in functie van duurzame landbouwinitiatieven. Gezien hun ligging in het landbouwgebied is het tevens wenselijk dat hier (opnieuw) de landbouwfunctie zou gelden. Bovendien zijn de hoeves eerder kleinschalig in vergelijking met de reguliere landbouwinfrastructuur. Hun kleinere schaal maakt deze hoeves minder aantrekkelijk in functie van klassieke landbouwvormen, en ook de erfgoedwaarde kan door sommige landbouwers als een belemmering worden beschouwd. Er lijken dus mogelijkheden te bestaan om de erfgoedsites net in te zetten voor korte keteninitiatieven. Hierdoor versterken zij het landschap en onderschrijven de lokale productie en consumptie.

Referentie: Haspengouwse fruitweides

De fruitweides van Haspengouw zijn waardevolle erfgoedrelicten van de rijke fruitgeschiedenis van de regio. In Haspengouw bevinden zich verschillende cultuurhistorische landschappen waarin deze landbouwactiviteiten ook een rol spelen bij de bepaling van de erfgoedwaarde(n). De economische successen van laagstamfruitteelten zorgden er echter voor dat vele hoogstamfruitbomen verdwenen uit het landschap. De landschappelijke en ecologische waarde van hoogstamfruitbomen wordt tot op vandaag onderschat, waardoor zij courant gekapt worden. Met het PDPO-project 'Haspengouwse fruitweides, geïnspireerd door het verleden en klaar voor de toekomst' gaat Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren op zoek naar functies, verdienmodellen en beheersystemen voor de hoogstamboomgaarden. Hiervoor kijken ze vooral naar manieren om eigenaars van hoogstammig fruit te ondersteunen en helpen bij de pluk van het fruit. Daarnaast maken zij ook gebruik van het platform 'Goed Geplukt' om geïnteresseerde consumenten in contact te brengen met eigenaars van hoogstamfruitboomgaarden.

Referentie Hofke van Bazel

Het restaurant Hofke van Bazel is gevestigd in een vastgesteld pand in neotraditionele baksteenarchitectuur, gelegen in het centrum van Bazel, binnen het beschermde dorpsgezicht. Aan het prestigieuze restaurant is een eigen groenten- en kruidentuin verbonden. Deze ligt iets verderop in het poldergebied. Bij de bereiding van de gerechten die in het restaurant worden geserveerd, wordt maximaal gebruik gemaakt van de zelf geteelde groenten en kruiden. Mede omwille van deze lokale duurzame teelt ontving het Hofke van Bazel een groene Michelinster. Met deze erkenning wil de culinaire gids restaurants met een bijzondere aandacht voor duurzame voedselproductie prijzen.

Bron: Landschapspark Hart van Haspengouw; fotograaf Frederik Santermans

Bron: Captain Critic; Hofke van Bazel

Erfgoedsites vormen schakels in het trage wegennetwerk

Het netwerk aan trage wegen vormt een interessant alternatief en autoluw netwerk doorheen het open landbouwlandschap, maar ook als verbinding tussen dorpskernen en het omliggende landschap. Gedurende de afgelopen decennia vond, vooral in bebouwd weefsel, een betreurenswaardige privatisering van deze trage wegen plaats. Deze privatisering leidde in veel gevallen tot het afsluiten of het bebouwen van veel van deze trage wegen. Op vandaag worden deze trage wegen echter opnieuw gewaardeerd en wordt zij opnieuw opengesteld of geïntegreerd in nieuwe wandel- en fietsnetwerken.

Op deze trend kan ook het onroerend erfgoed aantakken. Veel van deze trage wegen lopen immers langs- of doorheen erfgoedobjecten. De verschillende erfgoedpanden en -landschappen kunnen als schakels functioneren binnen dit netwerk en in het landschap. Zij kunnen ook op een kwalitatieve manier met elkaar verbonden worden door het trage wegennetwerk. Met het herwaarderen van dit netwerk aan trage wegen bestaan er dus ook kansen voor het nabijgelegen onroerend erfgoed. Enerzijds kunnen erfgoedprojecten binnen deze opwaardering en restauratie meegenomen worden. Anderzijds is het mogelijk dat, door de opwaardering van deze trage wegen, ook weer (economische) opportuniteiten ontstaan voor nabijgelegen erfgoed.

Ook zien we gedeelde winsten met de Vlaamse beleidswens om te evolueren naar een duurzamer mobiliteitssysteem en doordachter gebruik van verschillende vervoersmodi. Met investeringen in een kwalitatief trage wegennetwerk met een hoge belevingswaarde wordt immers ook het wandelen en fietsen als aangename verplaatsing in de verf gezet.

Referentie: Steenbakkerstunnels Rupelstreek

Het steenbakkersverleden van de Rupelstreek is nog steeds onmiskenbaar aanwezig in het landschap. Ook in de verschillende beschermde erfgoedgehelen die in deze regio gelegen zijn, vinden we landschappelijke sporen van deze industrie. Het grillige reliëf van vandaag, met een stratenpatroon dat hoger gelegen is dan de aangelanden, ontstond door deze industriële productie en haar ruimtelijke impact. Onder de straten door werden, in functie van het vlot vervoer van klei, tunnels gegraven. Op vandaag zijn deze tunnels nog steeds zichtbaar, maar zelden zijn ze nog toegankelijk. Nochtans bevinden deze tunnels zich op strategische punten in het regionale trage wegennetwerk.

Toerisme Rupelstreek werkte een wandelroute langsheen deze tunnels uit, en met deze inzichten werken verschillende organisaties op heden aan projecten die de restauratie en het hergebruik van deze tunnels beogen. Niet alleen zou de restauratie van deze tunnels een meerwaarde betekenen tegenover het aanwezige onroerend erfgoed en het fiets- en wandelnetwerk in de regio, maar daarnaast kunnen deze ook ecologische corridors vormen voor fauna en flora. De hoger gelegen wegenis vormt op heden immers een ecologische barrière tussen de omliggende groengebieden.

Verhaallijn 4

Groenblauwe dooradering behouden en versterken

Klimaatuitdagingen hebben een niet te onderschatten impact op onze leefomgeving. Zij vereisen slimme toekomstgerichte aanpassingen aan hoe wij met onze ruimte omspringen. Dit geldt zonder meer ook voor het onroerend erfgoed.

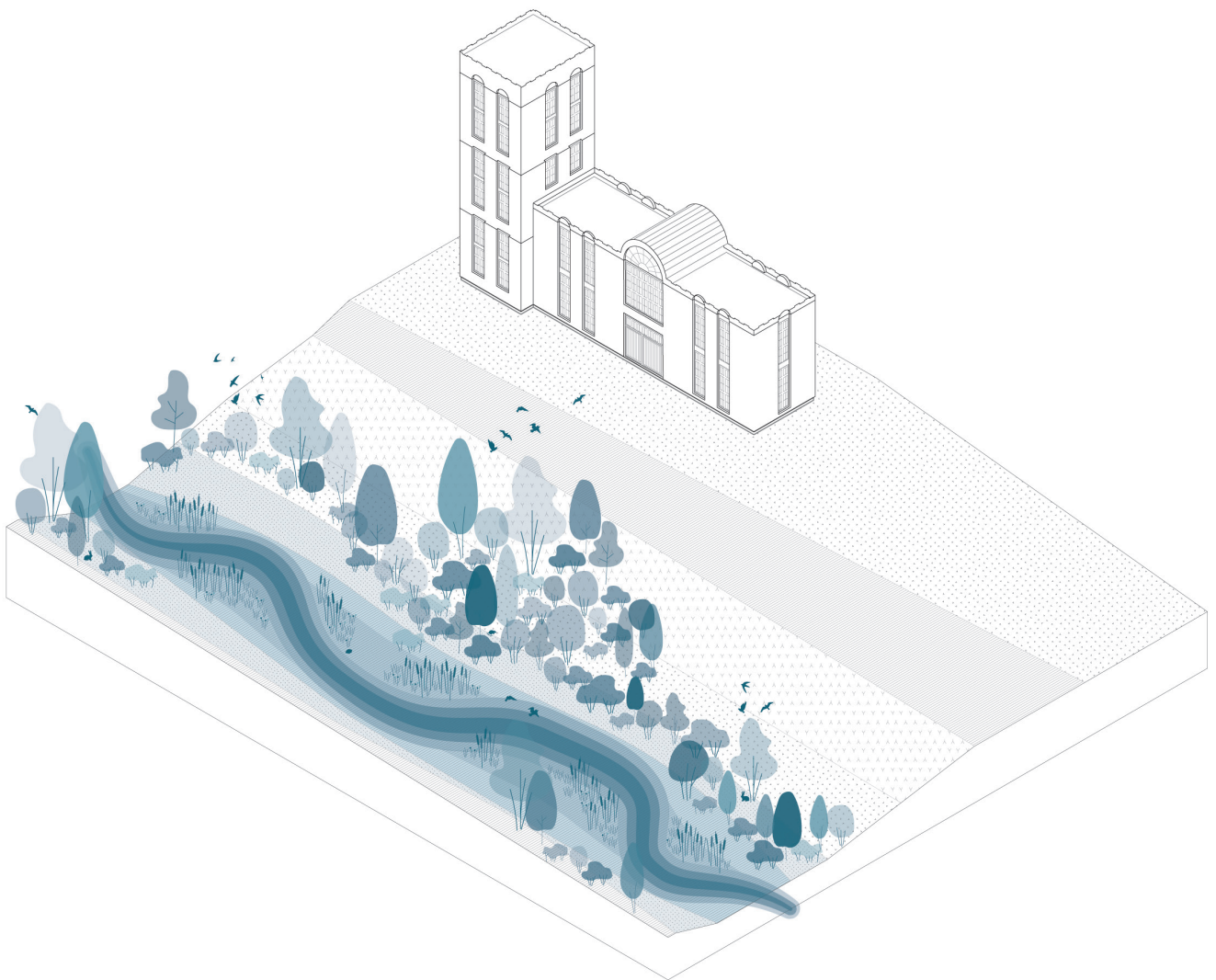
Zowel in de bebouwde als de onbebouwde ruimte streven we naar veerkracht. We werken aan omgevingen die voorbereid zijn op extreme, soms plotse wijzigingen, én we werken aan omgevingen die de impact hiervan ook kunnen opvangen, zodanig dat zij hierdoor geen onherstelbare schade opliepen.

Water is een essentieel element bij deze uitdaging. Ongeacht of het nu gaat om het aanpakken van extreme wateroverlast, droogte of hitte,... water vormt de meest kansrijke sleutel. Voegen we aan deze uitdagingen ook de uitdaging omtrent het verdwijnen van de biodiversiteit, dan zullen de groenblauwe netwerken een sleutelrol spelen.

Veerkrachtige groenblauwe netwerken brengen een grote meerwaarde in zowel onbebouwde als bebouwde gebieden. Ook in gebieden met erfgoedwaarde kunnen deze groenblauwe netwerken een grote bijdrage leveren, op korte én lange termijn. Tevens vertrekt men bij dergelijke projecten ook best vanuit de kwaliteiten van het erfgoed zelf, welke meegenomen en versterkt kunnen worden binnen projecten. Door in te zetten op groenblauwe netwerken, bereiden we het erfgoed van vandaag voor op de toekomst.

Voorgestelde strategieën

1. Erfgoedsites klimaatrobuust renoveren
2. Historische parken en tuinen openstellen als koele luwteplekken
3. Waterwegen herstellen en opnieuw aan de oppervlakte brengen
4. (Her)meandering van waterwegen

Erfgoedsites klimaatrobust renoveren

Projecten aan onroerend erfgoed, en dan met name het bouwkundige erfgoed, houden op heden lang niet alleen rekening met de randvoorwaarden gesteld door het erfgoed zelf, maar ook met de energievereisten en de te verwachten klimaatwijzigingen. Duurzaamheid krijgt in die zin reeds veel aandacht. Wat men hierbij echter niet kan wijzigen, is de ligging van het erfgoed en de klimaatuitdagingen die hier gelden. Erfgoed dat bijvoorbeeld gelegen is in gebieden waar een hoog overstromingsrisico bestaat, kan zich voorbereiden op de voorspelbare negatieve effecten hiervan. Erfgoed dat bijvoorbeeld gelegen is in een denses bebouwde en verharde omgeving, kan zich voorbereiden op de te verwachten hittestress.

We moeten hierbij verder kijken dan enkel het bouwkundige. De grootste kansen zullen in veel gevallen immers net liggen in de omgeving van het erfgoed. Met de klimaatrobuste (her)inrichting van erfgoedomgevingen, kan men garanties inbouwen voor de toekomst van het erfgoed zelf. Hiervoor moeten we verder durven kijken dan de uitdagingen op vlak van energie. Juist de potentiële uitdagingen vanuit het klimaat vragen aandacht. Zij uiten zich veelal in de omgeving van het onroerend erfgoed. Hieraan is dus niet zo eenvoudig een mouw te passen.

Referentie: Strategisch project Walden

Binnen dit strategisch project werkt men aan een klimaatrobuste verbinding binnen de Brabantse wouden en valleien. Men ambieert hier onder meer de klimaatrobuste en landschappelijk authentieke inrichting van de grootschalige openruimtegebieden, ten zuiden van Leuven, gelegen in de brede omgeving van het Meerdaalwoud en het Plateau van Duisburg. Dit project kadert binnen het overkoepelend project Brabantse Wouden, waar op nog grotere schaal wordt gewerkt aan robuuste verbindingslandschappen.

In dit project worden klimaatuitdagingen én -opportuniteiten op het niveau van de regio bekeken, wordt een gezamenlijke visie uitgewerkt en stelt men een concreet actieplan op maat op. In deze omgeving zijn verschillende erfgoedobjecten aanwezig, waaronder cultuurhistorische landschappen, beschermde dorpsgezichten, een landschapsatlasrelict, beschermd en vastgesteld (bouwkundig) erfgoed,... Het project, dat een samenwerking is van verschillende overheden op zowel gewestelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau, beperkt zich uiteraard niet tot de erfgoedobjecten, maar kijkt net verder: men formuleert concrete toekomstgerichte antwoorden die als totaalpakket een grote meerwaarde zullen betekenen in de regio en dit onmiddellijk op vlak van verschillende beleidsdomeinen. Zo wordt onder meer gekeken naar vergroening en ontharding, waterconservering, klimaatslimme landbouw, en het netwerk van trage wegen.

Bron: Atelier Romain

Historische parken en tuinen openstellen als koele luwteplekken

Met name in verstedelijkte gebieden is de vraag naar verkoelende groene ruimte hoog. In het licht van de ruimtelijke doelstelling om ook deze bebouwde kernen slimmer in te schakelen en het ruimtelijk rendement te verhogen, zal ook het belang van stedelijk groen niet afnemen. Willen we onze stedelijke omgevingen beter benutten en verdichten, dienen we hier ook de noodzakelijke groene ruimtes te voorzien. Grootschalige groengehelen vormen één deel van de oplossing, maar ook op buurtniveau zijn meer kleinschalige groengebieden essentieel.

Ten aanzien van deze uitdaging vormen de historische parken en tuinen een grote opportuniteit. Vanzelfsprekend zijn de publieke parken en tuinen hier kansrijk, maar ook de private parken en (grootschalige) tuinen kunnen een geschikte oplossing bieden op lokaal niveau. In veel steden en gemeenten zijn dergelijke domeinen, vaak met erfgoedwaarde, aanwezig. Het private karakter ervan, of het feit dat zij soms volledig ommuurd zijn, maakt echter dat deze soms onbekend blijven. Het openstellen van deze tuinen en parken zou echter een grote meerwaarde kunnen betekenen in de bredere omgeving. Dit geldt met name in dicht bebouwde buurten waar verder geen groenvoorzieningen aanwezig zijn. Het (gedeeltelijk) openstellen van deze tuinen en parken kan bovendien zowel permanent als periodiek een verschil maken. Men zou er dus niet alleen voor kunnen kiezen om (een deel van) hun tuin of park doorheen het jaar publiek open te stellen, maar ook om dit seizoenaal te organiseren en zo bijvoorbeeld in te spelen op de hitteperiodes in de zomer.

Wanneer we in deze context ook kijken naar de groenruimten met erfgoedwaarde, zal dit des te meer het geval zijn. Niet alleen wordt hierdoor een groene, verkoelende ruimte voorzien, maar komen mensen ook in aanraking met het (soms nog onbekende) erfgoed in hun eigen buurt.

Referentie: Park Baron Casier, Waregem

Het Park Baron Casier is gelegen in het centrum van Waregem en werd, samen met aanwezige gebouwen, in 1977 door de stad aangekocht. Sinds 1982 is dit domein publiek toegankelijk. Het parkdomein rondom het kasteel beslaat 8 hectaren en sluit aan op de Gaverbeek. Het park omvat een veelheid aan monumentale bomen en verschillende waterpartijen. Het ruime park vormt een belangrijke groenruimte waar vooral plaats is voor zacht-recreatieve activiteiten, daar waar andere parken een meer uitgesproken recreatieve invulling hebben met onder andere sportinfrastructuur. In het beschermd kasteel is een horecafunctie gehuisvest, welke een goede aanvulling vormt op de parkfunctie. Het park is via verschillende ingangen, steeds gekenmerkt door de aanwezigheid van monumentale bomen aan de poorten, verbonden met het omliggende stadswefsel.

Bron: © stadsbestuur Waregem

Waterwegen herstellen en opnieuw aan de oppervlakte brengen

Vele stads- en dorpskernen in Vlaanderen zijn historisch verbonden met de aanwezigheid van water. Rivieren, beken en grachten maken intrinsiek deel uit van onze bebouwde omgeving. Doorheen de afgelopen eeuwen zijn veel van deze waterwegen echter overweld en/of gedempt. Hun aanwezigheid in het straatbeeld is hierdoor verdwenen, maar evenzeer hun verkoelende effect op de bebouwde omgeving en hun capaciteit om water te bergen bij extreme neerslag.

Het heropenen van waterwegen is in veel gevallen een slimme zet, zeker wanneer dit gebeurt in stads- en dorpskernen en gekoppeld is aan de herinrichting van hun bredere omgeving. Met de creatie van verkoelende groenblauwe ruimte wordt een antwoord geboden op het hitte-eilandeffect in steden, en wordt ruimte voor water gecreëerd. Dergelijke omgevingen bieden een directe meerwaarde, zowel wanneer mensen verkoeling zoeken voor de droogte en de warmte, alsook wanneer extreme neerslag de waterlopen overbelast. Ook op ecologisch vlak heeft het openleggen van waterlopen potentieel: in combinatie met groenstructuren creëert dit immers ook kansen om de biodiversiteit te verhogen. Dergelijke projecten leveren bovendien niet alleen klimaatwinsten op, maar zorgen doorgaans ook voor een nieuwe dynamiek in hun omgeving. Het openleggen van waterwegen en de daaraan verbonden herinrichting van de omgeving resulteert doorgaans immers in aangename rust- en ontmoetingsplaatsen, waar mensen graag tijd doorbrengen en ook economische functies een aantrekkelijke vestiging vinden.

Referentie: De Vunt, Leuven

De Vunt stroomde jarenlang ondergronds door Leuven. De stad Leuven, de Katholieke Universiteit Leuven en de VMM spanden zich in om deze waterweg opnieuw aan de oppervlakte te brengen. Een doelstelling van dit project was het aangaan van klimatologische uitdagingen voor de stad. De aanwezigheid van water werkt verkoelend in het stadsweefsel, dat gevoelig is voor hitte-eilandeffecten. Binnen dit project werd ook de inrichting van het aanpalend openbaar domein geïntegreerd. De voorziene getrapte structuur hiervan doet bij een te hoge waterstand dienst als waterberging. Wanneer dit echter niet aan de orde is, doen de trappen dienst als ontmoetingsruimte.

Referentie: Stadspark De Motten, Tongeren

In samenwerking met de VMM nam de stad Tongeren het initiatief om de Jeker, welke was ingebuisd en gedempt, terug open te leggen en hieraan een stadspark te realiseren. Met dit project werd niet alleen de creatie van een kwalitatieve groenblauwe as doorheen het stadscentrum beoogd, maar werd ook ingezet op de opwaardering van dit stadsdeel. Daarenboven wordt met dit project een welgekomen verbetering aangebracht in de groene recreatieve infrastructuur en bij uitbreiding in de gehele stad.

Bron: © VMM

Bron: © Bram Geets - BUUR Part of SWECO

(Her)meandering van waterwegen

Niet alleen in de bebouwde kernen maar ook in het onbebouwde landschap is het zinvol om in te zetten op de klimaatuitdagingen en op de groenblauwe netwerken die hierop een gunstig milderend effect hebben. De creatie van ruimte voor water en biodiversiteit binnen groenblauwe netwerken is bijzonder kansrijk. Hiermee kan het waterbufferend vermogen verhoogd worden, kunnen aantrekkelijke biotopen voor fauna en flora gecreëerd worden, kan men werken aan de optimalisatie van de landschappelijke inrichting, kan men inzetten op harmonische grens- en overgangsgebieden tussen verschillende landgebruiken,...

Het hermeanderen van waterwegen is in deze bijzonder kansrijk. Doorheen de eeuwen zijn verschillende waterwegen rechtgetrokken, ingedijkt en opgestuwd. De waterweg zit hierdoor 'vast tussen muren'. Het rechte trekken van waterwegen doet hun natuurlijk waterbergend vermogen dalen. Zij kunnen, bijvoorbeeld bij extreme neerslag, niet meer water bergen dan hun versteende omgeving mogelijk maakt. Bovendien leidt dit ertoe dat het water sneller zal afstromen naar de gebieden stroomafwaarts, waarin ook bebouwde kernen gelegen zijn. Het overstromingsrisico neemt hierdoor dus toe in de benedenstroomse gebieden, maar tegelijk zorgt dit potentieel ook voor een droogteproblematiek in de omgeving stroomopwaarts.

Met het hermeanderen van waterlopen wordt hun natuurlijke bochtige loop hersteld en wordt opnieuw ruimte gegeven aan het water. Binnen een erfgoedcontext biedt dit kansen om aan landschapsherstel te doen, en tegelijk ook de bebouwde ruimte met erfgoedwaarde te beschermen tegen overstromingen.

Referentie: De Kleine Nete (regio Kempen)

De Vlaamse Milieumaatschappij werkt, binnen het kader van de Blue Deal, samen met de lokale overheden en Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete aan een veerkrachtige vallei voor de Kleine Nete. Hierbij besteedt men bijzondere aandacht aan onder andere water, natuur, bos, landbouw en erfgoed. De aandacht voor het aanwezige erfgoed is vanzelfsprekend: langsheen de Kleine Nete bevinden zich onder meer verschillende grootschalige cultuurhistorische landschappen en andere landschappelijke gehelen, beschermde stads- en dorpsgezichten, beschermde en vastgestelde bouwkundige elementen.

Het hermeanderen van de Kleine Nete is een van de hoofdacties binnen het overkoepelend integraal rivierherstelprogramma. Naast het waterbergend vermogen dat verminderde, verloor de waterloop na haar rechte trekking ook veel van haar ecologische waarde met een dalende biodiversiteit als gevolg. Met de hermeandering wordt een oplossing geboden, waarbij de historische natuurlijke vorm van de rivier werd hersteld door ook aan te takken op de voormalig afgesneden meanders.

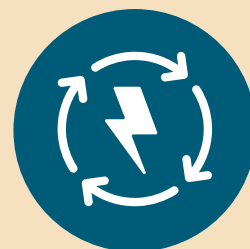
Hoewel dergelijke strategische projecten van een uitzonderlijk grote schaal zijn, bieden zij tegelijkertijd ook een voedingsbodemp voor meer kleinschalige projecten in de omgeving. Op deze bredere context kunnen kleinere projecten immers ook slim inspelen. Concrete erfgoedprojecten zijn hierin relevant: zij zorgen voor een doorvertaling van het macro-verhaal naar de dagelijkse leefomgeving en zij dragen bij aan een breder draagvlak. Zo speelt het project Kroonwerk Herentals bijvoorbeeld in op de creatie van gebieden voor natte natuur. Het project op de beschermde site Le Paige is een initiatief van de stad en Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete, ondersteund door de kerkfabriek en de dekenij. Binnen dit project wordt gebruikgemaakt van de aanwezige vijver

in het park en oude vestingsgrachten, en worden ook herstelwerken uitgevoerd aan de waardevolle erfgoedelementen.

Verhaallijn 5

Hoekstenen voor energietransitie

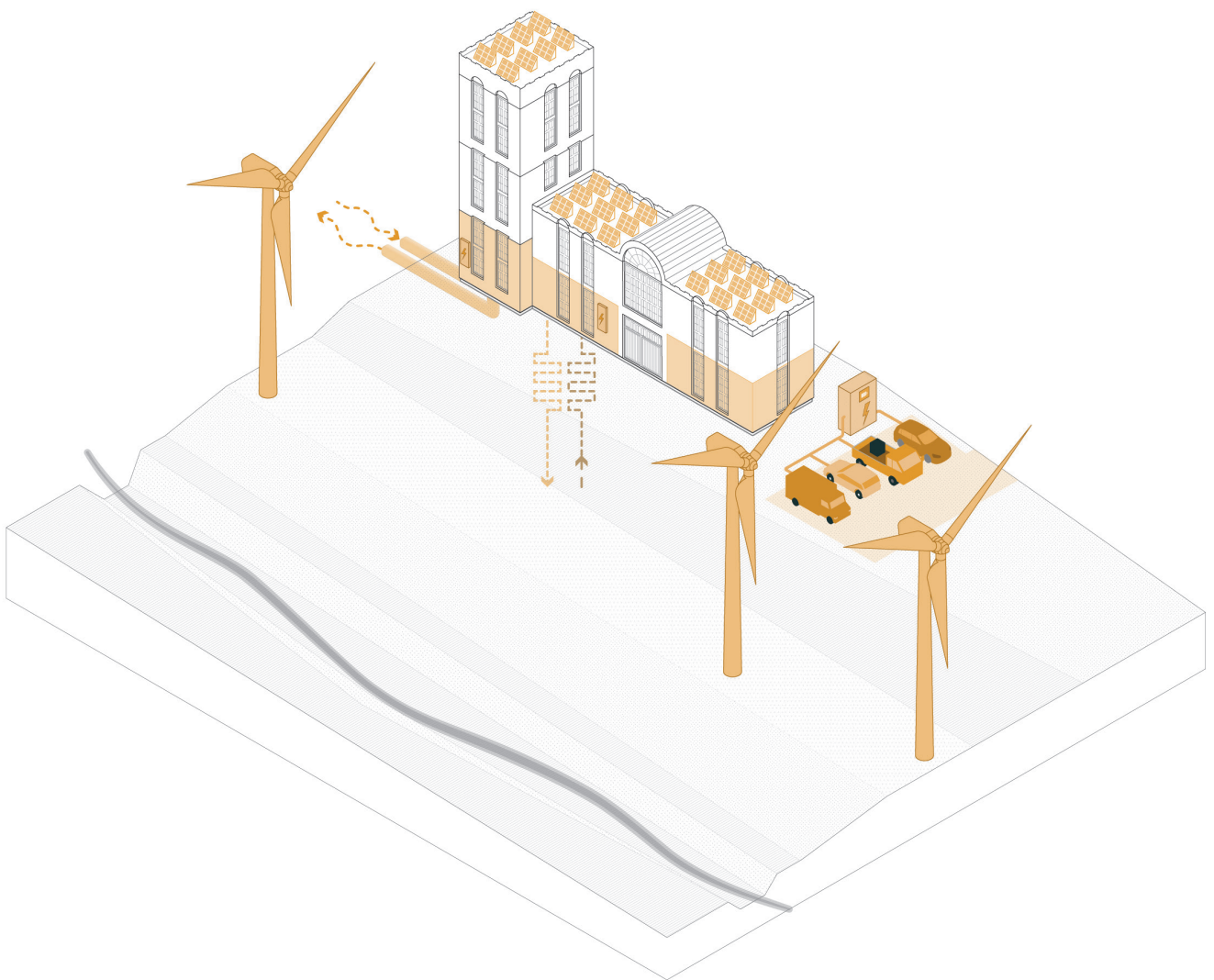
We zetten in op de energietransitie naar een zuiniger en doordacht gebruik van energie. Hernieuwbare en duurzame energiebronnen vormen hierin één luik. Het steeds zuiniger en slimmer gebruik van energie vormt een tweede luik. We stappen af van eindige grondstoffen zoals stookolie en aardgas, en zetten in op lokale groene stroom en groene warmte. Duurzame energiebronnen vinden we in de zon, de wind, de bodem, het grondwater,... Tegelijk gaan we ook steeds spaarzamer om met energie. Het plaatsen van isolatie en dubbele beglazing, het investeren in energiezuinige installaties en toestellen, het gebruik van nieuwe technologieën om het verbruik slimmer te regelen... dit zijn allen vormen waarop we proberen ons energieverbruik te beperken.

Over erfgoed wordt vaak gesteld dat het intrinsiek duurzaam is. Hier begrijpen we 'duurzaam' als hetgeen door de tijd heen voortbestaat en relevant is zonder dat hierdoor de behoeftes van komende generaties in het gedrang komen. Het behouden van erfgoedwaarden, het voortbestaan en blijvend gebruiken van erfgoedpanden en -gehelen, het doorgeven van kennis en vakmanschap,... zijn inderdaad vormen van duurzaamheid.

Toch zijn er nog manieren waarop we met het onroerend erfgoed kunnen inzetten op duurzaamheid en de transitie naar duurzame energie. Het is ook vaak de wens van erfgoedbeheerders om een zuinig energiegebruik te verenigen met de aanwezige erfgoedwaarden. Meerwaarden kunnen ontstaan door met erfgoedprojecten, in contexten die zich hiertoe lenen, in te zetten op de duurzame energietransitie. Dit kan niet alleen op schaal van het erfgoed zelf, maar ook op grotere schaal. Zo kunnen deze projecten ook een gunstig effect teweegbrengen op hun bredere omgeving.

Voorgestelde strategieën

1. Onroerend erfgoed als energiehub
2. Hergebruik en recycling in het voordeel van circulaire economie

Onroerend erfgoed als energiehubs

Energiehubs zijn samenwerkingsverbanden waarbinnen actief wordt gewerkt op energievoorziening, georganiseerd en gebundeld op een specifieke plaats. Vanuit het potentieel van de site zelf wordt gekeken naar oplossingen om het opwekken, opslaan en verbruiken van energie op elkaar af te stemmen en te verduurzamen. De samenwerking van verschillende partijen, elk met hun eigen expertise en rol, leidt tot de realisatie van slimme en lokale energiesystemen.

Het uitwerken van dergelijke systemen, op maat van de plek zelf en de activiteiten die er plaatsvinden, biedt bijzondere opportuniteiten in het licht van het onroerend erfgoed. Door het ondersteunen van energiehubs op erfgoedsites kunnen we erfgoed opladen: niet alleen zijn de activiteiten intrinsiek duurzaam door het gebruik van erfgoedpanden, de activiteiten zijn daarenboven ook duurzaam doordat zij kunnen voorzien in hun eigen energievraag en mogelijk zelfs in de energienoden van derden.

Referentie: Molen, Rotselaar

Op de site van de Molen van Rotselaar zijn verschillende activiteiten en initiatieven samengebracht. De site wordt beheerd door de vzw Molen van Rotselaar, een vereniging waarin de verschillende partners zich verzamelden.

Op en aan de site van deze beschermde maalderij aan de Dijle zijn onder meer een samenhuisproject van 9 woningen, een bioboerderij, een bakoven, een vistrap, én een kleine waterkrachtcentrale aanwezig. De waterturbine van de maalderij dateert uit 1902 en werd in 1994 grondig gerestaureerd. Sindsdien wekt deze kleine waterkrachtcentrale groene energie op. Zij is eigendom van Ecopower, een burgercoöperatie die zich specifiek richt op hernieuwbare energie. De centrale wekt jaarlijks 500.000 kW op, equivalent aan het verbruik van 140 huishoudens. Hiermee kan de site ruim voorzien in haar eigen diverse energienoden, én

kan zij, via haar partnerschap met Ecopower die deze energie levert aan haar coöperanten, ook voorzien in de energienoden van anderen.

Referentie: Transfo Zwevegem

De voormalige elektriciteitscentrale van Zwevegem werd in 2004 verworven door de gemeente, die samen met Intercommunale Leiedal en de provincie West-Vlaanderen zocht naar een geschikte en ambitieuze herbestemming. Met de steun van het agentschap Onroerend Erfgoed kon dit beschermd monument getransformeerd worden naar een multifunctionele site waar bedrijvigheid, cultuur, onderwijs en vrijetijdsbeleving gebruik maken van de erfgoedsite. Centraal staat hierbij het energieverhaal dat deel uitmaakt van het DNA van de site. Op de site experimenteert men binnen het EMPOWER 2.0-project met verschillende kansrijke vormen van energieproductie, -afname, -opslag en -distributie. Dit project zet daarbij in op het uitbouwen van lokale energiesystemen en -netwerken, gedragen door de gemeenschap. Op de Transfosite zelf wordt hier ook actief op ingezet: het project RE/SOURCED voorziet de uitbouw van een circulair energiesysteem op de erfgoedsite. Met dit systeem wil men met de duurzaam opgewekte energie bouwen aan een toekomstbestendige zelfvoorzienende energiewijk. Zowel de invulling van de site, de onderzoeksprojecten als de uitbouw van een lokaal circulair energiesysteem sluiten onmiddellijk aan op de geschiedenis van de Transfosite en vertalen dit door naar de toekomst, waarbij ook een meerwaarde ontstaat voor de bredere omgeving.

Bron: Molen van Rotselaar

Bron: Transfo Zwevegem

Hergebruik en recycling in het voordeel van circulaire economie

Binnen de bredere energietransitie zitten ook veel opportuniteiten om het hergebruik van grondstoffen beter te benutten. Restenergie en -producten van de ene activiteit gaan al te vaak nog verloren, terwijl deze ook net een energievraag van de andere activiteit kunnen invullen. Een opportuniteit schuilt hier dus ook in het sluiten van kringlopen. Hiervoor moeten we energieproductie en -verbruik als een systeem benaderen en zoeken naar manieren om dit systeem circulair te maken. Dit maakt mee deel uit van het slimmer omgaan met energie: hergebruik impliceert immers ook zuinig gebruik.

Onroerend erfgoed kan hier voornamelijk op twee manieren op inspelen en hierdoor ook een meerwaarde betekenen in deze grote uitdaging voor de toekomst. Als eerste piste kan bij erfgoedprojecten maximaal ingezet worden op de materialen die reeds voorhanden zijn. Dit gebeurt in de praktijk ook courant: de aanwezige, soms nog authentieke, bouwmaterialen worden bij restauratieprojecten maximaal hergebruikt. Zo draagt men niet alleen bij aan het behoud en het authentieke karakter van een site, maar kan ook de noodzaak voor nieuwe materialen verminderd worden. Als tweede piste zien we ook mogelijkheden om (grootschalige) erfgoedlocaties in te vullen met functies en activiteiten die complementair zijn aan elkaar. De restproducten van de ene activiteit kunnen dan doorgesluisd worden naar een andere activiteit die deze als grondstof kan gebruiken. Door de onmiddellijke nabijheid tot elkaar kan dit ook gebeuren zonder aanzienlijke verplaatsingen, waardoor opnieuw energie bespaard wordt. Dit houdt bovendien ook een kostenbesparing in voor de activiteiten zelf: zowel het afvoeren van restproducten als het inkopen van nieuwe grondstoffen zijn immers kostenposten. Door verschillende activiteiten op een

slimme manier met elkaar te combineren, worden dus ook rechtstreekse meerwaarden voor deze activiteiten zelf gecreëerd.

Het invullen van erfgoedsites op een circulaire manier vraagt uiteraard een sterke planning en ook op vlak van beheer zal dit aandacht vragen, maar daar waar een circulaire programma mogelijk is, worden meerwaarden gecreëerd op vlak van duurzaamheid en dit in de meest brede zin van het woord

Referentie: Citadel, Diest

De citadel van Diest werd in 2011 aangekocht door de stad nadat de militaire invulling de site had verlaten. De stad wenst op deze site, die gelegen is aan het stadscentrum en er ook als een grootschalige groene ruimte fungeert, verder uitbouwen tot een nieuw stadsdeel met zowel publieke als private functies. Voor de citadel wordt een duurzame circulaire ontwikkeling beoogd. Het doel is om de verschillende activiteiten, die hier gehuisvest zouden worden, in functioneel verband met elkaar te zetten. Hiervoor kan zij rekenen op steun vanuit het Fonds Stadsvernieuwingsprojecten.

De robuuste militaire structuur van dit beschermd monument biedt bijzondere opportuniteiten om verschillende bedrijfsactiviteiten in te huisvesten. Specifiek voor de bedrijvigheid ambieert de stad de realisatie van een circulair systeem, waarin materialen-, energie- en waterstromen op een slimme manier op elkaar zijn afgestemd. Aan de hand van een conceptstudie die de verschillende kansrijke stromen in beeld bracht, wil men ondernemingen met potentieel voor een circulair bedrijfsmodel aantrekken.

Tegelijk onderzoekt men in samenwerking met Aquafin ook de mogelijkheden om deze site op een innovatieve en duurzame manier te verwarmen. De mogelijkheden van geo- en riothermie worden hier in detail bekeken. Ook hierin wordt de vraag naar circulariteit doorgetrokken. Zo bekijkt men bijvoorbeeld ook de mogelijkheden om warmte te recuperen uit de afvalwaterstromen, zodanig dat ook hiervoor geen fossiele brandstoffen noodzakelijk zijn.

Verhaallijn 6

Toegankelijkheid en inclusie bevorderen

Toegankelijkheid en inclusie in onroerend erfgoed is reeds langere tijd een belangrijk onderdeel van de kwalitatieve erfgoedzorg. Ook in de toekomst zal dit thema blijvend aandacht verdienen en zelfs in belang toenemen. Hiervoor zijn de demografische uitdagingen in de eerste plaats sturend. De vergrijzing en verzilvering weegt immers niet alleen door op hoe we onze zorg organiseren, maar heeft ook een duidelijke ruimtelijke impact. Onze ruimte is onvoldoende aangepast aan de noden van minder mobiele personen, en vandaar is zij ook onuitnodigend. Onroerend erfgoed ontleent haar bestaan aan het algemeen belang, gevormd door de erfgoedwaarde. Het onroerend erfgoed is dus voor iedereen. Een doorgedreven aandacht voor toegankelijkheid en inclusie in het erfgoed maakt dan ook terecht deel uit van de eigentijdse erfgoedzorg en -ontsluiting.

Toegankelijkheid en inclusie gaan echter verder dan enkel het fysieke. Als tweede aspect gelden immers ook maatschappelijke uitdagingen inzake de toegenomen individualisering, de groeiende diversiteit, en de veranderende waarden. Ook hierop kunnen we met het onroerend erfgoed inspelen. Het erfgoed heeft immers een enorme verbindende kracht omwille van haar verhalende karakter. Vanuit het onroerend erfgoed, en de geschiedenissen waar zij getuige is, kunnen we verbinding creëren tussen individuen en gemeenschappen. Door op toegankelijkheid en inclusie in te zetten werken we dus in één beweging aan de kerntaken op vlak van erfgoedzorg, én aan de toekomstige maatschappelijke uitdagingen.

Voorgestelde strategieën

1. Erfgoedsites fysiek toegankelijk maken
2. Erfgoedsites mentaal toegankelijk maken
3. Verschillende gemeenschappen betrekken
4. Geschiedenis met respect en op een zinvolle manier durven herdenken

Erfgoedsites fysiek toegankelijk maken

Een aanzienlijk deel van onze ruimte is niet aangepast aan de noden van minder mobiele personen en mensen met een beperking. Fysieke toegankelijkheid zal echter, in het licht van een toenemende vergrijzing en het groeiend maatschappelijk debat omtrent inclusie, enkel in belang toenemen. Dit is ook terecht: een ondoordachte inrichting van een ruimte kan bepaalde mensen uitsluiten. Aandacht voor een integrale toegankelijkheid bij het ontwerp van onze bebouwde ruimte leidt ertoe dat iedereen zich welkom kan voelen, en verhoogt de zelfstandigheid en het zelfbeslissingsrecht van mensen.

Bij onroerend erfgoed is dit des te meer aan de orde. We willen het onroerend erfgoed immers voor iedereen vanzelfsprekend maken, de kwaliteit en maatschappelijke relevantie ervan verhogen en de toekomst ervan verzekeren. Investeren in een bredere toegankelijkheid, waaronder de fysieke toegankelijkheid, maakt hier deel van uit. Het is echter steeds maatwerk: alle belangen en gewenste ontwikkelingen dienen afgewogen te worden ten aanzien van de mogelijkheden in een erfgoedomgeving, en de draagkracht van de erfgoedwaarden. Dit zorgt voor interessante leertrajecten en vraagt oplossingen op maat.

We zien dit in de eerste plaats bij erfgoedobjecten die een publiek toegankelijke functie hebben. Vanuit de gewestelijke stedenbouwkundige verordening omtrent toegankelijkheid wordt de lat hoog gelegd voor deze gebouwen. Hoewel er mogelijkheden bestaan voor onroerenderfgoedprojecten om af te wijken, gemotiveerd vanuit het behoud van de erfgoedwaarden, zoeken initiatiefnemers toch liever naar de best mogelijke compromis. In de tweede plaats zien we ook een groeiende aandacht voor fysieke toegankelijkheid in private projecten, waarop deze gewestelijke verordening niet van toepassing is. Men lijkt hierbij meer en meer te beseffen dat duurzaamheid niet alleen gaat over een toekomstgericht materiaal- en energiegebruik,

maar ook over een slim en langdurig gebruik van de beschikbare ruimte. Wanneer ruimtes worden ontworpen met aandacht voor de fysieke toegankelijkheid ervan, zullen zij immers langer dienst kunnen doen ten aanzien van hun gebruikers. Aandacht voor fysieke toegankelijkheid houdt intrinsiek dus ook een vorm van duurzaamheid in.

Referentie: Sanatorium Lemaire, Overijse

Het modernistische sanatorium Lemaire, in 1937 gerealiseerd naar ontwerp van Maxime Brunfaut, werd in 2009 aangekocht door NV Tombeekheyde - Vulpia, een privaat woonzorgbedrijf. Op het moment van aankoop verkeerde het gebouw in verval waardoor een grondige restauratie aan de orde was. Het agentschap Onroerend Erfgoed ondersteunde dit herbestemmingsproject.

Gezien de oorspronkelijke functie van het gebouw en deze van de herbestemming beide in de zorgsector lagen, was de keuze voor een doorgedreven toegankelijk ontwerp vanzelfsprekend. Dit maakt echter niet dat het traject daarom zonder discussie verliep: het afwegen van de verschillende belangen en doelstellingen vereisen een sterke dialoog en een goede afstemming van de wensen ten aanzien van het onroerend erfgoed en haar erfgoedwaarden. Dit gaat uiteraard verder dan een debat over toegankelijkheid alleen, maar omvat ook alle andere technisch-bouwkundige aspecten die aan bod komen in een totaalrestauratie. Het gelopen traject voor de restauratie van Sanatorium Lemaire resulteerde in 2017 in de afronding en ingebruikname van het nieuwe woonzorgcomplex. Daarnaast leverde dit project ook een waardevol leerproces op voor alle betrokken partijen.

Bron: Portfolio agentschap Onroerend Erfgoed

Erfgoedsites mentaal toegankelijk maken

Naast fysieke toegankelijkheid vormt ook mentale toegankelijkheid een belangrijk aandachtspunt. Mentale toegankelijkheid richt zich, net als fysieke toegankelijkheid, op het wegwerken van drempels. Hier gaat het echter niet over de fysieke ruimtelijke drempels, maar over de mentale, intellectuele en gevoelsmatige drempels. Werken aan mentale toegankelijkheid betekent onder andere het investeren in een mensgerichte communicatie, het aanreiken van eenvoudig beschikbare, begrijpbare en betrouwbare informatie, en het wegwerken van betaalbaarheidsdrempels.

Op vlak van de goede zorg voor onroerend erfgoed is dit niet alleen een waardevol en maatschappelijk relevant aandachtspunt, maar ook een haalbare doelstelling. Willen we ons Vlaams onroerend erfgoed vanzelfsprekend deel uit laten maken van de dagelijkse leefomgeving, dienen we ook na te denken over hoe we het erfgoed en haar verhaal bekend en vertrouwd kunnen maken bij de brede bevolking, ongeacht haar diversiteit. Of het nu gaat om de mentale toegankelijkheid van onroerend erfgoed ten aanzien van jongeren of senioren, mensen met een migratie-achtergrond, mensen met een beperking, mensen met psychische kwetsbaarheid,... het blijft zinvol en waardevol om op zoek te gaan naar gemeenschappelijke grond en een vlotte vorm van communicatie. Het onroerend erfgoed heeft hierin een bijzonder potentieel: voor haar beleving en ervaring behoeft zij geen of weinig duiding door haar ruimtelijkheid en materialiteit. Meerwaarden ontstaan daarbij wanneer we ook de betekenis van het erfgoed kunnen doorgeven, en wanneer het gebruik van het onroerend erfgoed een bredere rol kan spelen in het dagelijkse leven rondom. Dit ondersteunt bovendien ook de doelstellingen vanuit het beleidsdomein van onroerend erfgoed zelf: het vanzelfsprekend maken van het erfgoed en haar belang vergroten bij een steeds bredere groep mensen.

Referentie: Theehuisje Wouwershoeve, Arendonk

De Wouwershoeve werd in 2015 via Natuurinvest in concessie gegeven aan Talander vzw uit Arendonk. Deze vereniging richt zich op het aanbieden van woon-, werk- en zorgplaatsen voor mensen met een verstandelijke beperking. Met hun werking beogen zij de verdere ontwikkeling van zelfstandigheid en sociale vaardigheden, binnen een vertrouwde omgeving en op maat van de bewoners. Op en rond de Wouwershoeve werken zij, vanuit hun kernwerking, ook aan actieve natuur- en cultuurbeleving aansluitend op hun ligging midden in landbouw- en bosgebied.

Het belevings- en ontmoetingscentrum met theehuisje op de Wouwershoeve biedt de bewoners, die het uitbaten en er de activiteiten in goede banen leiden, groeikansen. Hier wordt de mogelijkheid geboden om hun zelfstandigheid op het eigen tempo te ontwikkelen. Tevens beantwoordt deze functie aan de vraag om in dit recreatief en toeristisch landschap ook (ambulante) ondersteunende diensten te kunnen aanbieden aan bezoekers.

In het kader van dit project worden ook de nodige restauratiewerken uitgevoerd aan de hoevegebouwen en haar omgeving.

Bron: Talander vzw

Verschillende gemeenschappen betrekken

Onze samenleving wordt steeds diverser en deze diversiteit zorgt voor een interessante mix aan gemeenschappen en culturen. Een uitdaging binnen deze bredere maatschappelijke trend is het betekenisvol samenbrengen en onderling versterken van deze mix. Uit de insteken en ervaringen van verschillende lokale gemeenschappen kunnen we immers leren. Liever dan elke gemeenschap individueel te benaderen, investeren we in het zinvol samenbrengen ervan en het genereren van een kruisbestuiving ertussen.

Binnen deze uitdaging kan het onroerend erfgoed een belangrijke rol opnemen. Het verhalend karakter en de intuïtieve belevingswaarde van onroerend erfgoed vormen een vertrekpunt om de dialoog tussen buurten, culturen en achtergronden tot stand te brengen en hiermee gemeenschappelijke grond te vinden. Projecten die het erfgoed slim inzetten voor buurtgerichte dialoog kunnen gebruik maken van de gebeurtenissen uit het verleden, waarvan het erfgoed materiële getuige is. Dit biedt meerwaarden op het vlak van wijkontwikkeling en lokale gemeenschapsvorming.

Referentie: **NOMADland LABIOMISTA, Genk**

Op en rondom de site van de beschermde directeurswoning van de voormalige steenkoolmijn van Zwartberg ontwikkelden de stad Genk en kunstenaar Koen Van Mechelen, via een publiek-private samenwerking, het project LABIOMISTA. Binnen dit bredere project werd ook Nomadland opgenomen: een verbindend park tussen de volkstuintjes in de aangrenzende wijk en de site van LABIOMISTA. Op Nomadland is plaats voor buurtgerichte activiteiten en evenementen: het park vormt een vrijplaats voor ontmoeting, rust, samenwerking, onderneming, tuinieren,...

In de ontwikkeling van Nomadland speelde de relatie met de buurtbewoners een essentiële rol. Een buurtwerkgroep van vrijwilligers nam het initiatief om een ontmoetingsplek in het groen te realiseren, niet alleen ruimtelijk aansluitend op de naastgelegen ontwikkeling maar ook in samenwerking met dezelfde actoren en inspeliend op dezelfde filosofie.

Het project kadert in het bredere stadsbeleid van Genk dat inzet op een kosmopolitische stad op mensenmaat, versterkt door de interessante mix van verschillende culturen en gemeenschappen. Het vormt een socio-economische hefboom in Zwartberg en geeft de bewoners eigenaarschap over hun leefomgeving.

Bron: LABIOMISTA

Geschiedenis met respect en op een zinvolle manier durven herdenken

De groeiende diversiteit in onze samenleving en ruimte creëert interessante kruisbestuivingen in kennis, in inzichten en op het terrein. Het betrekken van de grote verscheidenheid aan gemeenschappen is een uitdaging, maar ook een kans waar we dus veel uit kunnen leren. Zoals ook in 'Reizen naar Morgen' is omschreven, is Vlaanderen immers al eeuwen een kruispunt voor interculturele uitwisseling en kijken Vlamingen sinds oudsher met een open blik naar de wereld (Reizen naar morgen, pagina 2).

Het onroerend erfgoed is echter niet alleen een vertrekpunt, maar ook een getuigenis van verleden dialogen. Aan iedere site is een verhaal (of meerdere) verbonden, die met andere erfgoedsites, maar ook met ons immaterieel erfgoed samenhangen. Juist door de historische verhalen uit te dragen en te bevestigen, zetten we het onroerend erfgoed dat verbonden is aan de verhalen van Vlaanderen in de kijker. Deze locaties kunnen zo als materiële getuigen de erfgoedhefbomen worden voor een inclusieve samenleving. Door erfgoedlocaties uit te bouwen, worden mensen van verschillende achtergronden zich bewust van de verhalen, kunnen zij nadenken over de betekenis van dit verleden én reflecteren op de toekomst van het onroerend erfgoed.

Referentie: Hill 60, Ieper

Hill 60 is een authentiek oorlogslandschap uit de Eerste Wereldoorlog waar verschillende mijnkraters, bomputten, loopgravenstructuren en restanten van bunkers en andere schuilplaatsen zichtbaar zijn. De site was een van de meest bevochte plekken uit de Grote Oorlog. Vandaag zijn nog steeds soldaten onder deze heuvel begraven.

De site werd heringericht een voorzien van een padenstructuur die het oorlogslandschap beter leesbaar maakt door aan te sluiten op de vroegere vormgeving van de loopgraven. Via het pad zijn de verschillende oorlogsrelicten en

herdenkingsmonumenten zichtbaar. Bijkomend werd een spoorwegbrug verbreed waardoor bezoekers vlot kunnen aansluiten op de mijnkrater Caterpillar, het sluitstuk van de mijnschlag van 7 juni 1917.

De herinrichting van deze site gebeurde in opdracht van provincie West-Vlaanderen en kadert binnen de herdenking van 100 jaar Grote Oorlog. Vlaanderen is bij uitstek de locatie waar deze geschiedenis beleefd kan worden met universele vrede als centrale boodschap.

Referentie: Hooghuis, Doel

Met de finalisering van het akkoord over de uitbreiding van de Antwerpse haven werd na een lange juridische strijd zekerheid bekomen over het behoud van het dorp Doel. In het hart van dit kleine Scheldedorp ligt het in 1978 beschermde Hooghuis. Het gebouw kwam door de decennia heen een symbool voor het verzet en de strijdvaardigheid van de dorpsbewoners, en daarmee ook de liefde voor hun dorp.

Het gebouw verkeerde in 2023, toen Herita het pand aankocht, in een zeer slechte staat, als indirect gevolg van de lange periode van onduidelijkheid over het al dan niet voortbestaan of verdwijnen van het dorp. Herita ving recent de restauratiewerken aan. Binnen dit project wordt in het bijzonder rekening gehouden met wat het pand betekent voor de buurtbewoners en actiecomités, maar ook voor de bewoners die destijds vertrokken zijn uit het dorp. Met de restauratie en herbestemming van het Hooghuis wil Herita dit symbolisch gebouw in ere herstellen. Het project brengt naast de duidelijke meerwaarde op vlak van het behoud van het onroerend erfgoed, ook maatschappelijke en socio-culturele meerwaarden met zich mee: de herbestemming fungeert als een hefboom binnen de verhoging van de leefkwaliteit in het dorp.

Bron: Omgeving bvba

Bron: Lucid i.o.v. Herita

4. Kenmerken van erfgoedhefbomen

Als deel van het systeem dat de selectie van erfgoedhefbomen mogelijk maakt, bouwden we ook enkele kenmerken van erfgoedhefbomen op, die als handvatten of toetsstenen voor de beoordeling van concrete projecten dienen. Belangrijk om te onthouden bij deze kenmerken is dat zij niet dienen om erfgoedhefbomen te herkennen, maar om projecten die van het onroerend erfgoed een hefboom maken, te toetsen.

We zetten met deze kenmerken in op een kwalitatieve (en minder een kwantitatieve) toetsing van inhoudelijke, dossierspecifieke eigenschappen. Dit was een uitdrukkelijke vraag vanuit de klankbordgroep. Gezien de enorme diversiteit aan erfgoedpanden, -gehelen en -landschappen enerzijds, en de grote diversiteit aan projecten die een meerwaarde kunnen bieden ten aanzien van maatschappelijke of ruimtelijke uitdagingen (uitgedrukt in verhaallijnen) anderzijds, is een dergelijke toetsing ook wenselijker.

Het aansluiten op een verhaallijn is dus een voorafgaande vereiste voor elke erfgoedhefboom. De kenmerken vormen een kader om te toetsen of een erfgoedhefboom volledig benut wordt. Elke erfgoedlocatie is echter uniek en wordt ook op een andere manier beheerd. Het is niet de bedoeling dat noch het onroerend erfgoed, noch de projecten die als hefboom worden voorgedragen, allemaal op elkaar lijken. We willen daarom beklemtonen dat de context van de erfgoedlocatie het kader voor ontwikkelingen is: bij het opstellen van toekomstvisies en uitdenken van toekomstige projecten wordt steeds op maat van de erfgoedlocatie gewerkt.

Kenmerken

De hoofdvraag van de kenmerken is: Wordt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project kwalitatief ingevuld?

Dit criterium is voor interpretatie vatbaar, contextgebonden en kwalitatief in te vullen op basis van het concreet voorliggend project. Om deze toetsing ook te voorzien van handvatten, werden hier vier subkenmerken aan toegevoegd. Met deze subkenmerken worden bijkomende aspecten getoetst die ondersteunen of de site als erfgoedhefboom kwalitatief zou worden ingevuld. Deze subkenmerken zijn:

- Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?
- Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?
- Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?
- Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

Bijzondere aandacht ging bij deze vier subkenmerken naar de bouwstenen voor het creëren van florierende bestemmingen en gemeenschappen, zoals bedoeld in 'Reizen naar morgen...' (Toerisme Vlaanderen, 2020).

De invulling van kwalitatieve kenmerken zal zoals eerder geduid sterk verschillen van site tot site. Het is in een algemeen kader immers niet eenduidig te stellen wanneer bijvoorbeeld een bepaald

ambitieniveau verantwoord is (zowel ten aanzien van de erfgoedwaarden, als bijvoorbeeld ten aanzien van de middelen die ervoor noodzakelijk zijn), of wanneer het inbrengen van meer hoogdynamische functies met respect voor de aanwezige erfgoedwaarden kan gebeuren. Ook zal de ene site een duidelijke relatie hebben met de lokale gemeenschappen door haar permanent toegankelijk karakter, terwijl de andere site eveneens een sterke relatie aangaat met een gemeenschap door middel van een erg actieve vrijwilligerswerking. Dit zijn zaken die meer in detail, site per site, bekeken dienen te worden om hierover een gemotiveerde uitspraak te kunnen doen.

Om een optimale beoordeling te maken, lijkt het werken met kandidaturen of selectieprocedures, naar het model van de Nederlandse Erfgoed Deals (zie bijlagen), dan ook een aangewezen methode.

Hoofdkenmerk - Wordt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project kwalitatief ingevuld?

Subkenmerk - Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?

Elke erfgoed-site heeft in meer of mindere mate potentieel om bij te dragen aan de directe of ruimere omgeving waarbinnen deze gelegen is. Verschillende grote of belangrijke sites zijn echter sterk onderbenut. Hier kan een veelheid aan factoren aan de basis van liggen. Vooraleer actoren over de invulling kunnen nadenken, is het echter noodzakelijk zicht te krijgen op een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en/of maatschappelijke uitdaging. De vraag is met andere woorden: in welke mate vervult de betrokken werking van de erfgoed-site de ambitie om aan te sluiten op een verhaallijn van het agentschap Onroerend Erfgoed?

Een verantwoord ambitieniveau betekent echter ook dat het voorgestelde project niet onrealistisch hoog is. Het is onmogelijk om een antwoord te formuleren op alle uitdagingen in een bepaald gebied. Daarnaast betekent een verantwoord ambitieniveau ook dat de middelen op een verantwoorde manier ingezet kunnen worden. Een erg kostelijk project met slechts een beperkte meerwaarde, is minder verantwoord dan een project waar de kosten en baten in balans

zijn. De concrete invulling is dus (opnieuw) afhankelijk van site tot site. Erfgoed dekt vele verschillende ladingen die in rekening gebracht moeten worden, en die het mogelijk maken om projecten vanuit een samenwerking tussen overheden, private partners en lokale actoren te realiseren.

Subkenmerk - Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?

Een belangrijk aspect van een volwaardige, erfgoedhefboom is de landschappelijke of ruimtelijke inbedding ervan. Hiermee doelen we op de mate waarin de site in afstemming is met haar directe omgeving. Sommige sites zijn reeds ruimtelijk ingebed door een 'standstil' van de omgeving. Andere sites zijn dit geworden door meer actieve ingrepen. Een omgeving kan echter ook zijn omgevormd tegen het karakter van het erfgoed in.

Voor erfgoedhefbomen is het belangrijk dat de relatie met de omgeving actief gestimuleerd of versterkt wordt en zeker niet dat afbreuk wordt gedaan aan de bestaande relatie tot de omgeving. Een kwalitatieve inbedding in de omgeving, of deze nu landelijk of net heel stedelijk is, maakt dat onroerenderfgoedobject ook vanuit dit aspect een bijkomende maatschappelijke of ruimtelijke meerwaarde kunnen brengen.

Subkenmerk - Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?

Zoals in de inleiding reeds werd geadviseerd, zijn onroerenderfgoedobjecten de materiële getuigenissen van het verleden. Zij vormen de meest tastbare sporen van onze geschiedenis, waar we dagelijks mee in aanraking komen. Die constante wisselwerking tussen mensen en het onroerend erfgoed maakt dat we ons hiermee verbonden voelen. Gebouwen en plaatsen roepen verhalen bij ons op, die zowel persoonlijk als meer collectief kunnen zijn voor inwoners, lokale ondernemers alsook bezoekers. De waarde die we hechten aan ons onroerend erfgoed komt voort uit die verhalen, wat het draagvlak voor het behoud en de waardering van het onroerend erfgoed in de hand werkt.

Erfgoedhefbomen dienen daarom een zekere relatie aan te gaan met de gemeenschappen in haar (nabije of brede) omgeving. Zo wordt een duurzaam draagvlak gecreëerd en versterkt. Deze relatie kan bewerkstelligd worden door de publieke toegankelijkheid van een site, maar bijvoorbeeld ook door evenementiële ontsluiting ervan. Daarnaast kunnen verschillende activiteiten, zowel functioneel als recreatief, bijdragen tot de beleving van een site. Een toeristische aansluiting op het erfgoedverhaal (of -verhalen) kan een meerwaarde zijn, maar is geen verplichting. Ook andere invullingen en activiteiten op de erfgoedsite kunnen bijdragen tot het floreren van de erfgoedhefboom.

Verhalen zijn echter immaterieel. Onroerenderfgoedobjecten zijn belangrijk onderdelen, maar functioneren vooral als getuigenissen van die verhalen. Bijkomend kan een historische site deel zijn van een grotere historische verhaallijn, maar ook op lokaal of zelfs persoonlijk niveau ook een heel andere betekenis krijgen. Het is belangrijk om in het oog te houden dat het onroerend erfgoed en onze omgang hiermee dus niet allesbepalend is voor de betekenis van een verhaallijn. Verhalen zijn een samenspel van de verschillende soorten erfgoed. Het aangaan van de relatie met (lokale) gemeenschappen gebeurt dus niet alleen door een erfgoedsite uit te bouwen, maar door ook in te zetten op de wisselwerking tussen het onroerend erfgoed, het roerend erfgoed en het immaterieel erfgoed.

Subkenmerk - Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

Een erfgoedhefboom biedt door middel van een project of ingreep (een deel van) het antwoord op ruimtelijk-maatschappelijke uitdagingen door aan te sluiten op een verhaallijn. De concrete invulling van het onroerend erfgoed speelt daarbij ook een bepalende rol. Een site kan bijvoorbeeld ingevuld worden om het behoud van de erfgoedwaarden te garanderen wanneer deze geconfronteerd worden met klimaatuitdagingen zoals extreme neerslag. Dit is zeker waardevol. Evenwel kan met de invulling van het onroerend erfgoed ook breder gezocht worden naar meerwaarden ten aanzien van haar omgeving. Zo kunnen erfgoedpanden bijvoorbeeld ook ingevuld worden volgens welke (ruimtelijke) noden er bestaan in die omgeving. Op die manier wordt het onroerend

erfgoed niet alleen zinvol ingevuld, maar wordt ook een bestaande ruimtenood opgelost in bestaand ruimtebeslag.

Door in erfgoedpanden plaats te bieden aan nieuwe invullingen, verschillende ruimtegebruikers, experiment, evenementen, ... kunnen win-wins met andere beleidsdomeinen worden nagestreefd. De hoeveelheid en diversiteit aan invullingen is afhankelijk van de aanwezige erfgoedwaarde(n) en hun draagkracht, maar ook van de schaal en context van de erfgoedsite. Tegelijk kunnen verschillende invullingen elkaar en de algemene beleving van het erfgoed ook versterken waardoor die meerwaarde alleen maar groeit.

Dit criterium schijnt sterk overeen te komen met de verhaallijn 'katalysator voor economische bedrijvigheid' en specifiek de strategie 'Ruimte voor creatieve beroepen en kennisindustrieën'. De verhaallijn richt zich echter vooral op wat een erfgoedsite kan betekenen voor een ondernemer, terwijl we met dit criterium doelen op wat de erfgoedsite algemeen in zijn omgeving kan betekenen. De invulling van een erfgoedsite door een ondernemer kan bijdragen aan de omgeving als deze op die manier het lokale economische weefsel versterkt, maar dergelijke invulling kan ook niet op zijn plaats zijn. Daarnaast kan een ander initiatief zoals bijvoorbeeld een jeugdorganisatie bijdragen aan het sociaal weefsel van een wijk, maar ook juist niet binnen die context passen. Opnieuw wordt duidelijk hoe een invulling afhankelijk is van de context en we in de beoordeling dus niet kunnen werken met vaststaande maatstaven.

Herbestemming naar een belevingscentrum met horeca in Fort Duffel (Foto: Kris Vandevorst via Portfolio agentschap Onroerend Erfgoed)

5. Conclusies

Conclusie

Met het onderzoek wordt een toekomstgerichte beleidsaanpak voorgesteld die gebruikt kan worden door het agentschap Onroerend Erfgoed. De geïntegreerde beleidsaanpak beschrijft hoe onroerend erfgoed door middel van concrete projecten een bijdrage kan leveren aan actuele uitdagingen. De uitdagingen zijn actueel aangezien we hier bijna dagelijks mee geconfronteerd worden in onze leefomgeving.

De voorgestelde aanpak reikt verder dan het uitsluitend behouden en beheren van onroerend erfgoedsites. Op erfgoedlocaties kunnen we namelijk ook meerwaarden creëren voor de ruimere omgeving. We versterken het erfgoed door naast het unieke verhaal uit het verleden ook aandacht te hebben voor relevante doelstellingen vanuit flankerende beleidsdomeinen (ruimte, lokale economie, mobiliteit, groen, ...). Op die manier verknopen we verhalen uit het verleden met toekomstige uitdagingen.

De toekomstige uitdagingen die relevant zijn voor onroerend erfgoed, of waarbinnen onroerend erfgoed een relevante rol kan spelen, bevinden zich op demografisch, economisch, klimatologisch en socio-cultureel niveau. De manieren waarop het onroerend erfgoed een antwoord kan bieden op deze uitdagingen, worden in dit onderzoek voorgesteld aan de hand van zes kansrijke verhaallijnen.

De verhaallijnen verduidelijken hoe een erfgoedproject kan inspelen op onder meer de vergrijzing, het gebrek aan ruimte om te ondernemen, de klimaatverandering of de toenemende individualisering. Per verhaallijn wordt gewerkt met verschillende concrete strategieën. Deze strategieën worden gekoppeld aan inspirerende voorbeelden van Vlaamse erfgoedhefbomen. Door te verwijzen naar reeds bestaande projecten wordt onmiddellijk duidelijk dat deze aanpak ook helemaal niet zo ver ligt van de hedendaagse praktijk, maar er net een robuust kader voor biedt.

Door met deze geïntegreerde beleidsaanpak op zoek te gaan naar gezamenlijke oplossingen en win-wins tussen het erfgoedbeleid en andere flankerende beleidsdomeinen, krijgt onroerend erfgoed een steeds sterkere plek in de maatschappij.

Bronnen

Rapporten

Conceptbegeleiding Stadsvernieuwingsproject 'Citadel Diest: naar een circulair ecosysteem voor de groene long van de stad' (2021) Atelier Romain, Metabolic & Stad Diest.

'Het onroerend erfgoed in Vlaanderen: Een toekomstverkenning tot 2023' (2016) agentschap Onroerend Erfgoed.

'Masterplan Scheldevallei' (2023), Regionaal Landschap Schelde-Durme, Antea Group & IDEA Consult.

'Operationeel Plan Scheldevallei' (2023), Regionaal Landschap Schelde-Durme, Antea Group & IDEA Consult.

'Reizen naar morgen' (2020) Toerisme Vlaanderen.

'Samen de zorg voor onroerend erfgoed vanzelfsprekend maken' (2017) agentschap Onroerend Erfgoed

'Strategische Visie Beleidsplan Ruimte Vlaanderen' (2018) Departement Omgeving

'Tien kernkwaliteiten als basis voor een aangename, gezonde en veilige leefomgeving' (2021) Departement Omgeving.

'Trendrapport: Toerisme en maatschappelijke veranderingen' (2021) Toerisme Vlaanderen.

Websites

agentschap Onroerend Erfgoed, 'Dit zijn de laureaten van de onroenderfgoedprijs 2019' (online), zie: <https://www.onroenderfgoed.be/nieuws/dit-zijn-de-laureaten-van-de-onroenderfgoedprijs-2019>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

AG Vespa, 't Groen Kwartier' (online), zie: <https://www.agvespa.be/projecten/t-groen-kwartier#over>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Anno architecten, 'Hof Ter Beemt' (online), zie: <https://www.annoarchitecten.be/projecten/hof-ter-beemt>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Antwerpen morgen, 't Groen Kwartier' (online), zie: <https://www.antwerpenmorgen.be/nl/projecten/t-groen-kwartier/over>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Arboretum Wespelaar (online), zie: <https://www.arboretumwespelaar.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Beeldencatalogus 10 kernkwaliteiten Omgeving (online), zie: <https://omgeving.vlaanderen.be/sites/default/files/2022-02/Beeldencatalogus%2010%20kernkwaliteiten.pdf>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Blue Deal, 'Kroonwerk Herentals' (online), zie: <https://bluedeal.integraalwaterbeleid.be/projecten/hefboomprojecten-natte-natuur/kroonwerk-herentals>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Blue Deal, 'Structuurherstel Kleine Nete' (online), zie: https://bluedeal.integraalwaterbeleid.be/projecten/vv_035/structuurherstel-kleine-nete, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

BUUR, 'Stadspark De Motten Tongeren' (online), zie: <https://buur.be/en/project/de-motten-tongeren/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023

Boydens Engineering - Part of Sweco, 'Sanatorium Joseph Lemaire Tombeek' (online), zie: <https://www.boydens.be/fr/projects/sante/sanatorium-joseph-lemaire-tombeek/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

C-mine (online), zie: <https://c-mine.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

d'Hulst, 'Gendarmerie, complexe stadswerf in hartje Lier' (online), zie: <https://www.dhulst.be/gendarmerie-dhulst-aannemer-lier-antwerpen/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Databank Publieke Ruimte, 'Stadspark De Motten / De Jeker', Tongeren (online), zie: <https://databank.publiekeruimte.info/project/de-motten/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

De Kleine Nete (online), zie: <https://dekleinenete.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

De Lier vzw, 'Werking Gendarmerie' (online, zie: <https://deliervzw.be/wonen/werking-gendarmerie/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

De Standaard, 'Kompass Klub verhuist naar Vynckiersite' (online), zie: https://www.standaard.be/cnt/dmf20211105_96588622, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

De Vleeshalle (online), zie: <https://www.devleeshalle.be/nl/home/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Diest, 'Herbestemming van de citadel' (online), zie: <https://www.diest.be/wonen-en-omgeving/stadsontwikkeling-en-dorpskernversterking/herbestemming-van-de-citadel>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Diest Online, 'De Citadel van Diest' (online), zie: <https://www.diest-online.be/de-citadel/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Ecopower, '100% groene stroom voor en door burgers' (online), zie: <https://www.ecopower.be/groene-stroom/onze-aanpak>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Ecopower, 'Rotselaar. Waterkracht' (online), zie: <https://www.ecopower.be/over-ecopower/productie-installaties/kleine-waterkracht-rotselaar>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Handboek Toegankelijkheid Publieke Gebouwen, 'Toegankelijkheid en ontwerpen voor iedereen... een uitdaging voor ontwerpers van de toekomst' (online), zie: <https://www.toegankelijkgebouw.be/Home/tabid/42/Default.aspx>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Herentals, 'Kroonwerk Herentals ontvangt 250.000 euro projectsubsidies' (online), zie: <https://www.herentals.be/nieuws/kroonwerk-herentals-ontvangt-250000-euro-projectsubsidies>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Herita, 'Het Hooghuis' (online), zie: <https://www.herita.be/nl/monumenten/het-hooghuis>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Herita, 'Hoe staat het met de restauratie van het Hooghuis in Doel?' (online), zie: <https://www.herita.be/nl/hoe-staat-het-met-de-restauratie-van-het-hooghuis-doel>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Hofke van Bazel (online), zie: <https://hofkevanbazel.be/greendna-2/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Integraal Waterbeleid, 'De Vunt opnieuw zichtbaar in Leuven' (online), zie: <https://www.integraalwaterbeleid.be/nl/bekkens/dijle-en-zennebekken/in-de-kijker/de-vunt-opnieuw-zichtbaar-in-leuven>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

INTER Vlaams expertisecentrum toegankelijkheid, 'Leren over toegankelijkheid' (online), zie: <https://www.vlaanderen.be/inter/leren-over-toegankelijkheid>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Interreg North Sea Region, 'EMPOWER 2.0' (online), zie: <https://northsearegion.eu/empower-20/about/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, '19de-eeuwse verdedigingsgordel Diest' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/126646>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Directeurswoning met voortuin' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/2364>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Domein Kaasterkasteel' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/23328>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Dorpskom Bazel' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/301123>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Eenheidsbebouwing van 1905' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/17635>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Elektriciteitscentrale' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/81024>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Historische hoeve Roden Duifhuize met omgeving' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/13720>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Historische stadskern van Tongeren' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140056>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Hoeve met losse bestanddelen' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/75412>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Hoeve en landbouwstokerij' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/43983>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Hooghuis' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/7815>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Kasteeldomein Casier' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/207620>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Klooster der montfortanen en secretariaat' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200681>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Maalderij Van Dooren' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200216>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Militair hospitaal' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/5905>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, Pastorie van Kleit met tuin' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/141110>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, Rijkswachtkazerne' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/10048>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Sanatorium Joseph Lemaire' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/200029>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Stedelijke Vleeshal' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/aanduidingsobjecten/5169>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Inventaris Onroerend Erfgoed, 'Vynckiersite' (online), zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/18527>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Kasteel van Rumbeke, 'Provinciedomein Sterrebos' (online), zie: <https://www.kasteelvanrumbeke.be/provinciedomein-sterrebos>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Kenniscentrum Vlaamse Steden - Complexe Stadsprojecten, 'Labiomista Genk' (online), zie: https://www.complexestadsprojecten.be/Paginas/Genk_labiomista.aspx, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Kruisem, 'Vierkantshoeve Ter Beemt' (online), zie: <https://www.kruisem.be/vrije-tijd/cultuur/erfgoed/erfgoedhaltes/vierkantshoeve-ter-beemt>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

LABIOMISTA, 'Nomadland' (online), zie: <https://labiomista.be/location/nomadland>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Leiedal, 'RE/SOURCED' (online), zie: <https://www.leiedal.be/resourced>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Matexi, 'Antwerpen. 't Groen Kwartier' (online), zie: <https://www.matexi.be/nl/over-matexi/referentie-projecten/antwerpen-groen-kwartier>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Maldegem, 'Sociale dienst OCMW' (online), zie: <https://www.maldegem.be/sociale-dienst-ocmw>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Mee met de stroom, 'Hoe bereiken we resultaat?' (online), zie: <https://meemetdestroom.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

MO, 'Gecontesteerd koloniaal erfgoed, van en door Belgen en Congolezen' (online), zie: <https://www.mo.be/wereldblog/belgisch-gecontesteerd-koloniaal-erfgoed>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Molen van Rotselaar (online), zie: <https://www.molenvanrotselaar.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Natuurinvest - Natuurlocaties, 'Wouwershoeve de Lusthoven' (online), zie: <https://www.natuurlocaties.be/vastgoedconcessies/wouwershoeve-de-lusthoven>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Portfolio Onroerend Erfgoed, 'Kruisem - Hof ter Beemt' (online), zie: <https://portfolio.onroenderfgoed.be/project/kruisem-hof-ter-beemt>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Portfolio Onroerend Erfgoed, 'Overijse - Sanatorium Lemaire' (online), zie: <https://portfolio.onroenderfgoed.be/project/overijse-sanatorium-lemaire>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Portfolio Onroerend Erfgoed, 'Zwevegem - Transfo' (online), zie: <https://portfolio.onroenderfgoed.be/project/zwevegem-transfo>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Provincie Vlaams-Brabant, 'Strategisch project Walden' (online), zie: <https://www.vlaamsbrabant.be/nl/ruimtelijke-planning/projecten/strategisch-project-walden>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Provincie Vlaams-Brabant, 'Persbericht WALDEN verbindt Brabantse Wouden' (online), zie: <https://pers.vlaamsbrabant.be/walden-verbinding-brabantse-wouden>, laatst geraadpleegd 7 december 2023.

Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren, 'Haspengouwse fruitweides, geïnspireerd door het verleden en klaar voor de toekomst' (online), zie: <http://www.rlhv.be/haspengouwse-fruitweides,-ge%C3%AFnspireerd-door-het-verleden-en-klaar-voor-de-toekomst>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren, 'Hoogstamfruitbomen' (online), zie: <http://www.rlhv.be/hoogstamfruitbomen>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Regionaal Landschap Kleine en Grote Nete, 'Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete' (online), zie: <https://www.rlkgn.be/projecten/vallei-van-de-kleine-nete>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

RingTV, 'Sanatorium Tombeek heropent na 30 jaar verval opnieuw de deuren' (online), zie: <https://www.ringtv.be/nieuws/sanatorium-tombeek-heropent-na-30-jaar-verval-opnieuw-de-deuren>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Samenhuizen: De Molen van Rotselaar (online), zie: <https://www.samenhuizen.be/nl/voorbeeld/de-molen-van-rotselaar>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Samen Warm, De Wouwershoeve en de pastorij (online), zie: <https://www.samenwarm.be/de-wouwershoeve-en-de-pastorij>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Stramien, Gendarmerie Lier (online), zie: <https://stramien.be/projects/gendarmerie-lier>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Talander vzw, 'Project Wouwershoeve' (online), zie: <https://www.talander.be/projecten>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Toegankelijke Omgeving, 'Universal design' (online), zie: <https://www.toegankelijkeomgeving.be/universal-design>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Toerisme Rupelstreek, Wandelbrochure 'Steenbakkerstunnels herontdekt' (online), zie: https://www.toerismerupelstreek.be/wp-content/uploads/2021/03/p_onzewandeltoppers_-Steenbakkerstunnels_206pgs_def-1.pdf, laatst geraadpleegd 7 december 2023.

Trage wegen vzw, 'Projecten' (online), zie: <https://www.tragewegen.be/projecten>, laatst geraadpleegd op 7

december 2023.

Transfo Zwevegem, 'Energieproject RE/SOURCED' (online), zie: <https://www.transfozwevegem.be/leren>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Transfo Zwevegem, 'Europa investeert in Vlaams innovatief energieproject op Transfo' (online), zie: <https://www.transfozwevegem.be/resourced>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Transfo Zwevegem, 'Maak kennis met energie van de toekomst' (online), zie: <https://www.transfozwevegem.be/leren>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten VVSG, 'De zeven B's van de toegankelijkheid' (online), zie: <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/de-7-bs-van-de-toegankelijkheid>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Visit Diest, De Citadel (online), zie: <https://visitdiest.be/nl/aanbod/de-citadel-alles-wat-je-weten-moet-over-de-trots-van-diest>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Visit Limburg, C-mine (online), zie: <https://www.visitlimburg.be/nl/wat-te-doen/c-mine>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023

Visit Limburg, Labiomista (online), zie: <https://www.visitlimburg.be/nl/wat-te-doen/labiomista>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023

Vlaamse Landmaatschappij, 'Brochure: Samen versterken we de open ruimte' (online), zie: <https://publicaties.vlaanderen.be/view-file/31457>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vlaams Ruraal Netwerk, Haspengouwse fruitweides, geïnspireerd door het verleden en klaar voor de toekomst (online), zie:

<https://www.vlaamsruraalnetwerk.be/projecten/haspengouwse-fruitweides-ge%C3%AFnspireerd-door-het-verleden-en-klaar-voor-de-toekomst>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vlaamse Milieumaatschappij, 'Hermeandering Kleine Nete aan Ark van Noë' (online), zie: <https://www.vmm.be/water/beheer-waterlopen/projecten/hermeandering-kleine-nete>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vlaamse Milieumaatschappij, 'Hermeandering Kleine Nete in Olens Broek en Langendonk' (online), zie: <https://www.vmm.be/water/beheer-waterlopen/projecten/hermeandering-kleine-nete-in-olens-broek-langendonk>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vlaamse Milieumaatschappij, 'Vunt na meer dan een eeuw weer zichtbaar in Leuven' (online), zie: <https://www.vmm.be/nieuwsbrief/december-2020/vunt-na-meer-dan-eeuw-weer-zichtbaar-in-leuven>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vlaamse Milieumaatschappij, 'Water stroomt opnieuw door Jeker in vernieuwd stadspark' (online), zie: <https://www.vmm.be/nieuws/archief/water-stroomt-opnieuw-door-jeker-in-vernieuwd-stadspark>, laatst geraadpleegd op 8 december 2023.

VRT, Gentse stadsbestuur zoekt geschikte locatie voor bekende Kompass Klub: "Industriezone zou ideale oplossing zijn" (online), zie: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/11/15/stad-gent-zoekt-samen-met-kompass-klub-naar-geschikte-locatie/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

VRT, 'Renovatie Hooghuis in Doel lijkt echte nieuwe start voor tot voor kort bedreigde polderdorp' (online), zie: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2023/04/21/doel-herleeft-renovatie-hooghuis/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

VRT, 'Vlaanderen voorziet 1 miljoen voor bescherming industrieel erfgoed Vynckiersite' (online), zie: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/11/23/vlaanderen-maakt-1-miljoen-euro-vrij-voor-de-renovatie-van-de-in/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Vulpia, 'Woonzorgcentrum Tombeekheyde' (online), zie: <https://vulpia.be/residenties/tombeekheyde-overijse-woonzorgcentrum>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023

Waregem, 'Park Baron Casier' (online), zie: <https://www.waregem.be/parkbaroncasier>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

West-Vlaamse hart, 'Stadslandschap West-Vlaamse hart' (online), zie: <https://www.westvlaamsehart.be/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Woonzorgweb, 'De Pastorij Kleit' (online), zie: <https://www.woonzorgweb.be/serviceflats/oost-vlaanderen/maldegem/serviceflatgebouw-pastorij>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Zorgbedrijf Meetjesland, 'Senioren onder de toren' (online), zie: <https://www.zorgbedrijfmeetjesland.be/woonzorg/senioren-onder-de-toren/>, laatst geraadpleegd op 7 december 2023.

Onderzoek

De methodiek tot de selectie van erfgoedhefbomen bestaat uit een definitie voor het begrip 'erfgoedhefboom', alsook enkele kenmerken die de selectie van erfgoedhefbomen in Vlaanderen mogelijk maakt. De afbakening van deze definitie en kenmerken komt tot stand in samenwerking met de stuurgroep (het agentschap Onroerend Erfgoed en Toerisme Vlaanderen) en een klankbordgroep.

De stuurgroep bestaat uit leden van het het agentschap Onroerend Erfgoed en Toerisme Vlaanderen. Vanuit de integrale opzet van het onderzoek werken zij voor deze opdracht samen. In deze stuurgroep werden de bepalende knopen in het traject doorgehakt. De resultaten uit elke fase presenteerden we aan de stuurgroep, waarmee we de methodiek afklopten.

De klankbordgroep bestaat uit leden van verschillende erfgoedinstanties van over heel Vlaanderen. Met hen gingen we twee maal in overleg om de methodiek scherp te stellen. Zij deelden hun kennis en perspectieven op de opdracht vanuit hun expertise uit het werkveld. In het colofon zijn de verschillende deelnemers en de organisatie die zij representeren bijgevoegd.

De methodiek moet het dus mogelijk maken om erfgoedhefbomen te selecteren. De methodiek is dynamisch van aard. Dit betekent dat deze voldoende robuust is om mogelijke ruimtelijke en maatschappelijke veranderingen op te vangen. Toekomstige uitdagingen zullen immers niet dezelfde zijn als die van vandaag. Nieuwe maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen kunnen ontstaan, of bestaande problematieken kunnen in urgentie toenemen. Deze bijlagen geven het onderzoek dat aan de basis van het eindrapport ligt, weer.

Lessen trekken uit internationale erfgoedmodellen

De eerste fase van dit onderzoek omvat een analyse van internationale voorbeelden van erfgoedbeleid. In dit rapport belichten we twee relevante internationale referenties die als inspiratie voor de beoogde benadering in Vlaanderen fungeerden. Het uitgangspunt van beide referenties is de meerwaarde die onroerend erfgoed kan bieden ten aanzien van maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen. De relatie tussen erfgoed en leefomgeving wordt op die manier versterkt.

De besproken voorbeelden zijn:

- High Streets Heritage Action Zones (Historic England)
- Erfgoed Deal (Nederland)

Door te leren van internationale referenties kunnen we waardevolle inzichten opdoen om een doeltreffende aanpak voor erfgoedlocaties in Vlaanderen te ontwikkelen.

De vergelijking met internationale voorbeelden leert dat ze beide een werkwijze hanteren waarbij niet vooraf wordt bepaald welk specifiek thema wordt aangepakt. Deze voorbeelden hanteren eerst een algemene definitie en geven later een meer thematische, projectmatige invulling aan die definitie. Hieronder volgt een verduidelijking voor elk van de voorbeelden.

'Heritage Action Zones' van Historic England

Het 'Heritage Action Zones'-programma hanteert in feite een overkoepelende definitie met als doel praktisch aan de slag te gaan met erfgoed dat wordt geconfronteerd met een specifieke uitdaging. In de definitie zelf wordt nog geen keuze gemaakt welke specifieke uitdaging aangepakt wordt. Pas bij de strategische beleidskeuze wordt besloten om een duidelijker afgebakend thema met bijhorende uitdaging naar voren te schuiven. Bij het 'High Street Heritage Action Zones'-programma is bijvoorbeeld gekozen om leegstand terug te dringen en de beeldkwaliteit meer in lijn te brengen met het historische karakter van deze straten.

Deze werkwijze is interessant omdat onder het overkoepelende begrip 'Heritage Action Zones' periodiek of projectmatig telkens nieuwe uitdagingen centraal kunnen worden gesteld. Dit biedt flexibiliteit ten aanzien van het beleid: afhankelijk van bepaalde beleidsprioriteiten of -accenten kunnen keuzes worden gemaakt en aangepast. Zodra een afgebakend thema met bijhorende uitdaging is gekozen, kan kennis worden gedeeld tussen projecten onderling. Aangezien er binnen dezelfde thematiek gewerkt wordt, is het eenvoudig om inzichten en ervaringen over te dragen naar toekomstige projecten.

'Erfgoed Deals' in Nederland

In het Nederlandse 'Erfgoed Deals'-programma wordt een iets gevarieerdere aanpak gehanteerd. Hierbij wordt gewerkt met projectmatige invullingen. In tegenstelling tot het Britse voorbeeld worden in Nederland niet één, maar meerdere hoofdthema's (4 à 5) per uitvoeringsprogramma vanuit het beleid geselecteerd. Dit biedt een grotere thematische diversiteit binnen elk uitvoeringsprogramma en maakt het mogelijk om tegelijkertijd op verschillende maatschappelijke of ruimtelijke uitdagingen in te zetten. Projecten die aanspraak willen maken op ondersteuning via 'Erfgoed Deals' worden geselecteerd via een selectieprocedure.

Deze werkwijze vormt een interessant model voor de ontwikkeling van een Vlaamse methode, omdat het de mogelijkheid biedt om met reguliere uitvoeringsprogramma's telkens bepaalde accenten te leggen. Op relatief korte termijn kunnen zo verschillende thema's worden aangepakt. Dit verschilt van de aanpak van Historic England, waar duidelijker wordt gekozen om te werken op één specifiek thema.

Inspiratievoorbeeld 1

'Heritage Action Zones', Historic England

Historic England is het Britse equivalent van het agentschap Onroerend Erfgoed en heeft als missie historische omgevingen en gebouwen in Engeland te identificeren, beschermen en behouden. Deze overheidsinstantie ondersteunt tevens veranderingen en biedt advisering op politiek en lokaal niveau. Op dit moment werkt Historic England in samenwerking met lokale partners aan twee programma's: 'Heritage Action Zones' en 'High Street Heritage Action Zones'. Beide programma's worden financieel ondersteund door overheidssubsidies en hebben als doel economische groei te stimuleren door het historische erfgoed als katalysator te gebruiken.

Heritage Action Zones

Het 'Heritage Action Zones'-programma revitaliseert historische erfgoedlocaties met als doel economische groei te bevorderen en de levenskwaliteit in dorpen en steden te verbeteren. Door het potentieel van historische erfgoedlocaties te benutten, worden aantrekkelijke plekken gecreëerd voor inwoners, bedrijven, toeristen en investeerders.

In 2022 werden de eerste 'Heritage Action Zones' afgerond, waarbij verlaten en vervallen historische gebouwen werden gerestaureerd en weer in gebruik werden genomen. Deze restauratie- en vernieuwingsprojecten creëerden werkgelegenheid en vrijwilligerskansen, en trokken investeringen aan. In samenwerking met lokale autoriteiten en gemeenschappen werden deze projecten vormgegeven, wat resulteerde in nieuwe vormen van samenwerking en het delen van kennis en vaardigheden. Bovendien werden belangrijke langetermijndoelstellingen aangepakt, zoals de klimaatverandering. Dit programma toont aan dat met de juiste partnerschappen, historische locaties en visie, transformaties voor zowel mensen als erfgoed mogelijk zijn. Voor de periode 2023-2024 zijn er ook tien nieuwe projecten geselecteerd.

De twee afbeeldingen illustreren de transformatie van het winkelgebied Burges in Coventry dankzij het 'High Street Heritage Action Zones'-programma. Dit gebied is veranderd van een verwaarloosd en in verval geraakt gebied in een levendige winkelstraat waarbij de verloren gegane architectonische en historische details zorgvuldig zijn hersteld. Deze restauratie heeft een positieve impuls gegeven aan de lokale economie, met een toename van bedrijfsactiviteiten en werkgelegenheid. (Bron: Historic England)

Inspiratievoorbeeld 2

Erfgoed Deal Nederland

De Erfgoed Deal, opgericht in 2019, is een samenwerkingsverband tussen de Rijksoverheid, Nederlandse gemeenten, provincies en maatschappelijke organisaties die zich bezighouden met ruimtelijke ordening en erfgoedzorg. Het hoofddoel van deze deal is om erfgoed te behouden en een cruciale rol te laten spelen in ruimtelijke uitdagingen, zoals energietransitie en verduurzaming, klimaatadaptatie en stedelijke groei en krimp. Door erfgoed te betrekken bij deze transitieopgaven, wordt de leefomgeving verbeterd en leefbaarder gemaakt. Hierbij wordt voortgebouwd op bestaande initiatieven waarbij de relatie tussen erfgoed en de leefomgeving versterkt wordt, zoals de versterking van eeuwenoude rivierdijken, de aanleg van windmolenparken aan de rand van beschermde landschappen, de transformatie van oude industriële gebieden naar nieuwe woonwijken en het gebruik van eeuwenoude waterpartijen op landgoederen voor wateropslag. De financiering van de Erfgoed Deal komt van de Rijksoverheid, de Nederlandse gemeenten en provincies.

Resultaten tot nu toe

In de periode 2019-2022 zijn er met de Erfgoed Deal 36 projecten gerealiseerd die inspelen op de volgende ruimtelijke uitdagingen: klimaatadaptatie, energietransitie, stedelijke groei en krimp. Naast deze drie uitdagingen zijn de projecten ook gericht op twee ondersteunende aspecten: kennis en dialoog, en erfgoed als basis voor omgevingsvisies. De ondersteunende aspecten hebben tot doel een breder publiek, inclusief erfgoed- en andere maatschappelijke organisaties, meer te betrekken bij de erfgoedzorg op lokaal niveau.

De selectie van projecten verloopt via een specifieke procedure. Initiatiefnemers dienen aanvragen in waarin ze uitleggen hoe hun project bijdraagt aan de ruimtelijke uitdagingen en op welke manier erfgoed een rol speelt in deze transitieopgaven. Ook wordt

beoordeeld hoe het project als inspirerend voorbeeld kan dienen en bijdraagt aan kennisdeling. De Erfgoed Deal selecteert uiteindelijk op basis van verschillende criteria welke aanvragen kansrijk zijn en verdere ondersteuning krijgen.

De eerste tussenresultaten van het Erfgoed Deal-programma zijn samengebracht in een werkdocument, de Kernkaartenbundel. Elk van de 36 projecten die zijn afgerond of nog lopen binnen het programma, wordt gepresenteerd aan de hand van een kernkaart. Deze kernkaarten bieden beknopte informatie over het project en verwijzen naar andere bronnen. Op deze manier zijn goede voorbeeldprojecten gemakkelijk toegankelijk en wordt kennis, waaronder financiële informatie, leerpunten, partnerschappen en samenwerking, gedeeld. De kernkaarten worden regelmatig geüpdatet wanneer nieuwe informatie over de projecten beschikbaar is.

Met de huidige oproep tot 2025 wordt gezocht naar inspirerende voorbeelden van projecten of initiatieven met de focus op landbouw en natuur, energie en economie, wonen en mobiliteit, en water en bodem.

Net als 'Heritage Action Zones' van Historic England, de overheidsinstantie in Engeland, baseert de Erfgoed Deal zich op het nationale onroerend erfgoed om oplossingen te bieden voor maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen. Beide programma's zijn zeer relevant en waardevol, wat de urgentie om dit in Vlaanderen te overwegen alleen maar benadrukt.

Het project 'Nieuwe waterwerken Zoutkamp' speelt in op het thema 'Klimaatadaptatie' (Bron: Kernkaartenbundel, Erfgoed Deal)

Het project 'Hart van Oosterhout' speelt in op het thema 'Stedelijke groei en krimp' (Bron: Kernkaartenbundel, Erfgoed Deal)

Referentiekaders

In de zoektocht naar een selectie van erfgoedhefbomen vertrekken we zoals eerder toegelicht vanuit verhaallijnen. Die verhaallijnen zijn de maatschappelijke of ruimtelijke uitdagingen van vandaag, waar onroerend erfgoed een kans kan bieden. De uitdagingen zijn vandaag van tel, maar in de toekomst kunnen altijd nieuwe ontstaan, waar ook nieuwe verhaallijnen uit zullen voortvloeien. De opzet van de methode voor erfgoedhefbomen als geheel maakt echter de inpasbaarheid van nieuwe verhaallijnen mogelijk.

Om te duiden welke uitdagingen het meest prominent zijn, onderzochten we drie referentiekaders die relevant zijn voor het onderzoek, namelijk:

- Het onroerend erfgoed in Vlaanderen: een toekomstverkenning tot 2030 (2016)
- Trend Toerisme Vlaanderen (2021)
- Kernkwaliteiten Departement Omgeving (2018).

Op de volgende pagina's worden de afzonderlijke rapporten toegelicht.

Het Onroerend Erfgoed in Vlaanderen: een toekomstverkenning tot 2030 (2016)

In 2016 maakte het agentschap Onroerend Erfgoed een studie waarin ze maatschappelijke megatrends toepasten op het onroerend erfgoed in Vlaanderen. Met dit onderzoek wilde het agentschap de toekomstperspectieven voor de sector voor jaren tot en met 2030 capteren.

Dit onderzoek heeft dus een grote waarde omdat ze reeds uiteenzet wat de ruimtelijk-maatschappelijke uitdagingen voor de onroerenderfgoedsector zijn. Het rapport is opgemaakt vanuit het perspectief van onroerend erfgoed als sector.

De studie heeft echter ook beperkingen. Eerst en vooral is de planhorizon van het onderzoek 2030, waardoor de beschreven megatrends enkel voor de komende 7 jaar relevant zouden zijn. De dynamische methodiek moet echter op een langere termijn bruikbaar kunnen zijn. Ten tweede werden de uitdagingen voor de sector die zich met onroerend erfgoed bezighoudt en niet zozeer voor het onroerend erfgoed op zich beschreven. Deze kleine nuance maakt dat sommige uitdagingen minder tot niet relevant zouden zijn binnen dit onderzoek.

THEMA	UITDAGINGEN ONROEREND ERFGOED	MEGATRENDS TOERISME VLAANDEREN	KERNKWALITEITEN DEPARTEMENT OMGEVING
Demografische ontwikkelingen	-Bevolkingsgroei -Veroudering van Vlaamse bevolking -Multiculturele samenleving -Veranderende gezinssamenstelling	-Vloeibare identiteit -Individualisering	-Inclusief samenleven -Gedeeld en meervoudig ruimtegebruik -Robuustheid en aanpasbaarheid
Economische trends	-Mondiale economie neemt nieuwe vorm aan -Grote druk op openbare financiën -Vermarkting van cultuur -Duurzame economie	-Kennis -Workshift -Duurzaamheid	-Economische vitaliteit -Gedeeld en meervoudig ruimtegebruik -Robuustheid en aanpasbaarheid -Herkenbaarheid, leesbaarheid en aantrekkelijkheid
Trends in de leefomgeving	-Klimaatverandering -Open ruimte onder druk -Verdwijnen van natuurlijke hulpbronnen	-Mobiliteit -Verstedelijking -Duurzaamheid	-Erfgoed en landschappen -Biodiversiteit, ecologische samenhang en bodemkwaliteit -Energetische aspecten -Klimaatbestendigheid
Sociaal-culturele veranderingen	-Veranderende waarden in een postmoderne samenleving -Hogere scholingsgraad -Geïndividualiseerde samenleving	-Bescherming -Connectiviteit -Individualisering -Gezondheid -Kennis	-Robuustheid en aanpasbaarheid -Herkenbaarheid, leesbaarheid en aantrekkelijkheid -Gezondheid

Schematische voorstelling van de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen vanuit de drie referentiekaders

Desalniettemin vormt dit rapport een interessant referentiekader en uitgangspunt voor de uitdagingen binnen dit onderzoek en dus ook de verhaallijnen.

Trends Toerisme Vlaanderen (2021)

Ook Toerisme Vlaanderen maakte een analyse van megatrends, maar dan toegespitst op toerisme. Zij analyseerden wat de grootste uitdagingen specifiek voor toerisme in Vlaanderen zijn.

In zekere zin is dit dus eenzelfde opzet als het vorige onderzoek, maar toch sluiten de factoren niet aan op de uitdagingen uit het vorige onderzoek. Toerisme Vlaanderen vertrok niet vanuit algemene megatrends, maar formuleerde trends die specifiek voor toerisme als sector van toepassing zijn.

Deze opzet maakt dat deze uitdagingen minder rechtstreekse relevantie hebben voor dit onderzoek. De meeste uitdagingen bieden geen rechtstreekse kansen voor onroerend erfgoed. Toch is het waardevol om de trends voor toerisme af te zetten tegenover de algemene en die van onroerend erfgoed. Zo betrekken we een breed palet aan potentiële verhaallijnen voor het onroerend erfgoed van Vlaanderen.

Kernkwaliteiten Departement Omgeving (2018)

Het Departement Omgeving ontwikkelde in het kader van de opmaak van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen de '10 kernkwaliteiten van de omgeving'. Deze parameters zijn generiek van aard omdat ze Vlaanderenbreed zijn opgemaakt, maar bieden handvaten voor het inrichten van een aangename omgeving als ze contextspecifiek worden doorvertaald.

Deze studie duidt niet zozeer wat de uitdagingen voor Vlaanderen als leefomgeving zijn, maar wel de oplossingsrichtingen voor stedenbouwkundige projecten. In die zin bundelen deze kernkwaliteiten reeds uitdagingen.

Het is daarom interessant deze kernkwaliteiten tegenover de uitdagingen voor het onroerend erfgoed van Vlaanderen te zetten, zoals in het schema hierboven is gebeurd. Op basis van dit schema denken we verder na over de invulling van de verhaallijnen.

Bouwen aan verhaallijnen

Zoals eerder besproken, zijn de maatschappelijke uitdagingen in Vlaanderen (en wereldwijd) zowel divers als oneindig. Daarom hebben we in dit onderzoek met name gezocht naar de verhaallijnen waarin erfgoedlocaties een verschil kunnen maken.

Een goede verhaallijn omvat drie essentiële componenten:

- Allereerst moet de verhaallijn verbonden zijn met een of meer maatschappelijke of ruimtelijke uitdagingen. Deze uitdagingen leunen aan bij de uitdagingen van de drie referentiekaders en worden in de volgende paragraaf besproken.
- Ten tweede moet de verhaallijn oplossingen bieden voor deze uitdaging(en) door middel van toekomstgerichte strategieën.
- Ten derde worden er per verhaallijn 'good practices' of goede voorbeelden gekoppeld die een of meerdere toekomstige strategieën van de verhaallijn verbeelden.

De verhaallijnen vormen een eerste set die aangeeft waar zich grote kansen voordoen voor het toekomstige erfgoedbeleid. De flexibele opzet van de verhaallijnen maakt het mogelijk om verhaallijnen toe te voegen, te vernieuwen of te verwijderen op basis van de actuele wetgeving en het voortschrijdend inzicht.

Maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen geschetst

Demografische ontwikkelingen

De bevolking blijft gestaag groeien, en hoewel het groeipercentage naar verwachting licht zal afnemen, laten de bevolkingsprognoses voor het Vlaamse gewest zien dat deze groei tot 2050 aanhoudt. Deze groei brengt een groeiende behoefte aan nieuwe woningen met zich mee, aangezien er steeds meer inwoners gehuisvest moeten worden.

Tegelijkertijd stijgen de gemiddelde leeftijd en levensverwachting van de bevolking. Dit heeft geleid tot vergrijzing (toename 65-plussers) en zelfs verzilvering (toename 80-plussers) in Vlaanderen. De toename van het aantal ouderen gaat hand in hand met ontgroening, waarbij het aantal jongeren daalt, wat zorgt voor een onevenwicht in de bevolkingspiramide van Vlaanderen.

Bovendien evolueert Vlaanderen in de richting van een steeds meer multiculturele samenleving. In steden zoals Antwerpen en Genk heeft de meerderheid van de bevolking wortels in migratie, een fenomeen dat zich de laatste twintig jaar over het hele gewest heeft verspreid. Onder deze superdiverse bevolkingsgroepen is er een groeiende eenzaamheid waar te nemen die niet miskend mag worden.

Tot slot ondergaat Vlaanderen veranderingen in gezinssamenstellingen. Het aantal huishoudens neemt toe, maar ze worden kleiner, een trend die bekendstaat als huishoudensverdunding. De eerder genoemde vergrijzing en verzilvering spelen hierin een rol, maar ook een stijging van scheidingen en een afname van vruchtbaarheid zijn bepalende factoren. Deze processen leiden tot een aanzienlijke toename van de diversiteit in gezinsvormen.

- **Bevolkingsgroei**
- **Vergrijzing, verzilvering & ontgroening**
- **Migratie en multiculturaliteit**
- **Veranderende gezinssamenstellingen**
- **Groeiende eenzaamheid**

Economische trends

De macro-economische trends zijn in Vlaanderen net zo merkbaar als elders in de wereld, en ze hebben ook invloed op (de beleving van) het onroerend erfgoed. De toegenomen globale welvaart heeft ervoor gezorgd dat meer mensen kunnen reizen. Steden alsook bestemmingen met een concentratie van erfgoedobjecten zijn aantrekkelijke locaties geworden voor (internationale) toeristen. Op deze manier krijgt onroerend erfgoed steeds meer marktwaarde, waardoor steden met elkaar gaan concurreren.

Tegelijkertijd is het behoud van erfgoed geen vanzelfsprekendheid. Nieuwe ontwikkelingen zijn vaak minder kostenintensief dan renovatie. De druk op erfgoedpanden en -ensembles neemt toe door voortdurende verstedelijking. Een gevolg van deze verstedelijking is dat er steeds minder ruimte is voor ondernemers.

Deze verstedelijking gaat hand in hand met een algemene trend van schaalvergroting in de economie. Een sector in Vlaanderen die hieronder lijdt, is met name de agrarische sector. Zowel de agrarische als landschappelijke, natuur- en biodiversiteitswaarden nemen af door de voortdurende uitbreiding van monoculturele landbouw. Historische hoeves en andere gebouwen staan steeds vaker leeg of worden ingevuld met ongewenste functies.

Daarnaast ontstaat een nieuwe uitdaging in de vorm van een tekort aan ruimte voor ondernemers om te floreren, wat de druk op het erfgoed verder vergroot.

- **Vermarkting en toenemende toeristische ontsluiting van onroerend erfgoed**
- **Druk op erfgoed-, stads- en dorpsgezichten door uitbreiding steden**
- **Tekort aan ruimte om te ondernemen**

Ecologische uitdagingen

De bevolking heeft veel ruimte toegeëigend om hun leefomgeving te vorm te geven, maar deze inname heeft geleid tot een afname van ecologische structuren en waarden, met ernstige negatieve gevolgen tot gevolg. Menselijke activiteiten hebben een aanzienlijke invloed op het klimaat, wat leidt tot zichtbare veranderingen. Temperatuurschommelingen

en onvoorspelbare neerslagpatronen hebben geleid tot een toename van perioden van droogte en overstromingen. Daarnaast zal de frequentie van stormen naar verwachting toenemen, wat resulteert in onvoorspelbare schade. Bodemstabiliteit ondergaat eveneens veranderingen, en alle ecosystemen, inclusief die van de mens, worden hierdoor steeds meer aangetast. Het onroerend erfgoed, zowel op het gebied van architectuur, landschap als archeologie, zal deze negatieve effecten steeds meer voelen.

Klimaatverandering is een wereldwijd probleem dat niet eenvoudig kan worden teruggedraaid. Vlaanderen heeft echter een ruimtelijk patroon dat niet bevorderlijk is, aangezien het een van de meest verstedelijkte gebieden ter wereld is. Gedurende de eeuwen heen heeft zich een dicht netwerk van kleine kernen ontwikkeld, maar vooral in de afgelopen eeuw is verspreide bebouwing tussen deze kernen sterk toegenomen, wat heeft geleid tot een hoge verhardingsgraad die nog steeds groeit. Open ruimtegebieden, waaronder veel landbouwgronden, worden geprivatiseerd voor doeleinden zoals verkaveling, vertuining, verpaarding of ongewenste zonevreemde activiteiten.

Ten slotte zorgen deze ruimte-inname en klimaatverandering ook tot een uitputting van natuurlijke hulpbronnen, waarbij overconsumptie en inefficiënt gebruik deze evolutie versterken. Ons land presteert op dit gebied slechter dan het wereldwijde gemiddelde, wat heeft geleid tot een sterke afname van biodiversiteit en natuurlijke materialen.

Om klimaatverandering daadwerkelijk aan te pakken, zijn grote en versnelde inpassingen nodig. De meest significante uitdagingen, die tegelijkertijd de grootste voordelen met zich meebrengen, liggen in de herinrichting van onze steden en dorpen, inclusief erfgoedsites. Deze transformatie vereist de implementatie van hernieuwbare warmtebronnen en klimaatbestendige renovaties.

- **Klimaatverandering**
- **Verstedelijking (en inname open ruimte)**
 - **Privatisering open ruimte en zonevreemdheid**
 - **Druk op landschappen**
- **Verandering natuurlijke hulpbronnen**
- **Energetische aspecten**

Socio-culturele veranderingen

Socio-culturele trends hebben een overkoepelende impact op onroerend erfgoed. In onze hedendaagse postmoderne samenleving is er een algemene verschuiving naar individualisering en het loslaten van traditionele structuren door de toegenomen scholingsgraad en zelfexpressie. Deze tendensen hebben diverse invloeden op onroerend erfgoed.

Eenzijds is het mogelijk dat het draagvlak en de interesse voor erfgoed groeit doordat mensen hun afkomst beter willen begrijpen en leren kennen. Onroerend erfgoed kan hierbij een rol spelen. Het collectieve respect voor erfgoed kan daardoor evolueren naar een actievere waardering en zelfs betrokkenheid en engagement. Deze trend heeft opnieuw impact op de verdeling van verantwoordelijkheden en participatie tussen overheden en particulieren met betrekking tot erfgoed.

Anderzijds kunnen nog steeds dominante en materialistische waarden een aanspraak maken op duurzaam beheer van onroerend erfgoed, omdat er een grotere drang is om meer en intensiever te consumeren, wat druk uitoefent op ruimte, natuurlijke hulpbronnen, en ook op onroerend erfgoed. Veranderende levensstijlen op het gebied van comfort, energie, ruimtegebruik en consumptie hebben invloed op het behoud en beheer van historische gebouwen.

De beleving van erfgoed is niet alleen afhankelijk van interesse, maar ook van mogelijkheden. Ondanks dat Vlaanderen een relatief welvarende regio is, kan groeiende ongelijkheid een uitdaging vormen voor de toegankelijkheid van onroerend erfgoed. Het is een uitdaging voor de sector om de groeiende groep armen en sociaal uitgesloten te betrekken bij erfgoedervaringen.

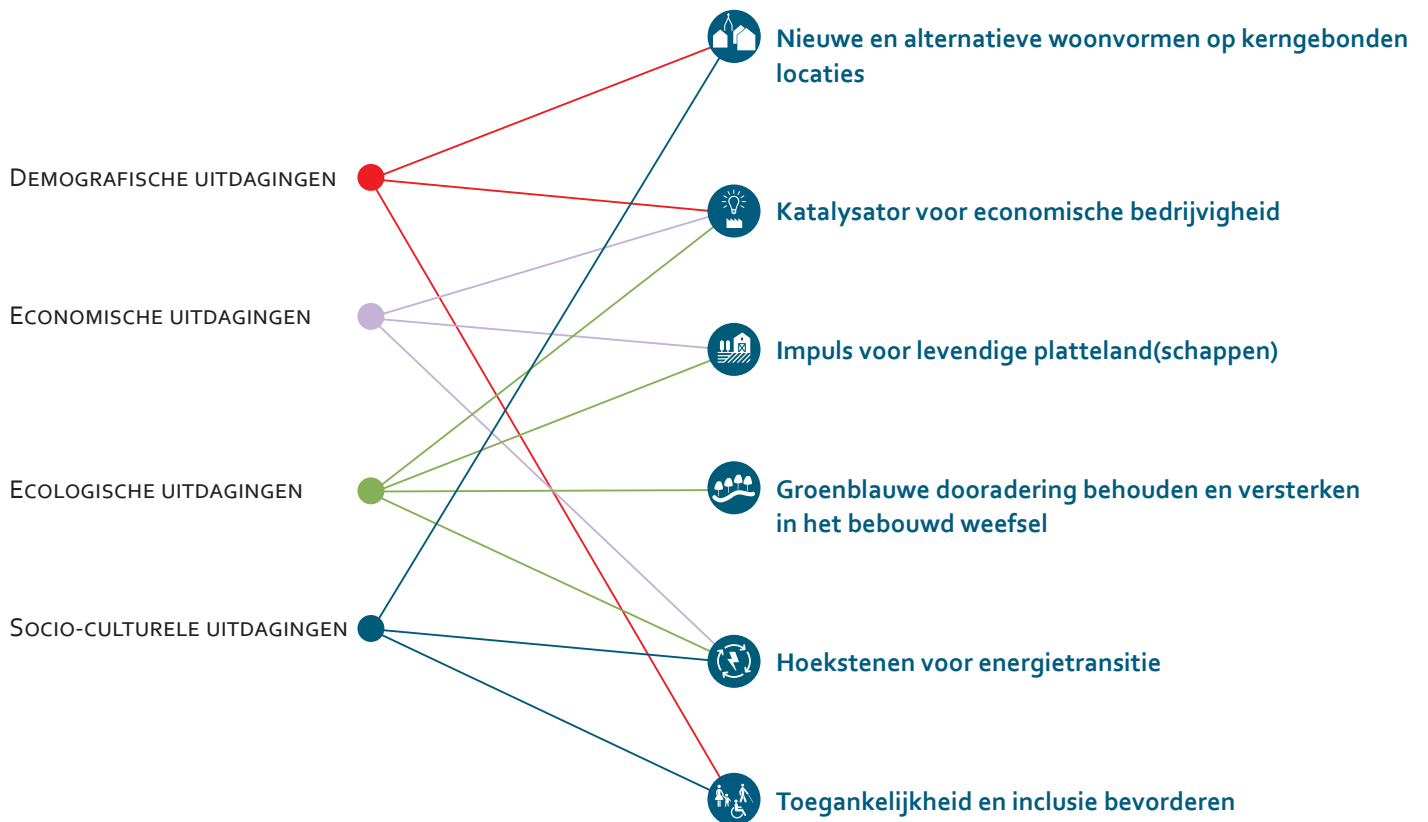
- Individualisering van waarden en tijdsbesteding
- Aandacht voor duurzaamheid en authenticiteit
- Consumptiegedrag
- Ongelijkheid en kansarmoede
- Religieuze betekenis

Zes verhaallijnen

Met het oog op de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen stellen we zes verhaallijnen voor. Elke verhaallijn tracht in te spelen op een of meerdere van deze uitdagingen. De volgende verhaallijnen worden als kansrijk naar voren geschoven voor erfgoedlocaties:

- Nieuwe en alternatieve woonvormen op kerngebonden locaties;
- Katalysator voor economische bedrijvigheid;
- Impuls voor levendige platteland(schappen);
- Groenblauwe dooradering behouden en versterken in het bebouwd weefsel;
- Hoekstenen voor energietransitie;
- Toegankelijkheid en inclusie bevorderen.

Op de volgende pagina's wordt elke verhaallijn voorgesteld door middel van een fiche, waarin oplossingen geboden worden voor de genoemde uitdagingen en praktijkvoorbeelden de verhaallijn verder illustreren. De voorgestelde oplossingen moeten gelezen worden als een 'longlist' van toekomstige strategieën die kunnen worden toegepast op onroenderfgoedlocaties.

Schematische weergave waarbij duidelijk wordt hoe elk thema probeert in te spelen op specifieke uitdagingen

Terreinbezoeken

Tijdens het onderzoek voerden we zeven terreinbezoeken in twee fasen uit.

De eerste reeks aan terreinbezoeken had tot doel de kenmerken scherper te formuleren. Vanuit het eerdere desktopresearch op verschillende erfgoedsites met potentieel als erfgoedhefbomen, kon reeds een eerste set aan kenmerken worden ontworpen. Vervolgens werd deze eerste set getoetst aan verschillende erfgoedsites. Hierbij bleven echter nog enkele zaken onduidelijk. We zetten de terreinbezoeken daarom in om de open vragen te beantwoorden. Hiervoor gingen we op bezoek bij de steenbakkerij 't Geleeg te Noeveren in Boom, de C-mine te Genk, en de Huysmanshoeve in Eeklo.

Deze drie sites werden geselecteerd voor de eerste set aan terreinbezoeken, met het oog op het beantwoorden van de nog openstaande vragen omtrent de kenmerken voor erfgoedhefbomen. Voor wat betreft C-Mine Genk werd de kwaliteit van het vertelde verhaal specifiek bevestigd tijdens het bezoek. Bij het bezoek aan 't Geleeg in Noeveren werd het ambitieniveau van de erfgoedsite bevestigd. Bij de Huysmanshoeve in Eeklo werd de ruimtelijke inbedding verder in detail bekeken. Daarnaast waren deze drie cases ook onderling voldoende divers om erfgoedhefbomen tijdens de terreinbezoeken zo breed mogelijk te kunnen bevragen. Zo bevonden deze sites zich elk binnen een ander breder ruimtelijk kader: stedelijk (Genk), kleinstedelijk / randstedelijk (Boom) en landelijk (Eeklo). Daarnaast kwamen de drie sites elk uit een andere thematische geschiedenis voort: mijnindustrie- en migratiegeschiedenis (Genk), steenbakkerijindustrie-geschiedenis (Boom) en agrarische geschiedenis (Eeklo).

Meer algemeen werd door middel van de terreinbezoeken ook een goed beeld verkregen van wat een (bezoek aan een) erfgoedsite doet slagen en wat veel minder bijdraagt aan de ervaring. Vanuit deze invalshoek konden we ook de bouwstenen

van florerende bestemmingen bevragen tijdens deze bezoeken. Op welke manier betekent de toeristische ontsluiting van de site op vandaag reeds een meerwaarde voor de bezoekers, inwoners, ondernemers / dienstverleners, en de plek zelf?

De terreinbezoeken werden gepland tussen de overlegmomenten met de klankbordgroep in. Op die manier konden we onze bevindingen voorleggen en hierover verder in debat gaan met de leden van de klankbordgroep en stuurgroep. De kritische blik en praktijkervaringen die tijdens de overlegmomenten met de klankbord- en stuurgroep werden gedeeld, droegen bij aan het verder verscherpen van de uiteindelijke set aan kenmerken voor erfgoedhefbomen. Niet alle bevestigde of onderzochte kenmerken bleek uiteindelijk weerhouden als criteria in het onderzoek. Ook dit zijn echter resultaten van het onderzoek zelf: de keuze om bepaalde kenmerken niet (langer) mee te nemen, is evenzeer een onderzoekskeuze. De huidige kenmerken zijn dus het resultaat van zowel interne als externe reflectie op het veldwerk.

De tweede reeks aan terreinbezoeken voerden we uit in functie van de verhaallijnen. We gingen op zoek naar erfgoedprojecten die reeds aansluiten op een verhaallijn, plannen hebben om uitdagingen aan te gaan die binnen een verhaallijn vallen of zouden kunnen aansluiten op een verhaallijn. We selecteerden Kasteel Marnix de Sainte-Aldegonde, Bornem, De Vleeshalle in Mechelen, De Citadel van Diest en de Transfosite in Zwevegem.

We gingen voor deze terreinbezoeken gesprekken aan met actoren die betrokken zijn bij de erfgoedsite en/of de toekomstige plannen voor de site. Op die manier wilden we meer informatie bekomen over succesverhalen, hindernissen, plannen en alternatieve scenario's en indien mogelijk nog meer informatie over deze sites.

Voor het kasteel van Bornem vroegen we ons af in hoeverre dit kasteel een rol speelt binnen de groenblauwe dooradering van het (recent erkende) Nationaal Park Scheldevallei. Bij de Vleeshalle wilden we weten hoe deze ondernemershub tot stand was gekomen. Voor de citadel waren we benieuwd naar de koppeling van een uitbouw van een circulaire economie met de integratie van deze site in het stadswefsel. Voor de Transfosite wilden we graag weten hoe deze multifunctionele erfgoedlocatie tot stand is gekomen en welke partners hier betrokken waren om de 'energiewijk van de toekomst' te creëren.

In dit onderzoek stemden we ook de finale kenmerken af op de cases. De terreinbezoeken vonden ook plaats voor de derde en laatste klankbordgroep, zodat we deze inzichten mee konden nemen naar de afstemming met deze experts.

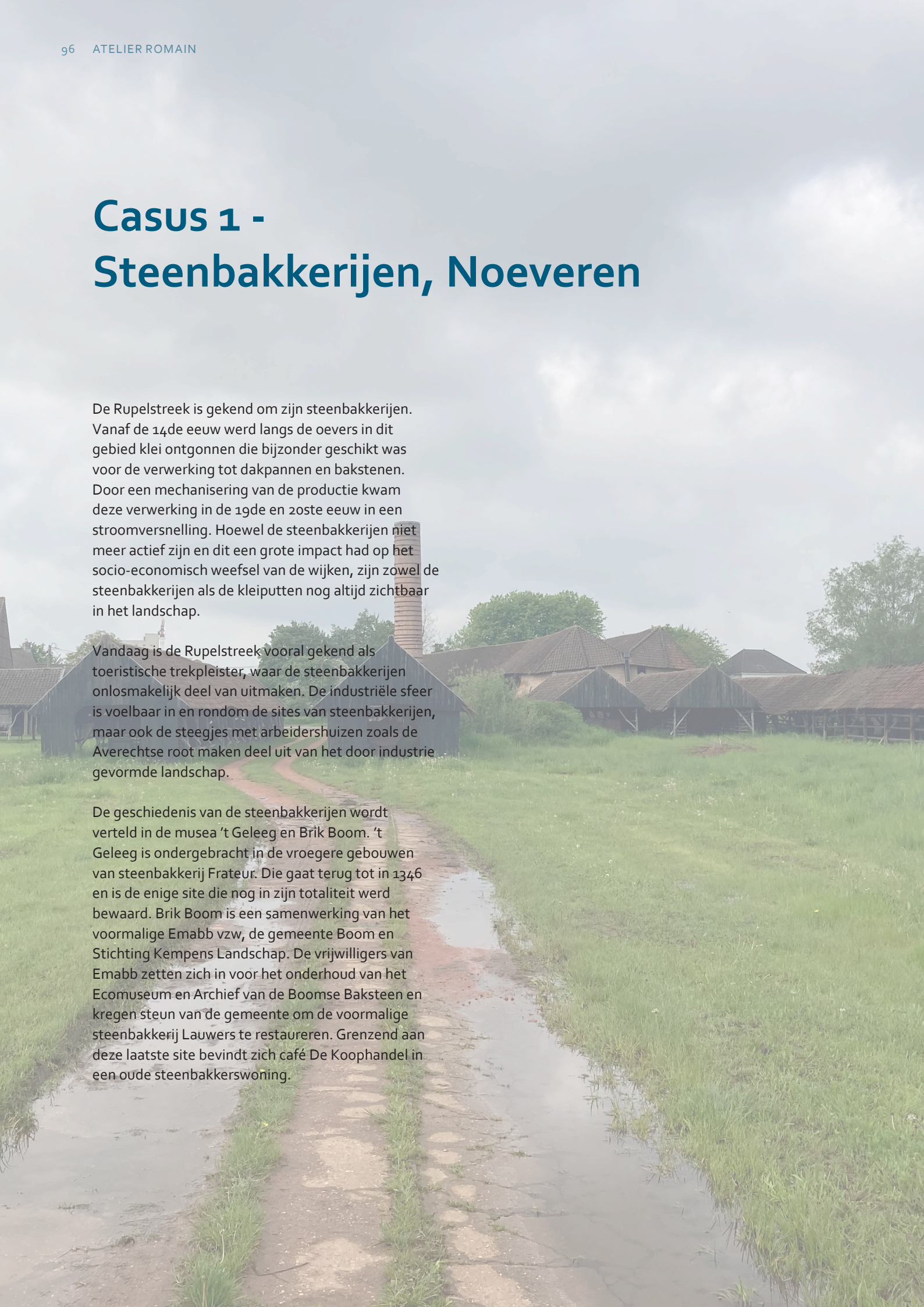
De terreinbezoeken worden hieronder samenvattend beschreven.

Casus 1 - Steenbakkerijen, Noeveren

De Rupelstreek is gekend om zijn steenbakkerijen. Vanaf de 14de eeuw werd langs de oevers in dit gebied klei ontgonnen die bijzonder geschikt was voor de verwerking tot dakpannen en bakstenen. Door een mechanisering van de productie kwam deze verwerking in de 19de en 20ste eeuw in een stroomversnelling. Hoewel de steenbakkerijen niet meer actief zijn en dit een grote impact had op het socio-economisch weefsel van de wijken, zijn zowel de steenbakkerijen als de kleiputten nog altijd zichtbaar in het landschap.

Vandaag is de Rupelstreek vooral gekend als toeristische trekpleister, waar de steenbakkerijen onlosmakelijk deel van uitmaken. De industriële sfeer is voelbaar in en rondom de sites van steenbakkerijen, maar ook de steegjes met arbeidershuizen zoals de Averechtse root maken deel uit van het door industrie gevormde landschap.

De geschiedenis van de steenbakkerijen wordt verteld in de musea 't Geleeg en Brik Boom. 't Geleeg is ondergebracht in de vroegere gebouwen van steenbakkerij Frateur. Die gaat terug tot in 1346 en is de enige site die nog in zijn totaliteit werd bewaard. Brik Boom is een samenwerking van het voormalige Emabb vzw, de gemeente Boom en Stichting Kempens Landschap. De vrijwilligers van Emabb zetten zich in voor het onderhoud van het Ecomuseum en Archief van de Boomse Baksteen en kregen steun van de gemeente om de voormalige steenbakkerij Lauwers te restaureren. Grenzend aan deze laatste site bevindt zich café De Koophandel in een oude steenbakkerswoning.

Wat leerden we uit deze case?

De bouwkundige eenheid van Noeveren is op vandaag nog goed afleesbaar. Er hangt een bepaalde latente beleving die aansluit op het industriële verleden van de wijk en haar inwoners. Het draagvlak uit zich bijkomend in de inzet van lokale vrijwilligers in de musea. De sites van de steenbakkerijen zijn ideaal gelegen langs enkele toeristische wandel- en fietsroutes, waar de werkingen op inspelen. Naast individuele vaststellingen van panden is ook de gehele wijk beschermd als dorpsgezicht omwille van het algemeen belang gevormd door de historische en industrieel-archeologische waarden.

Ondanks de inzet van lokale gemeenschappen en de steun van verschillende overheden, blijft de ambitie om het erfgoed in de wijk verder te ontsluiten momenteel echter vrij beperkt. De vrijwilligers van Brik Boom en 't Geleeg bieden rondleidingen en educatieve pakketten aan, maar er is geen onderlinge samenwerking, wat een gemiste kans is aangezien een bredere benadering van de volledige wijk meerwaarden zou kunnen bieden. Bijkomend leerden we tijdens het terreinbezoek dat grotere plannen geen lokaal draagvlak genieten. Het plan op een potentiële uitkijktoren werd omwille van privacymotieven geschrapt.

Deze casus toonde aan dat de aanzet tot het creëren van een meerwaarde die de erfgoedlocatie overstijgt belangrijk is om een onroerenderfgoedhefboom te kunnen zijn.

Casus 2 - C-mine, Genk

C-mine is een creatieve hotspot voor artistiek talent, geclusterd op de industriële mijnergoedsite van Winterslag, te Genk. Door het jaar heen loopt een divers artistiek programma van projecten, tentoonstellingen en voorstellingen. In het voormalige energiegebouw bevindt zich de hoofdzetel van C-mine, inclusief het bezoekersonthaal. Daarnaast bevinden zich op de site ook andere functies zoals een bioscoop en horecagelegenheden.

De mijnsite van Winterslag vond zijn oorsprong aan het begin van de 20ste eeuw. In 1901 wordt steenkool ontdekt in Genk door André Dumont en ontwikkelen zich 3 steenkoolsites: Zwartberg, Waterschei en Winterslag. De mijnsite van Winterslag is enorm groot en bevat naast de bedrijfsgebouwen een volledig uitgebouwd ondergrondse concessie die zich kilometers ver uitstrekt. In 1914 haalt men hier de eerste steenkoolklomp van het Kempens bekken boven, maar de eigenlijke ontginning begint pas in 1917. Na iets meer dan 70 jaar exploitatie sluit de mijn definitief op 31 maart 1988. Na de mijnsluiting ging de stad op zoek naar nieuwe opportuniteiten voor de immense mijnsites op haar terrein. In het jaar 2000 groeit het idee om in de gebouwen van de oude steenkoolmijn van Winterslag, een creatieve hub te laten ontpoppen. In 2001 koopt stad Genk de site van LRM (Limburgse Reconversie Maatschappij) en in 2005 wordt de naam "C-mine" geboren.

De geschiedenis van het mijnverleden is te herbeleven in C-mine expeditie, die ondergronds langs de gangen loopt waar de mijnwerkers werkten.

Wat leerden we uit deze case?

Het verhaal van het mijnverleden van Limburg komt voor in de meeste Belgische schoolboeken, alsook in diverse media. Met de herbestemming van de gesloten mijn speelde de stad Genk strategisch in op die geschiedenis. C-mine is uitgegroeid tot een van de meest prominente en bekende sites in Vlaanderen met bekendheid als cultuurcentrum op internationale schaal. Tegelijkertijd heeft de opwaardering van de site een diepgaande impact gehad op zijn omgeving. De aangelegen Vennestraat is eveneens een trekpleister met veel horeca- en shoppinggelegenheid en delen van de wijk(en) Winterslag zijn in trek bij nieuwe koopkrachten op de woonmarkt. De stad Genk en C-mine blijven ook inspelen op die maatschappelijke trends.

De conclusie uit deze case was dat C-mine bij uitstek een schoolvoorbeeld is van een bestaande erfgoedhefboom. Op de site is ruimte voor artistieke ontplooiing, vermaak, beleving, ondernemerschap en nog veel meer.

Casus 3 - Huysmanshoeve, Eeklo

De Huysmanshoeve is een site met een geschiedenis die terugloopt tot in de 13de eeuw. De bestaande constructies zijn echter opgebouwd vanaf de 17de eeuw. Het poortgebouw, de woning en schuur dateren uit de zeventiende eeuw. De andere gebouwen zijn opgebouwd tijdens de 19de en 20ste eeuw om de landbouwfunctie van de hoeve te versterken. De Huysmanshoeve was altijd een zelfvoorzienend landbouwbedrijf, dat gericht was op een gediversifieerd voedselgamma en houtvoorziening. De hoeve ontleend zijn naam aan de familie Huysman die in de 18de eeuw de site in pacht kreeg tot aan het einde van de 20ste eeuw.

Vandaag doet de hoeve dienst als Provinciaal Streekcentrum. Het brede publiek kan deelnemen aan een ruim aanbod aan activiteiten en scholen komen op bezoek voor educatieve dagen. Vanuit de site vertrekken ook verschillende wandel- en fietsroutes. De Provincie Oost-Vlaanderen investeert verder in de toekomst van deze site. In 2018 startten instandhoudingswerken aan het poortgebouw om verdere aftakeling van het gebouw tegen te gaan. In 2019 startten bouwwerkzaamheden aan koeienstal en schuur. De koeienstal blijft op het gelijkvloers dienstdoen als museale ruimte. De bovenverdieping zal worden ingericht tot educatieve en polyvalente ruimte met een leskeuken, bereikbaar via een nieuwe buitentrap. De huidige cafetaria wordt ingericht als vrijwilligerslokaal en vergaderzaal. Een nieuwe en grotere cafetaria (met faciliteit om kleine gerechten te maken) komt er in de grote schuur. Twee nieuwe gebouwen worden voorzien: een extra sanitair gebouw bij de schuur en een keet, ingeplant tussen de schuur en de koeienstal, met onder meer een nieuwe stookinstallatie op houtsnippers.

Wat leerden we uit deze case?

De Huysmanshoeve is een ietwat minder bekende erfgoedlocatie voor mensen buiten het Meetjesland, maar is een parel binnen het Vlaamse erfgoedbestand. De provincie Oost-Vlaanderen investeert actief in de toekomst van de site als meerwaarde voor de omgeving, terwijl vrijwilligers aantonen dat het draagvlak voor het voortbestaan van de aanwezige werking bestaat. Er is ruimte voor onderwijs en toerisme, alsook voor ondernemerschap, voornamelijk in de vorm van evenementen. Vanuit die redenering is de Huysmanshoeve evenzeer een bestaande erfgoedhefboom. Aangezien deze site minder bekend is dan bijvoorbeeld een C-mine, kan de Huysmanshoeve als inspiratiebron voor potentiële erfgoedhefbomen dienen.

Casus 4 - Kasteel Marnix de Sainte- Aldegonde, Bornem

Het kasteel Marnix de Sainte Aldegonde, ook wel bekend als het kasteel van Bornem, ligt in de Antwerpse gemeente Bornem. Het kasteel is gelegen aan de Oude Schelde, een aftakking van de Schelde, die in de 13e eeuw werd afgesneden.

De oorsprong van de site gaat terug tot de Romeinse overheersing, toen reeds een houten wacht- en uitkijktoren aanwezig was. Het kasteel zoals we het nu kennen, werd echter pas aan het einde van de zestiende eeuw gebouwd door de Spaanse edelman don Pedro Coloma en behoorde toe aan de rechterhand van Willem van Oranje: Heer van Sainte Aldegonde Filip de Marnix. Zijn afstammelingen zijn sinds 1780 de beheerders van het kasteel.

Vanuit welke verhaallijn benaderden we deze erfgoedsite?

Het kasteel van Bornem ligt in de Scheldevallei en maakt deel uit van het recent erkende Nationaal Park Scheldevallei. In het masterplan van dit park, vormt het kasteel een schakel binnen het netwerk van erfgoedsites en specifiek de kastelen van de Scheldevallei, maar speelt het kasteeldomein ook een belangrijke rol in de beleving van de natuurlijke omgeving. Vanuit de rol die het kasteel speelt binnen dit project, stelden we onszelf de vraag in hoeverre deze erfgoedlocatie aansluiting vindt op de verhaallijn 'Groenblauwe dooradering behouden en versterken in het bebouwd weefsel'.

Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?

De rol van het kasteel van Bornem in het masterplan van het Nationaal Park Scheldevallei situeert zich echter vooral op het niveau van beleving. De site speelt geen expliciete factor in het opvangen van ruimtelijke of maatschappelijke uitdagingen of

noden. In die zin scoort de site laag op dit criterium. Het kasteeldomein zou immers een grote rol voor de groenblauwe dooradering van de Scheldevallei kunnen betekenen, maar ook aan kunnen sluiten bij andere verhaallijnen. De mogelijkheden zijn eindeloos.

Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?

Het kasteel en het domein zijn al meer dan 200 jaar in handen van eenzelfde familie en dat heeft effect op het terrein. Het historisch karakter van de site is intact en verbonden met het verhaal en het eigenaarschap van de site. De huidige graaf heeft geen erfgenaam, wat betekent dat de opvolging in handen zou komen van enkele stichtingen samen. Op die manier zouden er meer mogelijkheden ontstaan om het domein voor een breed publiek te ontsluiten, maar zo zou ook een deel van de beleving van de site vervallen.

Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?

Door de jaren heen heeft de graaf het kasteel van Bornem steeds meer opengesteld en voorzieningen voor de toegankelijkheid en beleving van het kasteel vergroot. Groepen kunnen op afspraak een rondleiding in de paardenstallen en het kasteel krijgen en ook regelmatig zijn er dagen waarop het kasteel toegankelijk is voor het brede publiek. Het gebouw blijft momenteel echter nog altijd privaat bezit van de graaf en is het dus niet de bedoeling dat bezoekers onaangekondigd de private delen van het domein betreden.

Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

De ruimte voor ondernemers is momenteel beperkt tot wat de graaf van het kasteel toelaat. De mate aan ondernemerschap bestaat momenteel enkel uit de toeristische ontsluiting van de site. De vraag is echter of op dergelijke site meer aanzet tot innovatie gewenst is.

Casus 5 - Citadel Diest

De citadel van Diest, als deel van de volledige verdedigingsgordel, werd vlak na de onafhankelijkheid van België gebouwd om de Belgische staat te beschermen tegen mogelijke invallen van de Nederlanders, Fransen en Pruisen. Na jaren van gebruik als militair fort zonder verdedigingswaarde, huisvestte de citadel van 1953 tot 2011 het eerste bataljon van parachutisten. In 2012 kocht de stad de bebouwde delen van de site, terwijl het agentschap Natuur en Bos het omliggende bos in handen kreeg.

De stad Diest heeft grote plannen voor de citadel. Het doel is om de site zoveel mogelijk opnieuw te verweven met de rest van de stad. Dit willen zij doen door de site nieuw leven in te blazen. De citadel zal in de toekomst heel wat nieuwe functies huisvesten alsook de bron van een energienetwerk vormen.

Vanuit welke verhaallijn benaderden we deze erfgoedsite?

We benaderden de citadel vanuit de verhaallijn 'hoekstenen voor energietransitie'. Stad Diest maakte een conceptstudie waaruit bleek dat de site een strategische locatie is om duurzame energie lokaal op te wekken en te gebruiken. Hiervoor bekijkt de stad momenteel opties zoals riothermie en geothermie, maar ook mogelijkheden om lokale ondernemers aan te trekken die een bijdrage willen en kunnen leveren aan een circulaire economie, waarin materialen-, energie- en waterstromen worden hergebruikt.

Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?

De citadel van Diest staat al enkele jaren leeg. Toch neemt ze maar liefst 15% van de oppervlakte van het stadscentrum in. Het herinvullen van de site met een gloednieuw programma en uitbouwen van een energienetwerk zijn ambitieuze plannen, maar de

conceptstudie toonde aan dat de uitvoering mogelijk is. Aangezien fase 1 van de herbestemming nog in de kinderschoenen staat en pas tegen 2027 afgerond zou zijn is het het nog niet zeker of de invulling voldoende, of juist overambitieuze is.

Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?

Momenteel is de onroerenderfgoedlocatie niet ruimtelijk ingebed. De gehele opzet van de herbestemming is (zoals eerder geadviseerd) juist het verbinden van de citadel met de stad om het stadscentrum uit te breiden.

Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?

Momenteel wordt de stad Diest voor de herbestemming begeleid door een onderzoeksconsortium. Dit team zal in de komende maanden ook de brede bevolking van Diest betrekken en de huidige plannen voorleggen, waar de Diestenaars op kunnen reageren.

Afgelopen zomer bood de citadel ook plaats voor een zomerbar en stadsfestival. Op die manier probeert de stad de verbinding tussen de stad en de site via tijdelijke invullingen reeds in de hand te werken.

Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

Een groot deel van de site zal ingevuld worden door ondernemers, die een plaats kunnen krijgen in de verschillende courtines van de citadel.

In fase 1 van de herbestemming heeft de stad de restauratie en herbestemming van blok tot een toeristisch onthaalpunt voorzien. Hier kunnen bezoekers de rijke geschiedenis van de citadel ontdekken. Om de beleving van de site te verhogen, zal dit deel ook een bar huisvesten. Ook de verhuis van de Hagelandse Academie voor Beeldende Kunst naar de vernieuwde courtines maakt deel uit van fase 1.

Casus 6 - Vleeshalle, Mechelen

De Vleeshal (of Vleeshalle), gelegen net buiten de commerciële stadskern van Mechelen, werd in 1881 gebouwd. Oorspronkelijk was deze markthal in gebruik door slagers omdat de Leermarkt niet voldoende plaats bood voor de vraag naar vlees van de toenemende Mechelse bevolking. Na de Tweede Wereldoorlog sloot het gebouw voor gebruik als vleeshal en zou het publiek karakter verdwijnen. Het gebouw deed zelfs een tijd dienst als stempellokaal, maar in 2019 kreeg de Vleeshalle onder impuls van enkele gedreven ondernemers een nieuwe bestemming, als culinaire hotspot.

Vanuit welke verhaallijn benaderden we deze erfgoedsite?

We benaderden de Vleeshalle vanuit de verhaallijn 'katalysator voor economische bedrijvigheid'. De Vleeshalle werd immers weergegeven als een plaats waar ondernemers een plaats kunnen krijgen.

Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?

De eigenaars waren op zoek naar een locatie om een horecagelegenheid te huisvesten. Het historische karakter van de Vleeshalle is wat hen het meeste aantrok om deze locatie te kiezen. De uitbaters zouden echter niet in staat geweest zijn om de site aan te kopen als ze geen business model hadden uitgewerkt waarin het aantrekken van andere ondernemers die hun plaats of ruimte huren verwerkt was. In die zin is het aangaan van de maatschappelijke uitdaging om plaats te bieden aan andere (lokale) ondernemers een manier geweest om hun ambitieniveau te verantwoorden.

Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de

ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?

Het opnieuw publiek maken en huisvesten van een functie die aansluit bij de oorspronkelijke functie van de Vleeshalle, herbevestigt het oorspronkelijke karakter van het gebouw. Vanuit een historisch standpunt sluit het project dus aan bij het omliggende stedelijke weefsel. In de jaren sinds de sluiting van de oorspronkelijke vleeshal, is de omgeving echter een rustige woonwijk geworden, waardoor te veel 'sfeer' tot overlast voor de omwonenden kan leiden (zie verder).

Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?

De oorspronkelijke insteek van de eigenaars was om zoveel mogelijk Mechelse ondernemers aan te trekken. Voor de gangmakers in de ruimtes op de eerste en tweede verdiepingen is die opzet niet gewijzigd omdat de vraag groot is. Enkel op de begane vloer zijn enkele smaakmakers terug te vinden die een andere oorsprong hebben, maar ook allen van Vlaanderen afkomstig zijn.

Zoals eerder gedeut, is de Vleeshalle bij menig Mechelaar bekend en in trek. Alleen enkele buurtbewoners ondervinden regelmatig overlast, waardoor af en toe een conflict ontstaat. De eigenaars stemmen echter hun openingsuren en aanbod af op de omwonenden en houden dus sterk rekening met hun wensen.

Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

Het verhaal van dit project is gestoeld op het aanbieden van ruimte aan ondernemers. Bijkomend

gaan de eigenaars ook continu zelf op zoek naar nieuwe zaken alsook actief in gesprek met initiatiefnemers en proberen ze ook actief, samen met de stad Mechelen evenementen voor de wijk te organiseren.

Casus 7 - Transfo, Zwevegem

Transfo is een voormalige elektriciteitscentrale die herbestemd is tot collectief aan functies die in het teken staan van de site en haar geschiedenis. De centrale werd aan het begin van de twintigste eeuw gebouwd om een kolencentrale langs het kanaal Bossuit-Kortrijk te situeren. Naast de centrale werden ook administratieve gebouwen en dienstwoningen voorzien. Tot 1962 produceerde de centrale elektriciteit. Nadien werd de site een stoomcentrale voor naburige industrie en woningen tot deze in onbruik geraakte en als reservecentrale dienst deed. In 2004 verkocht Electrabel de site aan de gemeente Zwevegem en intercommunale Leiedal, die in intensieve samenwerking met de provincie West-Vlaanderen en het agentschap Onroerend Erfgoed de site omtoverden tot een toonaangevend kennis- en belevingscentrum, waar ook ruimte is voor avontuur, ondernemerschap, cultuur, educatie, duurzame energie en wonen.

Vanuit welke verhaallijn benaderden we deze erfgoedsite?

We benaderden de Transfosite vanuit de verhaallijn 'hoekstenen voor energietransitie'. Via het project RE/SOURCED zetten de partners in op het voorzien van een circulair, middelgroot en zelfvoorzienend energiesysteem dat aan de hand van duurzame energiebronnen van Transfo de energiewijk van de toekomst maakt. Dit energienetwerk is momenteel in ontwikkeling.

Getuigt het voorgestelde project van een verantwoord ambitieniveau in het beantwoorden van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen?

Het ambitieniveau van het huidige programma op de Transfosite was torenhoog. Desalniettemin zijn de meeste renovaties en herbestemmingen reeds volbracht. Het energienetwerk is in ontwikkeling en zal ook een nieuwe woonwijk op de Transfosite

voorzien van energie. Een deel van het woonaanbod zal bestaan uit sociale huur- en koopwoningen van huisvestingsmaatschappij Eigen Haard.

Is het onroerend erfgoed ruimtelijk / landschappelijk ingebed of wordt de ruimtelijke / landschappelijke inbedding verbeterd door uitvoering van het voorgestelde project?

De herbestemming van de oude elektriciteitscentrale tot wat Transfo nu is, vormt een herbevestiging van de originele functie van de site. Daarbovenop was het doel om de energievoorziening uit te bouwen en in dienst van de wijk te ontwikkelen. De landschappelijke inbedding van Transfo is dus geslaagd.

Gaat het onroerend erfgoed met het voorgestelde project de relatie aan met (lokale) gemeenschappen?

Transfo huisvest verschillende functies die ruimte bieden voor individuele ontplooiing. Het bezoekerscentrum heeft een educatief pakket omtrent energie met verschillende leermethoden zoals interactieve tafels, een lichtschemel, een energiefiets en nog veel meer.

Bijkomend huisvest de site ook een breed aanbod aan avontuurlijk sporten zoals een aquaparcours, touwenparcours, escape rooms en lasershooting. De grote stookolietank werd getransformeerd tot een duiktank, waar opleidingen mogelijk zijn.

Biedt het onroerend erfgoed met het voorgestelde project ruimte voor innovatie en ondernemerschap?

De intercommunale Leiedal zoekt steeds ondernemers die hun zaak willen onderbrengen op de site. Daarnaast zijn er nog andere gebouwen zoals de dienstwoningen en administratieve gebouwen die de

komende jaren een herbestemming zullen krijgen. Tot slot biedt Transfo verschillende zalen aan om te huren voor evenementen van verschillende schalen, voor zowel privé als zakelijk gebruik.

Dendermondsesteenweg 50
9000 Gent - België
+32 (0) 9 233 69 76
info@atelierromain.be
www.atelierromain.be